

A`jiniyaz atindag`i No`kis ma`mleketlik pedagogikaliq instituti

Mektepke shekemgi ta`lim kafedrasi

ULIWMA PEDAGOGIKA
paninen lektsiya teksti

NO`KIS 2017

Kadrlar tayarlawdin milliy modeli.
Bugingi jamiyette pedagogikaliq kasibi ham onin tiykargi waziypalari.

J O B A :

1. Ozbekistan respublikasinda Kadrlar tayarlawdin milliy modeli ham onin tiykargi quram bolimlari.
2. Uzliksiz bilim beriw sistemasi ham onin turleri.
3. Bakalavr oqitiwshinin tiykargi xizmet waziypalari.

T A Y a N I S h T U S I N I K L E R :

Milliy dastur, model, shaxs, mamleketlik ham jamiyet, ilim, islep shigariw talim sistemasi, mugallimshilik kasip sheberlik pedagogikaliq adep-ikram.

P A Y D A L A N G A N A D E B I Y A T L A R

1. I.A .Karimov Yuksak ma`naviyat- engilmas kuch. Toshkent 2008 y.
2. Barkamol avlod- O`zbekiston taraqqiyotining poydevori. T-1996 y
3. Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi. Toshkent-1996 y
4. Ozbekiston Respubliqasi “ Ta`lim haqidagi qonuni”. T-1996 y
5. Rubinskiy.V. Tarbiyaviy ish metodikasi. T-1991y
6. R.J. Ishmuhamedov «Innovatsion texnologiya yordamida ta`lim samaradorligini oshirish yollari» Toshkent 2004 y
7. U. Tolipov, M.Usmonboeva «Pedagogik texnologiyaning tadbqiqiy asoslari» Toshkent 2006
8. N.Gaybullayev., R.Yodgorov., R.Mamatkulova. Pedagogika T- 2000
9. O.Xasanbeva va boshqalar Oila pedagogikasi T 2006 y
10. X.Ibragimov Pedagogika T 2006 y
11. U.Askarova va boshqalar Pedagogika T 2008 y
12. Q.Qosnazarov, A.Pazilov, A.Tilegenov Pedagogika «Bilim» NOqis 2009 j

1. Kadrlar tayarlawdin` milliy bag`darlamasi

Kadrlar tayarlawdin` milliy bag`darlamasi bilimlendiriw xaqqindag`i O`zbekstan Respublikasi Nizami tiykarinda islendi. Bag`darlama 1997-jil 29-avgusttag`i O`zbekstan Respublikasi Oliy Ma`jilisining IX sessiyasining qarari menen tastiyiqlandi xa`m Prezident Pa`rmani menen bekitildi.

**Bag`darlamada;** - kadrlar tayarlawdag`i milliy ta`jiriybeler, - du`n`ya pedagogikasindag`i jan`aliqlar esapqa aling`an.

**Bag`darlama;** - kadrlar tayarlawdin` mazmunin turmisqa asiriwg`a, o`z betinshe jan`asha erkin pikirleytug`in, milliy g`a`rezsizlik ideologiyasi menen qurallang`an milliy qa`nigelerdin` jan`a a`wladin ta`rbiyalap jetistiriwge qaratilg`an.

Bag`darlamanin` maqseti - bilimlendiriw tarawin tu`pten o`zgertiw, bilimlendiriw tarawin o`tmishten qalg`an ideologiyaliq qaraslar xa`m qaldiqlardan pu`tkilley tazalaw, rawajlang`an demokratiyalik ma`mleketler da`rejesinde, joqari ruwxiy xa`m a`dep-ikramliq

talaplarga juwap беретуг`in joqari mamanliqtag`i qanigeler tayarlaw milliy sistemasin jaratiwdan ibarat

Bag`darlamanin` waziypalari; bilimlendiriw sistemasin tu`pten jan`alaw, qanigeler tayarlawda oqiw orinlari arasinda ba`sekili ortalıq jaratiw, olardi demokratiyalıq xuqiq ma`mleketin quriw protsesine muwapiqlastiriw, oqiw orinlarin joqari bilimli maman kadrlar menen ta`miyinlew, pedagogikalıq ka`siptin` abiroyin ko`teriw, kadrlar tayarlaw sistemasin ilim-pa`n, ma`deniyat, texnika xa`m texnologiyalardin` jan`a tabislari da`rejesinde qayta quriw, ta`lim-ta`rbiyanin` zamanago`y tu`rlerin, metodlarin islep shig`iw xa`m turmisqa endiriw, oqiw-ta`rbiya ma`kemelerin attestatsiyadan o`tkeriw xa`m akkreditatsiyalaw, za`ru`riy normativ xa`m materialliq-texnikalıq bazani du`ziw, jan`a pedagogikalıq, xabar, baylanis texnologiyalarin jaratiw, qarjilandiriw, qanigelerge buyirtpa islew

Milliy bag`darlama u`sh basqish arqali a`melge asiriladi.

Birinshi basqishta (1997—2001); za`ru`r bolg`an xuqiqiy, ilimiy metodikalıq, qarji-materialliq xa`m basqa da jag`daylar jaratildi, bilim mazmuni qayta qaraldi xa`m tu`pten jan`alandi, qanigelerdi tayarlaw xa`m qayta tayarlaw jan`a zaman talabına ilayiq sho`lkemlestirildi, ma`mleketlik bilimlendiriw standarti, jan`a pedagogikalıq, xabar, baylanis texnologiyalari islendi xa`m turmisqa engizildi, oqiw orinlarinin` materialliq-texnikalıq, oqiw-metodikalıq xa`m qanigeler bazasi tayarlandi, qarji ma`seleleri jetilistirildi, ba`sekili ortalıq payda etildi, reyting xa`m monitoring sistemasi du`zildi, xaliqaralıq baylanislar rawajlandirildi, bilimlendiriwge shet el investitsiyalarin tartiw ila`jlari islendi, bag`darlamani a`melge asiriwg`a baylanisli aniqliqlar kiritildi.

Ekinshi basqishta (2001-2005); toplang`an ta`jiriybeler tiykarında bag`darlamag`a aniqliqlar kiritildi, akademiyalıq litseyge, ka`siplik kolledjge o`tiw toliq a`melge asirildi, kadrlar menen ta`miyinlendi, olardin` xizmetinde ba`sekili ortalıq payda etildi, bilimlendiriw ma`kemelerinin` materialliq-texnikalıq, oqiw-metodikalıq bazasi jetilistirildi, jan`a pedagogikalıq, xabar, baylanis texnologiyalari menen ta`miyinlendi.

**U`shinshi basqishta** 2005 xa`m onnan keyingi jillar; aldag`i jillarda toplang`an ta`jiriybeler negizinde qanigeler tayarlaw sistemasi jetilistirildi xa`m rawajlandirildi, oqiw-ta`rbiya ma`kemelerinin` oqiw-materialliq, ilimiy-metodikalıq bazasi bekkemlendi, qanigeler jan`a pedagogikalıq, xabar, baylanis texnologiyalari menen toliq ta`miyinlendi, milliy joqari oqiw orinlari du`zildi xa`m rawajlandirildi, ka`sip-o`ner orinlarinin` o`zbetinsheligi, o`zin-o`zi basqariwi jetilistirildi

2. Kadrlar tayarlawdin` milliy modeli

Kadrlar tayarlawdin` milliy bag`darlamasi negizinde ja`xa`nde uqsasi joq qanigeler tayarlawdin` milliy modeli jaratildi. Milliy modeldin` tiykarg`i bo`limleri minalardan ibarat;

I. Shaxs - bul qanigeler tayarlaw sistemasinin` bas sub`ekti xa`m ob`ekti, bilimlendiriw tarawındag`i xizmetlerdi paydalaniwshi xa`m turmisqa asiriwshi Adam

Shaxs - o`zinin` aqil-oyin rawajlandiriwg`a, do`retiwshilik uqibin jetilistiriwge, qayta tayarliqtan o`tiwge, o`zligin xa`r ta`repleme ju`zege shig`ariwg`a mu`mkinshilik aladi, bilimdi alip, ka`sipti iyelegennen keyin o`ndiriste, ilim-pa`n, ma`deniyat xa`m basqa tarawlarda xizmet isleydi, o`zinin` bilimin, ta`jiriybesin jaslarg`a u`yretiwge belsene qatnasadi

**2. Ma`mleket xa`m ja`miyet** - bilimlendiriw, qanigeler tayarlaw sistemasi xizmetin ta`rtipke saliwdin`, kadrlar tayarlaw xa`m olardi qabil etip aliwdin` kepili.

**Ma`mleket xa`m ja`miyet;** puqaralardin` bilim aliwına, minnetli tu`rde xa`m iqtiyarli tu`rde orta arnawli yamasa ka`sip-texnikalıq bilimdi iyelewıne, grantlar yamasa pulli-sha`rtnamalı joqarg`i xa`m onnan keyingi bilimdi aliwg`a, iyelegen ka`sibi boyınsha jumis islewge, bilimin jetilistiriwge xa`m qayta tayarliqtan o`tiwge mu`mkinshilik jaratadi, bilimlendiriw tarawı qatnasiwshilarin sotsiallıq qorg`awg`a, ma`mleketlik oqiw orinlarin qarji menen ta`miyinlewge, ja`ma`atlik basqariwdi rawajlandiriwg`a, densawlig`i to`men xa`m rawajlanıwında kemshiligi bar adamlardin` bilim aliwına, olardin` ka`sip iyelewıne kepillik beredi

**3. U`zliksiz bilimlendiriw** - uqipli kadrlar tayarlaw sistemasin xam onin` xizmet ko`rsetiw ortalig`in o`z ishine aladi.

U`zliksiz bilimlendiriwdi sho`lkemlestiriw xam rawajlandiriwdin` tiykarg`i printsipleri; bilimlendiriwdin` artiqmashlig`i, onin` birinshi da`rejeli a`xmiyeti, abiroyi, bilimlendiriwdin` demokratiyalasiwi, sotsiallaswi, milliy bag`darlang`anlig`i, oqiwi menen ta`rbiyanin` bekkem baylanisi, uqipli, zeyinli jaslardi aniqlaw xam olarg`a iringeli, arnawli bilim beriw ushin jag`daylar jaratiw

4. Ilim - joqari mag`liwmatli maman qa`nigeler tayarlaydi xam olardan paydalanadi, jan`a pedagogikaliq, xabar, baylanis texnologiyalarin jaratadi, ta`biyat xam ja`miyet xaqqinda jan`a iringeli xam a`meliy bilimlerde toplaydi, xaliqaraliq ko`lemde qa`nigeler awmasiwdi turmisqa asiradi, ilim-izertlew jumislarin ju`rgizedi, innovatsiyaliq (jan`aliq) joybarlardi qa`liplestiredi xam turmisqa asiradi, jaslardin` do`retiwshiligin xa`r ta`repleme qollap quwatlaydi.

**5. O`ndiris** - qa`nigelerge bolg`an talapti, olardin` sipati xam da`rejesine qoyilatug`in talaplardi belgilewshi tiykarg`i buyirtpashi, kadrlar tayarlaw sistemasin qarji-landiriw xam materialliq-texnikaliq jaqtan ta`miyinlew protsesinin` qatnashi.

**O`ndiris** - qa`nigeler tayarlaw sistemasinin` bag`darlarin, da`rejesin xam ko`lemin qa`liplestiredi, qa`nigelerdin` sipatina xam ba`sekilesiw uqibina baxa beredi, qa`nigeler tayarlawg`a ja`rdem ko`rsetedi, qa`nigelerdi maqsetli tayarlawg`a, oqiwi-ta`rbiya ma`kemelerin qarjilandiwig`a qatnasadi, ta`lim-ta`rbiyani ka`rxanadag`i o`nimli miynet penen baylanistiradi, ka`rxanalardin` ken` mu`mkinshiliklerinen paydalanadi, qa`nigelerdi tayarlaw, qa`nigeligin jetilistiriw xam qayta tayarlawda ja`rdemlesedi, joqari ta`lim xam ilim-izertlew ma`kemelerinin` jan`aliqlarin o`ndiriste qollaydi, o`ndiris aldin`g`ilarin pedagogikaliq xizmetke qatnastiradi, a`meliyat o`tiw ushin bilim aliwshilarg`a jumis orinlarin ajiratadi, bilimlendiriw ma`kemelerin jan`a a`sbap-u`skeneler menen ta`miyinlewge ko`meklesedi.

3. Mug`allim xam onin` ja`miyettegi atqaratug`in xizmetinin` a`xmiyeti

Mug`allimshilik ka`sip atamaları - shig`istin` A`yyemgi Siriya, Vavil`on, Misir siyaqli ma`mleketlerinde - ko`zi ashiqlar, A`yyemgi Sparta xam Afina ma`mleketlerinde grammatist, pedonom, pedotrib, didaksa, islam dininin` rawajlaniwina baylanisli molla, imam, suwpi, axun, iyshan, xa`zirgi waqitlarda mug`allim, ustaz, oqitiwshi, pedagog dep ataladi.

**Mug`allimshilik ka`siptin` basqa ka`siplerden ayirmashilig`i** - barliq waqitta pedagogikaliq taktti saqlawina, o`z pedagogikaliq sheberliklerin jetilistirip bariwina, du`n`ya jan`aliqlarin xa`mmeden aldin bilip bariwina tuwra keledi.

Mug`allimnin` okiwshig`a ta`sir jasaw formalari - ta`sirli so`zi, jeke u`lgisi, o`rnek bolarliq isleri, mexir nuri.

Mug`allim haqqinda;

Farabiy «xa`r bir adamda baxitti xam na`rse-xa`diyselerdi o`zinshe bile almaydi. Og`an bunin` ushin oqitiwshi lazim». **Muxammed payg`ambar;** - **mug`allim bergen** «ilim saxrada dostin`, o`mir jolin`da su`yenishin`, jeke waqtin`da joldasin`, baxitli ku`nin`de basshin`, qiynalg`an waqtin`da ma`detkarin`, adamlar arasinda-abirayin`, dushpanlarg`a qarsi quralin`»

Xa`zirgi waqitta Qaraqalpaqstan Respublikasinda 35165 mug`allim 753 mekteptegi 283280 nen aslam (2008 j. yanvar` ayina shekemgi mag`liwmat boyinsha) oqiwsig`a ta`lim-ta`rbiya bermekte.

Mug`allimler qoshametlenedi** - ma`mleketimizdin` ordenleri, medallari, xu`rmet jarliqlari menen siyliqlanadi. **Olarg`a** - O`zbekstan Qaxarmani, O`zbekstan xam Qaraqalpaqstan xaliq mug`allimi, O`zbekstan xam Qaraqalpaqstan Respublikalarina xizmet ko`rsetken xaliq bilimlendiriw xizmetkeri ataqlari beriledi. **Olar - O`zbekstan xam Qaraqalpaqstan Respublikalari xaliq bilimlendiriw ag`lasi ko`kirek nishanlari, metodist mug`allim, jildin` ag`la mug`allimi, jildin` ag`la ta`rbiyashisi ataqlarina miyasar boladi

4. Jan`a zaman mug`allimine qoyilatug`in talaplar

Mug`allimge salamat a`wladti ta`rbiyalap kamalg`a jetkeriwdey a`diwli waziypa ju`klengen. Bul waziypalardi inabatli orinlaw mug`allimge qatar **talaplar** qoyadi. Ol **talaplarg`a** to`mendegiler kiredi - o`zinin` pa`nin xam metodikasin xa`zirgi zaman ilimi

da`rejesinde ayriqsha biliwi, xaliq pedagogikasin, milliy pedagogika, psixologiya xa`m basqa da pa`nlerdi jetik biliwi, oqiwshilardin` jas, jeke ayirmashiliqlarin, rawajlaniw, bilim xa`m ta`rbiyalang`anlig`i da`rejesin qatan` esapqa alip ta`lim-ta`rbiyani maqsetke ilayiqqlig`ina qaray ja`ma`a`t, topar, jeke xa`m ilayiqlastirip alip bariwdi o`z orninda, za`ru`rli jerinde xa`m kerekli waqtinda qollawi, ruwxiy-a`dep-ikramliq, xa`r ta`repleme bilimdanliq, ma`deniyatliliq, printsiptialliq, xadalliq xa`m a`dillikte, miynette ja`ne turmista oqiwshi ushin xaqiyqiy u`lgi boliwi, ko`p na`rseni biliwi, ko`p na`rse qolinan keliwi xa`m oni oqiwshilarg`a sheber u`yrete aliwi, xaliq xu`rmetine, oqiwshilar muxabbatına ilayiq mug`allim boliwg`a umtiliwi, pedagogikalıq texnikani sheber iyelewi, aldın`g`i ta`jiriybelerdi, jan`a milliy pedagogikalıq texnologiyalardı xa`wes penen u`yreniwi xa`m qollawi, du`n`ya ju`zi pedagogikasında qollanıp atır`an pedagogikalıq texnologiyalar menen tanis, o`zbetinshe jan`asha do`retiwshilik penen pikirleytug`ın xa`m isleytug`ın, talapshan`, jan`alıqqa jani qumar boliwi, pedagogikalıq ka`sıpti xa`m oqiwshilardı janınday jaqsi ko`riwi, sha`kirtlerinin` kelesheğine jan ku`ydiriwi xa`m olarg`a shin kewilden iseniwi, do`retiwshi shaxs boliwi, milliy g`a rezsizlik ideyası menen suwg`arıl`an sana-sezimli, watanin, tuwg`an jerin su`yip jasaytug`ın xa`m miynet etetug`ın, o`zligimizdi (tilimiz, dinimiz, bay tariyximiz, ma`deniyatımız, a`debiyatımız, u`rp-a`detlerimiz xa`m salt-da`stu`rlerimizdi) jaliqpay u`yreniwshi xa`m o`zligimizdi oqiwshilarg`a xa`wes penen u`yretiwshi milliy ta`rbiya jan ku`yeri boliwi, Prezidentimizdin` ju`rgizip atır`an ishki xa`m sirtqi siyasati, Pa`rmanlari, miynetleri, so`ylegen so`zlerinen kelip shig`atug`ın waziypalardı, xu`kimet qararların, bilimlendiriw Nizamların, kadrlar tayarlawdin` milliy bag`darlamasın xaliq arasında jedelli u`git-na`siyatlawshi boliwi xa`m ja`miyetlik jumislarg`a belsene qatnasiwi

5. Pedagogikalıq ka`sıpti tan`law xa`m og`an tayarlanıw

Mug`allim boliwdi xa`mme a`rman etedi, biraq a`rman etken-lerdin` barlıg`ida mug`allimshilik ka`sipke ilayiq bola bereme?

Pedagogikalıq ka`sipten kamal tabiw, oqiwshini tabistan tabislarg`a umtildirip oqitiw xa`m olarg`a uliwma insaniy ja`ne milliy paziyletlerdi jemisli sin`diriwi ushin bolajaq pedagogikalıq ka`sip iyesi pedagogikalıq uqiylılıqtın` mina quramli tu`rlerin men`geriwi za`ru`r - bilimdi sheber tu`sindiriw, ilim-pa`ndi o`zlestiriw, so`ylew, sho`lkemlestiriwshilik, baqlawshiliq, abiroyli boliw, duris qarim-qatnasiq ornatiw, keleshekti aldın ko`re biliw ha`m diqqatti bo`listiriw uqiylılıqlari.

O`zin-o`zi tekseriw xa`m baxalaw ushin sorawlar, ma`seleler, tapsirmalar xa`m testler

1. Jan`a a`sirde ne ushin mug`allimlerge talap ku`sheymekte?
2. Pedagogikalıq ka`sıpti tan`lawg`a qanday talaplar qoyiladi?
3. Mug`allimlerdin` miyneti qanday mazmunda xoshametlenedi?
4. Siz qaysi paziyletlerdi mug`allimnin` a`jayip paziyletlerine kiritesiz?
5. Mug`allimler qanday maqsette attestatsiyadan o`tkeriledi?
6. Pedagogikalıq Etika degenimiz ne?
7. Pedagogikalıq do`retiwshiliktin` ma`nisin tu`sindirip berin`?
8. Pedagogika iliminin` mug`allim ushin qanday a`xmiyeti bar?
9. Buring`i ulli danishpanlar ustaz, mug`allimler xaqqında qanday pikirler bildirgen?
10. Mektep, ustaz, sha`kirt xaqqında qanday naqıl-maqallardı bilesiz?
11. Pedagogikalıq sheberlik degen ne xa`m og`an qalay erisiwge boladi?
12. Pedagogikalıq takt degenimiz ne xa`m onin` qanday a`xmiyeti bar?
13. Mug`allimnin` qaysi paziyletleri oqiwshilarg`a ku`shli ta`sir jasaydi?
14. Fakul`tetin`izde aldın`g`i qatardag`i mug`allimler menen bola-tug`ın ushirasiwda «Mug`allim menin` ta`g`dirimde» atlı temada shig`ip so`ylewge tayarlanın`?

15. O`zin`izge tanis bolg`an aldin`g`i qatardag`i mug`allimlardin` sabaqlarina kirin` xa`m ta`jiriybelerin u`yrenin`. Toplag`an material-larin`izdan paydalanip kurs xa`m qa`nigelik jumisin jazin`.

16. VIII klass oqiwhisi Sa`rsenbay geografiyadan ayriqsha baxalarg`a oqiydi. Mug`allimnin` tapsirmasin ba`rqulla xadal orinlaydi, sorawlarg`a belsene juwap beredi, sabaqlardan qalmaydi. Bir ku`ni geografiya mug`allimi isengen oqiwhisi Sa`rsenbaydan u`yge tapsirmani soradi. Ol sorawg`a juwap bere almadi. Mug`allim xayran boldi, ne qilarin bilmedi.

— Sizin`she mug`allim ne islewi kerek?

— Sa`rsenbayg`a baxa qoyiw, baxa qoymaw tuwrali mug`allimge qanday ken`es beresiz?

1. «Eskini o`zlestirgen xa`m jan`ani tu`siniwge uqipli insan g`ana ta`rbiyashi bola aladi? dep kim aytqan?

A)Nawayi; V)Konfutsiy; S)Berdaq; D)Farabiy; E) f.A.Komenskiy

18. Siz kimdi en` ag`la mug`allim dep esaplaysiz?

A) Oqiwh materialin sheber tu`sindirgen; V) Oqiwhshilardi su`ygen xa`m olarg`a su`ysingen; S) Sabaqta ko`rsetpeli xa`m texnikaliq qurallardan usta paydalang`an; D) Bilimdi oqiwhshilardin` o`zlerine taptirg`an; E)Jan`a interaktiv oqitiw metodlarin qollang`an.

Pedagogika pan sipatinda. Pedagogikanin maqseti waziypalari. Ilimiy-izertlew metodlari.

J O B A :

1. Pedagogika jamiyetliq pan sipatinda onin jamiyet rawajlaniwinda tutqan orni.
2. Pedagogikanin tiykargi kategoriyalari ham tusiniklari.
3. Pedagogika paninin ilim-izertlew metodlari.

TUSINIKLER: Pedagogika, pedagogika predmeti, bilim, tarbiya, ozin-ozu tarbiyalaw, ozinshe bilim aliw, metodologiya, ilimiy-pedagogikaliq izertlew metodlari, pedagogikaliq diagnostika.

PAYDALANGAN ADEBIYATLAR

1. I.A .Karimov Yuksak ma`naviyat- engilmas kuch. Toshkent 2008 y.
2. Barkamol avlod- O`zbekiston taraqqiyotining poydevori. T-1997 y
3. Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi. Toshkent-1997 y
4. Ozbekiston Respubliqasi “ Ta`lim xaqidagi qonuni”. T-1997 y
5. Rubinskiy.V. Tarbiyaviy ish metodikasi. T-1991y
6. R.J. Ishmuhamedov «Innovatsion texnologiya yordamida ta`lim samaradorligini oshirish yollari» Toshkent 2004 y

7. U. Tolipov, M.Usmonboeva «Pedagogik texnologiyaning tadbiqiy asoslari» Toshkent 2006
8. N.Gaybullayev., R.Yodgorov., R.Mamatkulova. Pedagogika T- 2005
9. O.Xasanbeva va boshkalar Oila pedagogikasi T 2007 y
10. X.Ibragimov Pedagogika T 2007 y
11. U.Askarova va boshkalar Pedagogika T 2008 y
12. Q.Qosnazarov., A.Pazilov., A.Tilegenov Pedagogika «Bilim» N5kis 2009 j

1. Pedagogikanin` payda boliwi xa`m rawajlaniwi

Adamzat ja`miyetinin` payda boliwi menen adamlardin` turmisi, miyneti xa`m o`z-ara qarim-qatnasi protsesinde ta`rbiya payda boldi. Ta`rbiyanin` payda boliwina adamzat ja`miyetinin` ob`ektiv a`meliy za`ru`riyatlar, insaniyattin` ku`ndelikli turmis talaplari xa`m xa`r tu`rli mu`ta`jliqlari sebep boldi.

A`yyemgi waqitlari jas a`wladqa ta`rbiya beriw uliwma tu`rde xa`mmege birdey turmis xa`m miynet protsesinde alip barildi.

Ta`rbiya xaqqindag`i ilimnin` pedagogika dep ataliwi bunnan ko`p a`sir burin payda boldi xa`m oni bunday ataw du`n`ya ju`zinde da`stu`rge aylandi. «Pedagogika» so`zi grek so`zinen kelip shiqqan bolip «paydo» bala xa`m «gogos»-jeteklewshi, yag`niy bizin`she bala jetelewshi degen ma`nisti bildiredi. A`yyemgi Gretsiyada da`slepki waqitlari qul iyelerinin` balalarina qaraytug`in qullardi pedagoglar dep atag`an. Al olardin` atqarg`an waziypalarin pedagogikalik xizmet dep esaplag`an. Onnan beri neshshe-neshshe a`sirler o`tti, «Pedagogika» so`zinin` ma`nisi tu`pten o`zgerdi, mazmuni bayidi xa`m bu`gingi qollaniw da`rejesine jetti.

**Pedagogika jas a`wladti** «nege tayarlaw kerek», **olardi** «qashan u`yretiw lazim» xa`m «qalay u`yretiw za`ru`r» degen sorawlarg`a juwap беретug`in ilim sipatinda du`n`ya ilimleri ishinen belgili orin aldi. Adamzat ja`miyetinde o`sip kiyatirg`an jas a`wladti ta`rbiyalaw, oqitiw, mag`liwmatli etiw xa`m onin` nizamliqlarin u`yreniw pedagogika iliminin` payina tiydi. Ol ko`p waqitlar filosofiya iliminin` quraminda boldi.

Rus alimlari Evropada pedagogikanin` rawajlaniw sag`asin Italiya pedagogi Vittorino da Fel`tre, Frantsiya alimi Fransua Rablenin` miynetleri, al pedagogika iliminin` payda boliwin ulli chex pedagogi B.A.Komenskiydin` ati menen baylanistiradi.

Shig`is, Orayliq Aziyada pedagogikanin` payda boliw negizin du`n`ya ilim-pa`nine u`lken u`les qosip Shig`isti, Orayliq Aziyani pu`tkil ja`xa`nge tanitqan ulli alim pedagoglarimiz Xorezmiy, Ferg`aniy, Buxariy, Farabiy, Beruniy, Ibn Sino, Ulug`bek xa`m basqalardin` atlari xa`m olardin` biybaxa miynetleri menen baylanistirg`animiz duris boladi.

Pedagogikalik oylar en` da`slep bizin` Eramizg`a shekem jasag`an qul iyelewshilik ja`miyetinin` ataqli filosoflari Platon (427-347), Sokrat ( 469-399), Aristotel` (384-322) xa`m Demokritin` (460-370) miynetlerinde ushirasadi.

Du`n`ya pedagogikasi menen bizin` milliy pedagogikamizdin` payda boliwi, rawajlaniwi xa`m qa`liplesiwinde pu`tkil ja`xa`nge tanilg`an Shig`istin`, Orayliq Aziyanin` ulli pedagog alimlari: Xorezmiy (780-850), Ferg`aniy (**IX** a`sir), Buxariy (810-869), Farabiy (873-950), Beruniy (973-1046), Ibn Sino (980-1037), Ulug`bek (1394-1449) xa`m basqalardin` jazg`an miynetleri, pedagogikalik xizmetleri ku`ta` salmaqli boldi.

Batista Oyaniw da`wirinin` oyshillari Vittorino da Fel`tre (1378-1446), F.Rable (1494-1533), angliya filosofi Dj.Lokk (1632-1704), XVIII a`sirdegi frantsuz ag`artiwsilari J.J.Russo (1712-1778), K.A.Gel`vetsiy (1715-1771), D.Didro (1713-1784) xa`m basqalar o`zlerinin` bala ta`biyati, ta`lim-ta`rbiyanin` maqseti, jollari, qurallari tuwrali baxali pikirleri arqali pedagogikanin` rawajlaniwina ku`shli ta`sir jasadi.

Batis Evropada pedagogikanin` payda boliwi ulli ÷ex pedagogi B.A.Komenskiydin` (1592-1670) ati menen baylanisli. Onin` jazg`an «Ulli didaktika» (1632) atli kitabi birinshi ilimiy pedagogikalik miynet esaplanadi. Sonday-aq pedagogikalik oylardin` rawajlaniwinda, pedagogikanin` qa`lip-lesiwinde Shveysariya pedagogi I.G.Pestalotsiy (1745-1827) xa`m

nemets pedagogi A.Distervegtin` (1790-1866) jazg`an miynetleri, pedagogikaliq xizmeti u`lken a`xmiyetke iye boldi.

Rossiyada rus demokratiyalıq pedagogikasınin` irge tasin qalawda V.G.Belinskiy (1811-1848), A.I.Gertsen (1812-1870), N.G.×ernishevskiy (1828-1889) xa`m V.A.Dobrolyubovlardin` (1836-1861) miynetleri ayriqsha. Rus pedagogikasınin` rawajlanıwında L.N.Tolstoy (1828-1910), N.I.Pirogov (1810-1881) xa`m basqalardin` shig`armalari xa`m pedagogikaliq xizmetleri belgili rol` atqardi. A`sirese rus pedagogi-kasınin` atasi K.D.Ushinskiy (1824-1871) pedagogikanin` qa`liplesiwine ku`shli ta`sir jasadi, u`lken u`les qosti. «Adam ta`rbiya predmeti sipatindi», «Ana tili», «Balalar du`n`yasi» xa`m basqa kitaplarındag`i bayan etilgen pedagogikaliq ideyalar, metodi-kaliq ko`rsetpeler pedagogika iliminin` mazmunin` ja`ne de bayitti.

XIX a`sirdin` aqiri xa`m XX a`sirdin` birinshi yarımında sovet pedagogikasi dep atalg`an rus koloniyalıq pedagogika-sınin` rawajlanıwında N.K.Krupskaya (1869-1939), M.I.Ka-linin (1875-1946), A.V.Luna÷arskiy (1875-1933), A.S.Ma-karenko (1888-1939) xa`m V.A.Suxomlinskiydin` (1918-1970) pedagogikaliq ideyalari menen islegen xizmetleri belgili orin iyeleydi.

XIX a`sirdin` aqiri xa`m XX a`sirde O`zbekstanda pedagogika iliminin` rawajlanıwında Abdulla Avloniy (1878-1943), Saidrasul Aziziy (1866-1933), Saidaxmad Siddikiy (1864-1927), Qori Niyaziy (1897-1970), X.X.Niyaziy (1889-1929) xa`m basqalardin` ashqan mektepleri, pedagogikaliq xizmetleri, jazg`an miynetleri, shig`arg`an sabaqlıqlari menen metodi-kaliq qollanbalarinin` a`xmiyeti og`ada ulli boldi.

Qaraqalpaqstanda XIV—XV a`sirde pedagogikaliq oylardin` rawajlanıw tariyxı shayirlar Soppasli Sipira jirawdin`, Asan qayg`ının`, Jiyrenshe sheshennin` ta`lim-ta`rbiyalıq pikirleri menen baslanadi. Xalıq arasında shayir xa`m jiraw bolıp tanılğ`an Dosmambet penen Jiyen Jirawdin` ta`lim-ta`rbiyalıq ideyalari XVI—XVIII a`sirde Qaraqalpaq-standa pedagogikaliq oylardin` rawajlanıwına zor ta`sir jasadi. XIX a`sir Qaraqalpaqstanda pedagogikaliq oylardin` ku`shli rawajlanıw da`wiri bolıp tariyxqa kirdi. Sebebi bul da`wirde pedagogikaliq ideyalarg`a bay Ku`nxoja, A`jiniyaz, Berdaq, O`tesh xa`m basqalardin` a`debiy do`retpeleri payda boldi. XIX a`sirdin` aqiri XX a`sirdin` basında shayirlar Omar Sugirimbet xa`m Abdıqadir Bekimbet ullarınin` a`debiy do`retpelerindegi ruwxıyılıq-ag`artıwshılıq, ta`lim-ta`rbiya-liq ko`z-qaraslar qaraqalpaqstandag`i pedagogikaliq oylardi ja`ne de bayitti xa`m rawajlandirdi.

1917-1940 jıllardag`i S.Ma`jitovtin` (1869-1938), A.Muw-saevtin` (1880-1936), X.Axmetovtin` (1908-1932), Q. A`wezovtin` (1897-1940) a`debiy-pedagogikaliq do`retpeleri, jazg`an sabaq-liqlari xa`m oqıw-metodikaliq qollanbalari, islegen peda-gogikaliq — ag`artıwshılıq xizmetleri Qaraqalpaqstanda pedagogika ilimin joqari basqışqa ko`terdi.

2. Tiykarg`i pedagogikaliq tu`sinikler

**Ta`rbiya** tu`sinigi ken` ma`niste qollanılg`anda ja`miyet qubılıslarınin`, ta`biyat qubılıslarınin`, qorshap alg`an sotsiallıq xa`m ta`biyiy ortalıqtin`, ta`rbiyanin` xa`m adamnin` o`zine-o`zi ko`rsetetug`in ta`siri arqalı shaxstin` qa`liplesiwinin` pu`tin bir protsesi tu`siniledi.

**Ta`rbiya** tu`sinigi tar ma`niste paydalanılğ`anda adamlarda insaniy sipatlardi sanalı tu`rde, aldın-ala bir maqsetti go`zlep qa`liplestiriwge qaratılıp, arnawlı sho`lkemlestirilgen xizmet xa`m shaxstin` rawajlanıwin basqarıw protsesi na`zerde tutiladi.

Oqitiw degende mug`allimnin` oqıwshılardi bilim, eplilik, ko`nlikpeler menen qurallandırılıw xa`m oqıwshılardin` olardi o`zlestirip a`melde qollaw protsesi tu`siniledi.

**Mag`liwmat** sistemastirilg`an bilimlerdi, olar menen baylanisli bolg`an biliw xa`m a`meliy jumis usılların, ko`z qarasti, insaniy sipatlardi o`zlestiriw protsesinin` na`tiyjesi bolıp esaplanadi.

3. Pedagogikaliq ilimler sistemasi

Pedagogikaliq ilimler sistemasına pedagogikanin` to`mendegi tarawları kiredi. 1. Mektepke shekemgi balalardi ta`rbiyalaw mashqalaların u`yrenetug`in **mektepke shekemgi pedagogika**. 2. Mektep jasındag`i balalardi ta`rbiyalaw, oqitiw xa`m mag`liwmatlı etiw

ma`selelerin u`yrenetug`in **mektep pedagogikasi**. 3. Ta`rbiya, oqitiw, mag`liwmat beriwdin` uliwma nizamli-liqlarin u`yrenetug`in **uliwma pedagogika**. 4. **Arnawli pedagogika (defektologiya)**: a) Qulag`i esit-peytug`in geren` xa`m saqaw balalardi ta`rbiyalaw, oqitiw xa`m mag`liwmatli etiw ma`selelerin u`yrenetug`in **surdopedagogika**, b) Ko`zi ko`rmeytug`in xa`m ko`zi a`zzi balalardi ta`rbiyalaw, oqitiw, mag`liwmat beriw mashqalalarin u`yrenetug`in **tiflopedagogika**, v) Aqili kemis balalardi ta`rbiyalaw, oqitiw, mag`liwmat beriw ma`selelerin u`yrenetug`in **oligofrenopedagogika**, g) So`ylewi jaqsi rawajlanbag`an balalardi ta`rbiyalaw, oqitiw, mag`liwmat beriw ma`selelerin u`yrenetug`in **logopediya**. 5. Mekteptegi ayirim pa`nlerdi (ana tili, matematika, fizika, tariyx, geografiya x.t.b) oqitiw o`zgeshelikleri menen nizamliqlarin u`yrenetug`in **jeke metodikalar**. 6. Ta`rbiya xa`m pedagogika iliminin` payda boliwi menen rawajlaniw u`yrenetug`in **pedagogika tariyx**i. 7. Etnikalıq topardin`, xalıqtın, milliettin` basqalarg`a qarag`anda bala ta`rbiyalawdag`i o`zine ta`n bolg`an o`zgesheliklerin u`yrenetug`in **Etnopedagogika**.

4. Pedagogikanin` basqa ilimler menen baylanisi

Pedagogika - ja`miyetlik ilimler, filosofiya, sotsiologiya, etika xa`m estetika, pedagogika tariyxı, psixologiya, biologiya, jas da`wirler anatomiyası xa`m fiziologiyası, meditsina, mektep gıgıenası xa`m pediatriya, ekonomika, etnografiya, fol`klor, xalıq pedagogikasi, kibernetika ilimleri menen baylanisadi

5. Pedagogikanin` metodologiyalıq tiykarlari xa`m rawajlanıw derekleri

Metodologiya grektin` «**Methodos**...»-izertlew, biliw joli, «**Logos**» tu`sinik, ilim so`zinen kelip shiqqan. Bizin`she izert-lew, biliw joli xaqqında ilim, ilimde qollanilatug`in izertlew usillari xa`m metodlarinin` jiyindisi degen mag`anani an`latadi.

**Pedagogikanin` metodologiyalıq tiykarlari** – filosofiya, xalıq pedagogikasi, o`tmishtegi ulli pedagoglardin` jaratqan miynetleri, islam ta`liymati, xalıq bilimlendiriwi xaqqında Prezident Pa`rmanlari, ta`lim-ta`rbiya tuwrali miynetleri, salamat a`wladti ta`rbiyalap kamalg`a jetkeriw xaqqında shig`ip so`ylegen so`zleri, oqiw-ta`rbiya xaqqında xu`kimet qararlari, bilimlendiriw Nizami, qa`nigeler tayarlawdin` milliy bag`darlamasi, ta`lim-ta`rbiya tuwrali kontseptsiyalar, nizamlar, ko`rsetpeler, buyriqlar, teoriyalıq-metodikalıq a`debiyatlar xa`m basqa jol basshi xu`jjetler, aldin`g`i qatardag`i oqiw orınlarınin`, mug`allimlerden` xa`m novator oqitiwshılardin` ta`lim-ta`rbiyadag`i ta`jiriybeleri, jan`a milliy pedagogikalıq texnologiyalardi jaratiwdag`i jan`alıqlar;

6. Pedagogikanın` ilim-izertleo` metodları - a`debiyatlardi u`yreniw, baqlaw, gu`rrin`lesiw, interv`yu, eksperiment, mektep xu`jjetlerin u`yreniw, oqiwshılar islerin u`yreniw, reyting, test, anketalar, matematikalıq xa`m kibernetikalıq, aldin`g`i pedagogikalıq ta`jiriybelardi u`yreniw xa`m uliwmalastiriw

O`zin-o`zi tekseriw xa`m baxalaw ushin sorawlar, ma`seleler, tapsirmalar xa`m testler

1. Ta`rbiya ja`miyetlik qubilis degendi Siz qanday tu`sinesiz?
2. Ta`rbiyanin` tariyxıy xarakteri degenimiz ne?
3. Pedagogikanin` ob`ekti xa`m pa`ni xaqqında ne aytasiz?
4. Bir alimler pedagogika da`slep Evropada payda boldi dese, ekinshi bir alimler pedagogika da`slep Oraylıq Aziyada payda boldi deydi. Sizin` pikiriniz qanday?
5. Shig`istin`, Oraylıq Aziyanin` o`tmishtegi ulli oyshıllarinin` du`n`ya pedagogikasinin` rawajlanıwına, milliy pedagogikamızdin` payda bolıwi, rawajlanıwi menen qa`liplesiwine qosqan biybaxa u`lesleri nelerden ibarat boldi?
6. O`zbekstanda pedagogika iliminin` rawajlanıwına kimler ku`shli ta`sir jasadi?
7. Qaraqalpaqstanda pedagogikalıq oylardin` rawajlanıwına kimler u`les qosti?
8. Pedagogikanin` basqa ilimler menen baylanisinin` a`xmiyetin misallar xa`m faktler menen da`lillep berin`.

9. Mektep mug'allimleri ja'ma'a'ti ishinen «Pedagogika—bul ilim», «Pedagogika ilim emes iskusstvo», «Pedagogika xa'm ilim xa'm iskusstvo» dewshiler shig'ip qalip qizg'in ba'seki baslanip ketti.

Siz to'reshi sipatinda bul ba'sekini qanday sheshesiz?

10. Sizge «Oqiwshilarda o'z betinshe erkin pikirlewge rawaj-landiriw» degen temani izertlew nesip etse qanday ilim-izertlew metodlarin qollanar edin'iz?

11. O'zin'iz qa'legen bir oqiwshinin' yaki studenttin' qizig'iw xa'm talaplarin aniqlaw ushin anketa sorawlarin du'zin'.

12. XXI Elektronli bilimlendiriw a'sirinde pedagogikada qanday jan'aliqlar boladi dep oylaysiz? Bir qiyal etip ko'rin'. Oyin izdi seminar sabag'inda mug'allim menen studentlerge aytip berin', olar ne der eken.

13. Ta'rbiyani Etika, Estetika, sotsiologiya, psixologiya xa'm basqa bir qatar ilimler u'yrenedi. Berilgen juwaplardan ta'rbiyanin' pedagogika u'yrenetug'in mashqalasın tabin'.

A) Ta'rbiyani ja'miyetlik rawajlanıw faktori sipatında u'yreniw.

V) Ta'rbiyani adamnin' psixologiyaliq rawajlanıw faktori sipatında u'yreniw.

S) Ta'rbiyani ja'miyettin' a'dep-ikramliq progressi ko'z-qarasinan u'yreniw.

D) Ta'rbiyani uliwma insaniy xa'm milliy qa'diriyatlar ko'z-qarasinan u'yreniw.

E) Ta'rbiyani adamnin' rawajlanıwı xa'm qa'liplesiwı protsesi sipatında u'yreniw.

14. To'mende xa'r tu'rli ta'jiriybeler atlari keltirilgen. Solardin' ishinen qaysisin ilimiy-pedagogikaliq Eksperiment metodi dep atawg'a boladi.

A) Sabaqta ximiyaliq reaksiyani ko'rsetiw ta'jiriybesi.

V) Mug'allimnin' sabaqti jan'asha o'tkeriw ta'jiriybesi.

S) Ana tilin ma'mleketlik bilimlendiriw standarti tiykarında du'zilgen oqiw bag'darlamasına muwapiq ta'jiriybe-sinaw maydanında oqitip ko'riw.

D). Mektep qasi jer qiytag'ında xa'r tu'rli daqillardi egiw ta'jiriybesi.

E) Universitet, institut rektorin, mektep direktorin saylap qoyiw ta'jiriybesi

Shaxstin rawajlaniwi, tarbiyasi ham sotsiallaswi.

J O B A:

1. Shaxs ham onin rawajlaniwi haqqinda tusinik.
2. Shaxstin rawajlaniwina tasir korsetiwshi faktorlar.
3. Oqiwshi shaxsi qaliplesiwinnin jas dauirleri ham onin ozine tan ozgesheliqleri.

P A Y D A L A N G A N A D E B I Y A T L A R

1. I.A .Karimov Yuksak ma`naviyat- engilmas kuch. Toshkent 2008 y.
2. Barkamol avlod- O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T-1997 y
3. Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi. Toshkent-1997 y
4. Ozbekiston Respubliqasi " Ta`lim xaqidagi qonuni". T-1997 y
5. Rubinskiy.V. Tarbiyaviy ish metodikasi. T-1991y
6. R.J. Ishmuh1medov «Innovatsion texnologiya yordamida ta`lim samaradorligini oshirish yollari» Toshkent 2004 y
7. U. Tolipov, M.Usmonboeva «Pedagogik texnologiyaning tadb3iy asoslari» Toshkent 2006
8. N.Gaybullaev., R.Yodgorov., R.Mamatkulova. Pedagogika T- 2005
9. O.Xasanbeva va boshkalar Oila pedagogikasi T 2007 y
10. X.Ibragimov Pedagogika T 2007 y
11. U.Askarova va boshkalar Pedagogika T 2008 y
12. Q.Qosnazarov., A.Pazilov., A.Tilegenov Pedagogika «Bilim» NOqis 2009 j
- 13.A.Pazilov Tarbiya haqqinda oylar «Bilim» NOqis 2009 j

T A Y a N I Sh T U S I N I K L E R

Jeke adamnin rawajlaniwina tasir etiwshi biologik, sotsialliq ham pedagogik faktorlar. Bala shaxsinin biologik rawajlaniwi protsessinde tabiiyiy, sotsial ortaliq ham sem`yaliq sharayat munasibetler-orni. Tulga iskerligi. Balanin, tarbiyasi, rawajlaniwi, qaliplesiwi.

T E K S E R I W S O R A W L A R I.

1. Oqiwshi tulgasi ham onin rawajlaniwi.
2. Oqiwshi tulgasinin rawajlaniwina tasir etiwshi faktorlar.
3. Rawajlaniwda tulga iskerliginin tutqan orni.

Biz - **shaxs, adam, individ** xa`m **ayriqshaliq** (individual`nost`) tu`siniklerinin` ma`nisin bilip aliwimiz kerek.

Shaxs delingende belgili bir sotsialliq du`zimmnin` ag`zasi bolg`an sanali adam na`zerde tutiladi. Shaxs ug`imi adamnin` sotsialliq o`zgesheliklerin xa`m sipatlarin; so`z, sana-sezim, aqil-oy, eplilik, ko`nlikpe, a`det xa`m basqalardi o`z ishine aladi, adamnin` sotsialliq ma`nisin

sipatlaydi. O'z o'mirinde sotsialliq o'zgeshelikler menen sipatlardin` belgili quramin iyelewin an`latadi. Sonin` ushin da na`resteni, esawandi shaxs dep aytiwg`a bolmaydi.

Adam tu`sinigi jerdegi tiri organizmler rawajlaniwini` en` joqarg`i basqishin quraytug`in, ja`miyetlik-tariyxiy xizmettin` sub`ekti ma`nisin bildiredi.

Individ latinnin` **g`individuuum** bo`linbes, ayriqsha jinis degen so`zinen kelip shiqqan, bizin`she g`a`rezsiz organizm, tiri maqluq, adam degen mag`anani an`latadi. Individ sipatina qaramastan adam a`wladinin` bir wa`kili esaplanadi. Bul ma`niste xa`r bir normal adam individ bolip tabiladi.

**Ayriqshalig`i (individual`nost`)** bir adamnin` ekinshi adamg`a, olardin` bir-birinen ayirmashilig`in xa`m o`zine ta`n o`zgesheligin sipatlaydi. Ayriqshalig`i adamnin` xarakter qa`siyetleri, erk sipatlari, temperamenti, uqiqlig`i xa`m do`retiwshilik xizmetinde ju`zege shig`adi. Ma`selen mug`allim-nin` ereksheligi, pedagogikalig`i oylaw ko`z-qarasinin` ken`ligi, oqiwsilar menen qarim-qatnasi, bilimlendiriw xa`m basqa sipatlarinda ko`rinedi. Shaxs xa`m onin` menen bayla-nisli qollanilatug`in uqsas tu`siniklerdin` ma`nileri usi-lardan ibarat.

Rawajlaniw en` da`slep shaxs o`zgesheligi menen sipatinin` san jag`inan o`zgeriwin an`latadi. Anatomiyaliq xa`m fiziologiyaliq sipattag`i o`zgeris fizikaliq rawajlaniwg`a jatadi.

**Anatomiyaliq xa`m fiziologiyaliq sipattag`i o`zgeris belgileri** - boyg`a o`siw, awirliq, o`kpenin` siyimlig`i, denenin` du`zilisi x.t.b.

Psixikaliq rawajlaniwdag`i o`zgeris belgileri - so`ylew, so`z qori, qabil etiw, diqqat, yadta saqlaw, oylawdin` o`zgesheligi x.t.b. Bulardan basqa adamnin` minez-qulqi, is-xa`reketindegi o`zgeshelikler rawajlaniw belgileri bolip tabiladi.

San xa`m sapa o`zgerislerinin` na`tiyesi - qa`liplesiw, rawajlaniw, o`siw, o`zgeriw

**Qa`liplesiw** - bir na`rsege qandayda bir tu`r beriw, oni turaqli, tamamlang`an, belgili bir mo`lshege keltiriw degen ma`nisti bildiredi

2. Orayliq Aziya oyshillari shaxsti qa`liplestiriw faktorlari xaqqinda

Du`n`ya ilimiy-ag`artiwshilig`inin` ulli wa`kili Xorezmiy insannin` kamalg`a keliwinde ilim-pa`nnin`, ta`rbiyalig`i a`xmiyetin ayriqsha atap ko`rsetti. Farabiy bolsa orta a`sirde birinshilerden bolip jetik insandi kamalg`a keltiriw, jetik sotsialliq ja`ma`a`tti jaratiw ma`selesi menen baylanisli ekenligin da`lilledi. Farabiydin` pikirlerinde shaxsti rawajlandiriw menen qa`liplestiriwdeg`i tiykarg`i faktorlardin` (na`sil, ortalig`i, ta`rbiya, insan xizmeti xa`m adamlar menen qarim-qatnasiq) barlig`i atap o`tilgen. Ol ta`lim-ta`rbiyani shaxstin` rawajlaniw`i xa`m qa`liplesiwinde tiykarg`i faktor dep ko`rsetti¹. Beruniy, Farabiy, Ibn Sino siyaqli insannin` kamalg`a jetiwinde na`sil, ortalig`i xa`m ta`rbiyani ta`n aldi, ta`rbiyanin` roline ayriqsha baxa berdi. Ibn Sino bala shaxsin rawajlandiriw ushin oni alti jastan baslap mektepke beriwdi ma`sla`xa`t etti. O`z zamanaslari siyaqli jetik insandi ta`rbiyalawda na`sil, ortalig`i xa`m ta`rbiyani tiykarg`i faktorlar dep esaplad. Ulug`bek bala ta`rbiyasinda ortaligtin` ta`rbiyalig`i ta`sirine, jas a`wladtin` jetik insan bolip jetisiwinde du`n`yalig`i bilimlerden, ta`rbiyanin` atqaratug`in xizmetine u`lken diqqat awdardi.

3. Oqiwshe shaxsin rawajlandiriw xa`m qa`liplestiriw faktorlari

Oqiwshe shaxsinin` rawajlaniwinda **na`sil** ayriqsha orindi iyeleydi. Ata-anadan balag`a o`tetug`in biologiyaliq o`zgeshelikler na`sil dep ataladi. Bala du`n`yag`a o`siw, o`zgeriw xa`m rawajlaniw mu`mkinshilikleri menen keledi. Usi rawajlaniw derekleri onin` ta`biyiy qori menen ta`miyinlenedi. Ta`biyiy qor eki quramli bo`limnen: uliwma adamzatliq ta`biyiy dereklerden xa`m bala denesine jeke ta`n bolg`an o`zgesheliklerden ibarat boladi.

**Uliwma adamzatliq ta`biyiy derekler degende** - bas miydin`, orayliq nerv sistemasinin`, retseptor apparattin` (ta`sirdi qabil etip aliwshi nerv ushlari) du`zilisi tu`siniledi. Usi ta`biyiy derekler adam balasinin` basqa bir maqluq bolip ketpesten insan bolip jetisiwin ta`miyinleydi.

Balanin` denesine jeke ta`n bolg`an ta`biyiy derekler - nerv xizmetinin` uliwma tu`rleri, esitiw, ko`riw, da`m biliw, teri-seziw, iyis xa`reket analizatorlarinin` o`zgesheliklerinde ju`zege shig`adi. Bul jeke ta`biyiy dereklerge baylanisli adam balalari tuwiliwdan, ta`biyatidan

birdey bolmaydi. Bir ata-anadan tuwilg'an birneshe balalardan ekewi birdey eki balani taba almayсан. Klassta otirg'an 30-35 oqiwshi bir-birinen o'zgeshe boladi, birin-biri xasla ta'kirarlamaydi. Usi waqitqa shekem barliq ta'repten bir-birine a'yne uqsas eki adam du'n'yag'a kelmegen. Tuwilg'an balada tayin xarakter sipatlari, xa'r tu'rli xizmetke baylanisli uqipliq bolmaydi.

Ortaliq - Adamnin` sotsialliq turmis jag`dayi xa'm oni qorshap alg'an ta'biyati. **Ortaliq degende** – sotsialliq, ta'biyg`iy, shan`araq ortaliq`i ko`zde tutiladi.

Oqiwshi shaxsin qaliplestiriwde ta'rbiyanin` a`xmiyeti. Pedagogika tariyxinan shaxsti rawajlandiriw xa'm qaliplestiriw faktorlari xaqqinda tu'rli-tu'rli ko`z-qaraslardin` bolg`ani ma`lim. Ma`selen, Angliya pedagogi, filosofi **Djon Lokk** (1632-1704) adamnin` **jani** ta'rbiya o`zinin` xatin jazatug`in taza taxta dep esapladi. Frantsuz ag`artiwshisi, filosof materialisti **K.A.Gel`vetsiy** (1713-1784) shaxstin` rawajlaniwinda sheshiwshi faktor na`sil emes, al ortaliq xa'm ta'rbiya dep ko`rsetti. Amerikali pedagog, psixolog **Torndayk** (1874-1949) adam balasinin` rawajlaniwinda na`sildin` tutqan ornina joqari baxa berdi.

Ta'rbiya menen qolaysiz ortaliqtin` ta`siri na'tiyjesinde payda bolg`an unamsiz qa'siyetlerdi saplastirip unamli sipatlar qaliplestiriledi. **Ortaliq** oqiwshi shaxsinin` rawajlaniwina jobasiz, maqsetsiz xa'm tosinnan ta`sir jasaydi. Ta`lim-ta'rbiya qolayli ortaliq penen birge beyimlilik dereklerinin`, uqipliq uriqlarinin` ku'ta` erte **oyaniwina** ja`rdem беретug`ini ko`pten belgili. Ms; **V.Motsart** 3 jasinda muzika a`sbabin shertken, 4 jasinda o`z betinshe muzika tarawinda miynet jarata baslag`an. **I.E. Repin** xa'm **V.A.Serov**ta jasinda su`wretlew o`neri salasinda do`retiwshilik uqipliq ju`zege shiqqan. Poeziya tarawinda ga`zzeller du'n`yasinin` sultani **A`liyshe Nawayida** do`retiwshilik uqipliq nishanlari erte ko`ringen.

Oqiwshinin` jetik, erkin, do`retiwshi shaxs bolip kamalg'a keliwi tek na`sil, ortaliq, ta'rbiyag'a baylanisli bolmastan onin` **jedelli xizmeti xa'm jedelli qarim-qatnasina** da baylanisli boladi.

Psixologiya xa'm pedagogika ilimlerinde jaqin jillarg'a shekem bala xizmetin – oyin, oqiw, miynet dep u`sh tu`rge bo`lip keldi, al balanin` jedelliginin` a`xmiyeti derlik inabatqa alina bermedi. Rus psixologi **B.G.Anan`ev** balanin` jedelligin - qarim-qatnasq jedelligi, biliw jedelligi, miynet jedelligi u`sh tu`rge bo`liwdi usindi

Oqiwshi ortaliq, ta`lim-ta'rbiya, miynet xa'm qarim-qatnas ta`sirine ya unamli, ya unamsiz, qarsiliqli ya qarsiliqsiz qatnasta boladi. Ta`sirdi tu`rlishe xa'm xa'r tu'rli mug`darda, ku`shli yaki ku`shsiz qabil etedi. Eger oqiwshi o`zinin` xizmetin su`yse, onin` bul tarawdag`i beyimliliqi, uqiplig`i tez xa'm ku`shli tu`rde ju`zege shig`adi xa'm tez rawajlanadi. Talap, qizig`iw, ma`pdarliq, maqset xa`mmesi birge qosilip oqiwshinin` barliq ku`sh-g`ayratin iske qosadi. Sonin` ushin olar oqiwshini xizmetke jollaytug`in, uqipliqlarin jetilistiretug`in, talantin qaliplestiretug`in ku`sh bolip xizmet qiladi.

O`zindegi uqipliqti rawajlandiriw ushin oqiwshinin` belgili xizmet tu`rine qizig`iwi, ka`sipti xa`wes etiw ele jetkiliksiz. Onin` o`z u`stinde qunt penen islewi u`lken a`xmiyetke iye boladi. Ms; **Isaak N`yuton** oqiwshiliq da`wirinde oqiwg'a uqipsiz (Alma tu`sken menen axmaq gellege Ashila bermeydi N`yutonnin` zan`i. I.Yusupov), **K.S.Stanislavskiy** kishkeneliginde saqaw, **A.V.Suvorov** tuwilg`anda na`renjan, awiriwli bala bolg`an. Olar o`z aldina aniq xa'm belgili bir maqset qoyip, tinbay sistemali miynet etiw na'tiyjesinde **N`yuton** du'n`yanin` belgili fizik alimi, **Stanislavskiy** rus teatr o`nerinin` atasi, **Suvorov** ulli sa`rkarda da`rejesine jetken. Demek, **Ta'rbiya menen rawajlaniw o`z-ara baylanisli.**

4. Jas xa'm jeke o`zgeshelikler xaqqinda tu`sinik

Bizin` ulli pedagog, alim babalarimiz ta`lim-ta'rbiya jumislارين` jas xa'm jeke o`zgesheliklerin esapqa aliwdin` za`ru`rligin du'n`yada birinshiler qatarında usinis etken. Ma`selen, **Farabiy** bilimdi jaslarg'a kishkene-liginen u`yretiwge ken`es berdi. Ta`lim-ta'rbiyani baslamastan aldin olardin` jas xa'm jeke o`zgesheliklerin biliwdin` za`ru`rligin ko`rsetti. Oni aniqlamay turip alip barilg`an ta`lim-ta'rbiyanin` pu`tkil na'tiyjesiz bolatug`inlig`in qayta-qayta eskertti. **Beruniy** xa'r xaliqtin` o`zine say oqitiw usillari, jollari,

metodlari barlig'in ko'rsatib oqituv sistemasin a'lipbeden baslawdi abzal esapladi. Adamdi ta'biyat-tin' bir bo'legi sipatinda qarap ta'lim-ta'rbiya bala ta'biyatina muvapiq boliwin qatar miynetlerinde bayan etti. **Ibn Sino** balanin' jas o'zgesheliklerin esapqa alip oni alti jastan baslap mektepke beriwdi ma'sla'xa't etti. Ibn Sino, Farabiy xa'm Beruniy siyaqli ta'lim-ta'rbiyani baslawdan aldin balanin' jas xa'm jeke o'zgesheliklerin u'yreniw za'ru'r dep esapladi. **Ulug'bek** sabaqliqlardi du'zgende balalardin' jas o'zgeshelik-lerine ku'ta' diqqat awdardi.

Xa'r bir jas da'wirinde balanin' anatomiyaliq-fiziolo-giyaliq, psixologiyaliq xa'm minez-qulqinin' rawajlanivi o'zgeshe boladi. Keyingi jillari pedagogikaliq psixologiyada, bizin' milliy pedagogikamizda balalar menen oqiwshilardin' jas da'wirlerin to'mendegishe bo'liw da'stu'rge aylanbaqta. **Mektepke shekemgi jas; Kishi mektep jasi-6(7)- 10-(11); Orta mektep jasi -10(11)-15(16); Orta arnawli, ka'siplik kolledj jasi 15(16)-18(19).**

**O'zin-o'zi tekseriw xa'm baxalaw ushin sorawlar,
ma'seleler, tapsirmalar xa'm testler**

1. Shaxs dep nege aytamiz?
2. Rawajlaniv degenimiz ne?
3. Siz qa'liplesiw degendi qanday tu'sinesiz?
4. Orayliq Aziya oyshillari shaxsti qa'liplestiriv faktorlari xaqqinda qanday pikirler bildirgen?
5. Oqiwshi shaxsinin' rawajlaniwina qanday faktorlar ta'sir jasaydi?
6. Na'sil dep nege aytamiz?
7. Ortaliq tu'siniginin' ma'nisin aytip berin'?
8. Ne ushin bir ata-anadan jeke xa'tte egiz tuwilg'an balalar bir-birine uqsamaydi, bir-birinen o'zgeshe boladi?
9. Bir shan'araqta tuwilip o'sken, bir mug'allimnin' qolinda ta'lim-ta'rbiya alg'an oqiwshilardin' birewleri ayriqsha oqiydi, a'depli, al ekinshi birewleri to'men oqiydi, ta'rtipsiz. Ne ushin bunday?
10. Ayirim adamlarda uqiqliq xa'm talant erte, geyparalarinda orta jasta, u'shinshi birewlerde u'iken jasta ju'zege shig'adi. Siz bunin' sebebi nege baylanisli dep oylaysiz?
11. **«Jaqsidan jaman tuwadi issi nang'a alg'isiz, jamannan jaqsi tuwadi adam aytsa nang'isiz» «Atasin ko'rde quda bol, enesin ko'rde qizin al»** Siz bul xaliq naqil-maqallari xaqqinda ne aytasiz?
12. Respublikamiz jaslari arasinda azda bolsa xa'r tu'rli jinayat islewshiler ushirasip tur. Olardin' kelip shig'iw sebeplerin xa'r kim xa'r tu'rli boljaydi. Birewler bazar qatnasinan, ekinshi birewler nizamnin', jazanin' boslig'inan, u'shinshi birewler qimbatshiliqtan, to'rtinshi birewler ta'rbiyadan, besinshi birewler na'silden, basqalar jasap turg'an ortaliqtan ko'redi. Siz tanis ishki isler bo'limi xizmet-kerleri menen so'ylesip, a'debiyatlardi oqip, adamlar menen pikirlesip bul sorawg'a juwap tabin' xa'm a'meliy sabaqta shig'ip so'ylen'.
13. Keyingi jillari uqiqli, intali oqiwshilar ushin arnawli klasslar xa'm mektepler ashilmaqta. Usinday isler oqiwshilardi **aqilli** xa'm **aqili to'men** dep eki toparg'a bo'liwge tiykar bolmayma? Sizin' pikiriniz qanday?
14. **Shan'araq ortaliq'inin' bala ta'rbiyasina ta'siri** degen temada ata-analar jiynalisinda shig'ip so'ylewge tayarlanin'.
15. Xizmettin' rawajlaniwinda qanday a'xmiyet bar?
A) Oqiwshi xizmeti ta'biyatti qorg'awg'a, shan'araq turmisin jaqsi-lawg'a ja'rдем beredi.
V) Oqiwshinin' rawajlaniwinda na'sil, ortaliq xa'm ta'rbiya ta'sir jasaydi. Sonliqtan xizmettin' rawajlaniwinda xesh qanday a'xmiyet joq. S) Oqiwshilar shan'araqta xa'r tu'rli islerdi orinlap ata-ananin' miynetlerin jen'illetedi. D) Maqsetke qaratilg'an jedelli xizmet protsesinde g'ana oqiwshinin' barliq ku'shleri shinig'adi, ta'jiriybesi artadi, aqil xa'm erk ta'repten rawajlanadi.
E) Duris juwap joq.
16. Oqiwshinin' o'zindegi uqiqliqlardi ju'zege shig'ariwi nege baylanisli boladi?

A) Ta`biyiy dereklerge. V) Iyelegen bilim, eplilik, ko`nlikpe-lerine. S) Du`n`yag`a qa`liplesken ko`z-qarasina. D) Intali oqiwiina. E) Ta`lim-ta`rbiya protsesinde qollanilg`an pedagogikaliq oqitiw texnolo-giyalarina.

17. Oqiwshilardin` rawajlaniwi xa`m kamalg`a keliwinde qaysi faktor u`lken rol` oynaydi?

A) Na`sil. V) Ortaliq. S) Xizmet. D) Ta`rbiya. E) Qarim-qatnas.

18. Qarim-qatnas oqiwshinin` rawajlaniwina qanday ta`sir jasadadi?

A) Qarim-qatnas oqiwshinin` rawajlaniwina xesh qanday ta`sir jasadadi. V) Oqiwshi adamlar menen qarim-qatnasiqta unamsiz qa`siyetlerdi u`yrenedi. S) Pedagogikaliq maqsetke muwapiq sho`lkem-lestirilgen qarim-qatnasiq oqiwshilardin` biliw ku`shleri xa`m uqip-liqlarin rawajlandiradi, uliwma insaniy xa`m milliy paziyetlerdi iyelewge ja`rdemlesedi. D) Qarim-qatnasiq tosattan bolip unamli yamasa unamsiz ta`sir jasadadi. E) Duris juwap joq.

18. Oqiwshilardin` jas o`zgeshelikleri qanday o`zgesheliklerden quraladi?

19. Kishi mektep jasindag`i oqiwshilardin` rawajlaniwindag`i qaysi o`zgesheliklerdi birinshi na`wbette esapqa aliw za`ru`r dep esaplaysiz?

20. O`spirim jasindag`i oqiwshilardin` rawajlaniwindag`i tiykarg`i o`zgeshelikler nelerden ibarat?

21. Jasliq da`wirdin` tiykarg`i belgilerine neler kiredi?

22. Oqiwshilardin` jeke o`zgeshelikleri degenimiz ne?

23. Oqiwshilardin` jeke o`zgeshelikleri qalay payda boladi?

24. Oqiwshilardin` jas xa`m jeke o`zgesheliklerin qanday metodlar menen aniqlawg`a boladi?

25. Ta`lim-ta`rbiya protsesinde oqiwshilardin` jas xa`m jeke o`zgesheliklerin esapqa aliwdin` za`ru`rligin misallar, faktler menen da`lillep berin`.

26. Bir mekteptin` joqari klass qizlari 8-mart bayramina bag`ishlang`an u`lken kontsert bag`darlamasin ko`riwge jiynaladi. Mektep direktori 2 baxasi bar qizlarg`a kontserti ko`riwge ruxsat etpeydi. Siz bul waqiya xaqqinda ne aytasiz?

27. Ilgeri jillari kino Ekranlarda «Tarzan» xa`m «Fantamas» fil`mleri ko`rsetildi. Oqiwshilar olardi qizig`ip ko`rdi. Biraq o`spirim jasindag`i ayrim oqiwshilar tarzan bolamiz dep ag`ashlarg`a o`rmeledi, tereklerden tereklerge sekirdi, jaydan jayg`a atladi. So`ytip ju`rip geypara oqiwshilar mayip bolip qaldi. Fantamas boliwdi unatqan oqiwshilar adamlardin` mashinalarin ruxsatsiz minip ketti, basqada unamsiz isler isledi, juwapkershilikke tartildi. Na`tiyjede bul fil`mlerdi ko`rsetiw qadag`an etildi. Bul fakt neni an`latadi?

28. O`zin`iz qa`legen bir oqiwshini baqlap og`an pedagogikaliq-psixologiyaliq sipatlama jazip u`yrenin`.

29. Oqiwshilardin` jas xa`m jeke o`zgesheliklerine baylanisli ma`sele xa`m test du`zin`, pedagogikaliq jag`day oylap tabin`, olardi a`meliy sabaqta tallawg`a usinin`.

30. Siz mug`allim ushin oqiwshilardin` jas o`zgesheliklerin biliwdin` qanday a`xmiyeti bar dep oylaysiz?

A) Mug`allim ushin oqiwshilardin` jas o`zgesheliklerin biliwdin` onday a`xmiyeti joq, sebebi ta`lim-ta`rbiya protsesinde mug`allim tiykarinan oqiwshilardin` jeke o`zgesheliklerin esapqa aladi. B) Mu-g`allimnin` jas da`wirlerin biliwi oqiwshilardin` biologiyaliq qorinin` o`siwin xa`m rawajlaniwin aniqlawg`a ja`rdem beredi. S) Mug`allim ta`lim-ta`rbiya protsesinde oqiwshilardin` jas o`zgesheliklerine qarap peda-gogikaliq xa`m oqitiw texnologiyalarin tan`laydi xa`m qollanadi. D) Mug`allim jas da`wirleri tiykarinda oqiwshilardin` jas o`zgeshe-liklerin u`yrenedi, sog`an muwapiq pedagogikaliq xa`m oqitiw texnolo-giyalarin tan`laydi xa`m qollanadi. E) Mug`allim oqiwshilardin` jeke o`zgesheliklerin biliwge qarag`anda jas o`zgesheliklerin bilgeni maqul.

31. Birinshi klassqa balalardi qabil etkende qanday talaplardi basshiliqqa aliw za`ru`r?

A) 6-7 jastag`i balalardin` xa`mmesi oqiwg`a tayar, sonin` ushin olardin` barlig`in birinshi klassqa qabil ete beriw kerek. V) Bir klassti ku`shli, basqa klassti ku`shsiz balalar menen komplektlewge bolmaydi, sebebi balalardi **aqilli** xa`m **aqili to`men** dep eki toparg`a bo`lgen bolamiz. S) Klassta barliq waqitta ku`shli xa`m ku`shsiz oqiwshilar bolg`ani jaqsi. Ku`shli

oqiwhilar to`men oqiwhilarg`a ja`rdem beredi, joldas, dos boliwg`a a`detlenedi. D) 6-7 jastag`i balalardin` xaqiyqiy rawajlaniw da`rejesin mug`allimler ele bil-meydi, sonliqtan balalardin` xammesin ten`dey birinshi klassqa qabil etken duris boladi. E). Birinshi klasstin` bilimi, rawajlaniw, ta`rbiyalang`anliq da`rejesi birdey balalar menen komplektlew lazim. Sebebi birinshi klassti bunday komplektlew jumislari balalardin` rawajlaniw da`rejesine ilayiqli sho`lkemlestiriwge, sabaqtin` sapali xam na`tiyjeli boliwina mu`mkinshilik jaratadi.

32. Geypara oqiwhilardin` pedagogikaliq ta`sirge biypa`rwalig`in qalay saplastiriwg`a boladi?

A) Klass oqiwhilar ja`ma`a`tinin` pikirin paydalaniw kerek. V) Oqiwhi menen u`git-na`siyat jumislarin ju`rgiziw za`ru`r. S) Oqiwhinin` jas xam jeke o`zgesheliklerine say keletug`in ta`rbiya usuli xam metodin qollaw lazim. D) Oqiwhinin` is-xa`reketin, minez-qulqin qadag`alawdi ku`sheytiw da`rkar. E) Oqiwhi xam oqiwhinin` ata-anasi menen birge islesiwdi jolg`a qoyiw kerek.

Oqitiw teoriyasi. (Didaktika) Oqitiw tiykarlari.

Jobasi:

1. Didaktika haqqinda tu`sinik. Oqitiw protsessi ha`m onun` tiykarg`i basqishlari

2. Oqitiw printsiplari ha`m tu`rleri.

3.Oqitiw mazmuni ha`m og`an koyilatugin talaplar.

P A Y D A L A N G A N A D E B I Y A T L A R

1. I.A .Karimov Yuksak ma`naviyat- engilmas kuch. Toshkent 2008 y.
2. Barkamol avlod- O`zbekiston taraqqiyotining poydevori. T-1996 y
3. Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi. Toshkent-1996 y
4. Ozbekiston Respubliqasi “ Ta`lim xaqidagi qonuni”. T-1996 y
5. Rubinskiy.V. Tarbiyaviy ish metodikasi. T-1991y
6. R.J. Ishmuhamedov «Innovatsion texnologiya yordamida ta`lim samaradorligini oshirish yollari» Toshkent 2004 y
7. U. Tolipov, M.Usmonboeva «Pedagogik texnologiyaning tadbqiqiy asoslari» Toshkent 2006
8. N.Gaybullayev., R.Yodgorov., R.Mamatkulova. Pedagogika T- 2005
9. O.Xasanbeva va boshkalar Oila pedagogikasi T 2006 y
10. X.Ibragimov Pedagogika T 2006 y
11. U.Askarova va boshkalar Pedagogika T 2008 y
12. Q.Qosnazarov., A.Pazilov., A.Tilegenov Pedagogika «Bilim» NOqis 2009 j
- 13.A.Pazilov Tarbiya haqqinda oylar «Bilim» NOqis g009 j

Didaktika tu`sinigi batista pedagogikaliq a`debiyatta XVII a`sirde nemets pedagogi V.Ratke (1571-1635) xam ulli chex pedagogi Ya.A.Komenskiy (1592-1670) ta`repinen birinshi ret qollaniladi. Olar didaktikani «oqitiw o`neri» (iskusstvos) dep esapladi. Biraq didaktikanin` mazmunina xa`r tu`rli ma`ni berdi. Ma`selen V.Ratke didaktikanin` mazmunin ilimgе, iskusstovag`a xam tilge u`yretiw o`neri dep ta`riypledi. Al Ya.A.Komenskiy o`zinin` «Ulli didaktika» (1632) degen kitabinda «Xammeni barliq na`rsege u`yretiwdin` uliwma o`neri» dep sipatladi. Oqitiw protsesi xam oqitiw mazmuni—didaktikanin` u`yreniw ob`ektine aynaldi. Sabaq beriw menen oqiwdin` baylanisi, birligi xam o`z-ara xa`reketi - didaktika pa`ni bolip qa`liplesti.

Ya.A.Komenskiy (1592-1670) uliwma xam baslawish ta'lim teoriyasın rawajlandiriwda ayırıqsha xızmet isledi. «Ulli didaktika» atlı miynetinde oqitiw mazmunın, printsiplerin, quralların, metodların xam oqitiwdi sho'lkemlestiriwdin' klass-sabaq sistemasin islep shıqtı. **J.J.Russo (1712-1778)** «Emil' yamasa ta'rbiya xaqında» degen ko'nekli shig'armasında (1762) oqıwshı shaxsın rawajlandiriw protsesin, qorshap alg'an ta'biyiy xam miynet ortalıg'ında balanı tabisli oqitiwdin' shart-sharayatların ashıp berdi. Ol avtoritarlıq oqitiw sistemasına pu'tkilley qarsı boldı, oqitiwdin' insaniylik xam demokratiyalıq sipatta bolıwın jaqladı. Bunnan bir neshe a'sir ilgeri mashqalalı oqitiwdi usındı, onın' artıqmashlıqların da'lilledi. **I.G.Pestalotstsi (1746-1827)** o'zinin' ku'ta' bay ta'lim-ta'rbiya ta'jiriybesin «Lingard i Gertruda», «Gertruda o'zinin' bala-ların qalay oqıtadı» xam basqa miynetlerinde bayan etti. Elementar' bilim teoriyasın jarattı. Oqitiwdin' rawajlan-dirıwshı sipatın da'lillep, didaktikanın' rawajlanıwına ayırıqsha u'les qostı. **K.D.Ushinskiy (1824-1870)** rus pedagogikasınin' atası. Ol ta'lim-ta'rbiyanın' teoriyalıq xam a'meliy ma'selelerin islep shıqtı. Rus pedagogikasında baslawish mektep didaktikasınin' tiykarın salg'an a'jayıp pedagog. Neshe a'wladlar onın' «Ana tili», «Balalar du'n'yası» sabaqlıqların oqıp sawat ashtı. «Adam ta'rbiya predmeti sipatında» atlı miynetinde oqitiwdin' psixologiyalıq-pedagogikalıq tiykarların ashıp berdi.

Tiykarg'ı didaktikalıq tu'sinikler - oqıtıo', sabaq berio', oqıo', mag'ho'mat, oqıtıo' nızamlıqları, oqıtıo' printsipleri, oqıtıo' protsesi. Oqitiw - mug'allım menen oqıwshınin' bir maqsetke qaratılğ'an birgeliktegi xızmeti bolıp onda oqıwshı bilim menen qurallandırıladi, ta'rbiyalanadi xam rawajlanadi. **Oqitiw protsesi** sabaq beriw xam oqıw jumıslarınin' birliginen quraladi. Oqitiw barisındag'i mug'allımınin' xızmeti sabaq beriw dep ataladı, oqıwshınin' xızmeti oqıw dep ju'rgiziledi. Oqıw o'zbetinshe bilim aliw xam aralıqtan oqıw protsesinde de iske asadı. **Mag'liwmat** delingende oqıwshınin' aldın-ala, maqsetli tu'rde ilimiy bilimler sistemasin o'zlestiriwi, bilim, eplilik xam ko'nlikpelerdi iyelewi, onın' du'n'yag'a ko'z-qarasınin', uliwma insaniy xam milliy paziyletlerinın' qa'liplesiwı ko'zde tutiladı. **Oqitiw nızamlılıqları.** Oqitiw belgili nızamlılıqlarg'a tiykarlanadi. Oqitiw protsesi menen ken' ma'nistegi sotsiallıq protsesler arasındag'i sirtqi, oqitiw protsesinın' ayırım bo'limleri (maqset, mazmun, tu'r, qural, metod t.b.) arasındag'i ishki qatnasiqlarda ju'zege shıg'atug'in uliwma, baslı, za'ru'riy xam turaqlı ta'kirarlanatug'in baylanislarg'a oqitiw nızamlılıqları dep ataladı. **Oqitiw printsipleri.** Didaktika ta'repinen ashılğ'an oqitiw nızamlılıqlarınan oqitiw jumıslarınin' en' baslı talapları kelip shıg'adı. Ol talaplardı pedagogikada oqitiw printsipleri dep ataydı. **Oqitiw protsesi.** Mug'allımınin' bilim beriwdegi, oqıwshılardıń bilim iyelewdegi, bir maqsetke qaratılğ'an birgeliktegi xızmetine oqitiw protsesi delinedi.

1. Xa'zirgi zaman didaktikasınin' baslı

ma'seleleri - du'n'ya bilimlendirio' standartı negizinde ma'mleketlik bilimlendirio' standartın, ta'lim mazmunınin' pedagogikalıq tiykarların islep shıg'ıo'; oqitiw protsesinın' nızamlılıqların, qarama-qarsılıqların xam xa'reketke keltiriwshı ku'shlerin anıqlawdı dawam etiw; jan'a milliy pedagogikalıq texnologiyani jaratiw, qol-law, jetilistiriw mashqalalarınin' teoriyalıq xam a'meliy ma'selelerin u'yreniw, na'tiyjelerin mektep turmisına en jaydiriwi; oqitiw protsesin sho'lkemlestiriwdin' da'stu'riy tu'rlerin jetilistiriw, da'stu'riy emes tu'rlerin jaratiw xam rawajlandiriw; oqitiw protsesin insaniylastiriw xam demokratiya-lastiriwdin' jolların izertlew, na'tiyjelerin oqıw-ta'rbiya orınlarına en jaydiriwi; oqıwshılardı o'z betinshe erkin do'retiwshilik penen pikirlewge, jedellikke, intaliliqqa, bilimge xam jan'a-liqqa qumarlılıqqa u'yretiwdin', biliw ku'shleri menen biliw uqiylılıqların rawajlandiriwdin' metodların jaratiw; xabar, baylanis texnologiyası, komp'yuter, internet, aralıqtan oqıw, oqitiwdin' jan'a texnikalıq qurallarınan paydalaniwdin' ilimiy-a'meliy tiykarların islep shıg'iw; ta'limnın' oqıw-metodikalıq xam oqıw-materiallıq baza-sınin' pedagogikalıq mashqalaların islep shıg'iw; oqıw jobaların, oqıw bag'darlamaların, sabaqlıqlardı xam oqıw qollanbaların ma'mleketlik bilimlendiriw standartı negizinde jan'asha du'ziwdin' ilimiy-a'meliy tiykarın jaratiw; du'n'ya bilimlendiriw talaplarına ilayiq milliy pedagogikalıq kadrlardı tayarlaw, olarg'a do'retiwshilik ushın sha'rt-sharayatlar jaratiw, jan'a oqitiw texnologiyaları menen qurallandiriw ma'selelerinın' ilimiy-metodikalıq tiykar-ların islep shıg'iw.

**O`zin-o`zi tekseriw xa`m baxalaw ushin sorawlar,
ma`seleler, tapsirmalar xa`m testler**

1. Didaktika degenimiz ne?
2. O`zbekstandi pedagogikanin`, didaktikanin` da`slepki watani dep aytiwg`a bolama?
3. O`tmishtegi danishpan pedagog alimlarimizdin` didaktikanin` rawajlaniwina qosqan u`lesleri xaqqinda ne aytasiz?
4. Bizin` pedagog-alimlarimizdin` pedagogikalik ideyalarin du`n`ya ju`zinde xa`m Evropada kimler ja`nede rawajlandirg`an?
5. Didaktikanin` tiykarg`i tu`siniklerine (kategoriyalarina) neler kiredi? Uliwma didaktika qanday tarawlarg`a bo`linedi xa`m ol tarawlar qanday ma`selelerdi u`yrenedi?
6. Didaktika neni u`yrenedi, jeke metodikalar neni u`yrenedi xa`m olar bir-biri menen qalay baylanisqan?
7. Elektronli bilimlendiriw a`siri didaktikanin` aldina qanday jan`a waziypalar qoydi?
8. Bilimlendiriw nizaminda xa`m qa`nigeler tayarlawdin` milliy bag`darlamasinda didaktika ma`seleleri qanday sa`wlelengen?
9. Geypara xaliq bilimlendiriw xizmetkerleri mug`allim boliw ushin didaktikani, metodikani arawli tu`rde u`yreniw sha`rt emes. Burinlari didaktikani, metodikani u`yrenbey-aq ataqli ustaz da`reje-sine erisken. Mug`allim boliw ushin pa`ndi jaqsi bilse boldi deydi. Bul pikirler xaqqinda Sizin` jeke oyin`iz qanday?
10. Qaysi izbe-izlik pedagogika, didaktika xa`m jeke metodika arasindag`i baylanisti duris ko`rsetedi?; A) Pedagogika, jeke metodika, didaktika; V) Didaktika, pedagogika, jeke metodika; S) Pedagogika, didaktika, jeke metodika; D) Jeke metodika, didaktika, pedagogika; E) Didaktika, jeke metodika, pedagogika
11. «Tek bir jaqsiliq is bar — bilim, tek bir jamanliq bar - sawatsizliq» — dep kim aytqan?; A) Farabiy; V) Sokrat; S) Ulug`bek; D) Platon; E) J.J.Russo

OQITIW PROTSESSIN SHO`LKEMLESTIRIW TU`RLERI HA`M FORMALARI.

J O B A S I :

1. Oqitiwdi sho`lkemlestiriw tu`rlerinin` payda bolwi xa`m rawajlanwi
2. Oqitiw tu`rleri
3. Sabaq – Respublikamiz mekteplerinde oqitiw jumislarin sho`lkemlestiriwdin` tiykarg`i tu`ri
4. Sabaq tu`rlerinin` u`lgili du`zilisleri
5. Oqitiwdi sho`lkemlestiriwdin` sabaqtan basqa tu`rleri

6. Da'sturiy emas sabaqlar

PAYDALANGAN ADEBIYATLAR

1. I.A. Karimov Yuksak ma'naviyat- engilmas kuch. Toshkent 2008 y.
2. Barkamol avlod- O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T-1997 y
3. Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi. Toshkent-1997 y
4. Ozbekiston Respubliqasi "Ta'lim xaqidagi qonuni". T-1997 y
5. Rubinskiy.V. Tarbiyaviy ish metodikasi. T-1991y
6. R.J. Ishmuhamedov «Innovatsion texnologiya yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yollari» Toshkent 2004 y
7. U. Tolipov, M.Usmonboeva «Pedagogik texnologiyaning tadbqiqiy asoslari» Toshkent 2006
8. N.Gaybullayev., R.Yodgorov., R.Mamatkulova. Pedagogika T- 2005
9. O.Xasanbeva va boshkalar Oila pedagogikasi T 2007 y
10. X.Ibragimov Pedagogika T 2007 y
11. U.Askarova va boshkalar Pedagogika T 2008 y
12. Q.Qosnazarov., A.Pazilov., A.Tilegenov Pedagogika «Bilim» NOqis 2009 j
13. A.Pazilov Tarbiya haqqida oylar «Bilim» NOqis 2009 j

1. Oqitiwdi sho'lkemlestiriw tu'rlerinin` payda boliwi xa'm rawajlaniwi

**Oqitiwdi sho'lkemlestiriw din` klass-sabaq sistemasinda** oqiw jumislari oqiwshilardin` belgili bir jastag'i turaqli qurami menen, belgili waqitta, sabaq kestesini tiykarinda, mug'allimnin` tikkeley basshilig`inda klassta o'tkeriledi.

Oqitiwdi sho'lkemlestiriw din` Bell`-Langaster usili. XVIII-a'sirdin` aqiri XIX a'sirdin` basinda o'ndiriste mashinanin` ken` qollaniwi ko'p sanli jumisshilardi talap etti. Usi da'wirde Angliyada oqitiw din` klass-sabaq sistemasinan bas tartip oqiwshilardin` birin-biri oqitatug`in Bell`-Langaster tu'rine o'tildi. Oqitiwdi sho'lkemlestiriw din` bul tu`rin ruxaniy A.Bell` xa'm mug'allim D.Lankaster oylap tapti. Bul oqitiw sistemasinda mug'allim tiykarinan u'ken jastag'i oqiwshilardi oqitti. Al u'ken jastag'i jaqsi oqiytug`in oqiwshilar kishi jastag'i oqiwshilarg'a sabaq berdi. Bell`-Lankaster mekteplerindegi oqiw sapasinin` to'menligi rawajlanip barating'an o'ndiris, sanaat talaplarin qanaatlandira almag'anliqtan a'ste-aqirin qollaniwdan shig'ip qaldi.

**Oqitiwdi sho'lkemlestiriw din` Mangeym sistemasi.** Sanaattin` tez pa't penen rawajlaniwi arawli tayarliqqa iye qa'nigelerdi talap etti. Xa'kim klass wa'killeri jumisshi xa'm diyxan ortalig`inan shiqqan jaslarg'a toliq bilim bermew, olardi basshi lawazimlarga ko'termew, o'zlerinin` balalarina xa'r ta'repleme teren` bilim beriw, basshi xizmet-lerge qoyiw maqsetinde Mangeym qalasinda birinshi ret oqitiwdi sho'lkemlestiriw din` Mangeym sistemasin qolladi. Klass-sabaq sistemasindag'i oqiwshilardin` uqiqliqlarina qaray du'zildi. Oqiwshilardin` uqiqliqlarin arawli tu'rde du'zilgen testler menen aniqlay almay, tek g'ana rawajlaniw da'rejesin aniqlawg'a eristi.

Dal'ton-plan. XX-a'sirdin` basinda Amerikali pedagog xayal Elena Parkxerst Dal'ton qalasinda oqitiwdi sho'lkemlestiriw din` jan'a laboratoriyaliq tu`rin qolladi. Sabaqtan bas tartildi, mug'allimnin` tu'sindiriwi jazba tapsirmalar menen almastirildi, a'debiyatlar ko'rsetildi,

waziypalar belgilendi. Oqiwshilar tapsirmalardi o`zbekinshe jeke orinlap, orinlang`ani tuwrali mug`allimge esap berdi.

Oqitiwdi sho`lkemlestiriwdin` Brigada-laboratoriyaliq usuli. Sovet pedagoglari Dal`ton-plannin` ideyasini paydalanip oqitiwdi sho`lkemlestiriwdin` brigada-laboratoriyaliq tu`rin oylap tapti. Mug`allim tapsirmani 6-7 oqiwshidan ibarat brigadag`a berdi. Brigadani oqiwshi brigadir basqardi. Bir oqiwshi isledi, basqa oqiwshilar islemey jumissiz ju`rdi, biraq baxa xa`mmege ten`dey qoyildi. Mug`allimnin` roli pa`seydi, oqiwshilardin` jeke oqiw jumislari a`xmiyet berilmedi. Sonda da da`slep ta`jiriybede sinalmastan oqitiwdi sho`lkemlestiriwdin` bul tu`ri ken` qollanildi. 1932-jili zaman talabina juwap bermegen oqitiwdi sho`lkemlestiriwdin` tu`ri sipatinda arnawli qarar menen sovet mektebi oqitiw sistemasinan alip taslandi.

Tramp plani. Amerikada oqitiwdi sho`lkemlestiriwdin` jan`a tu`ri Tramp-planini payda boldi. Oni professor Lloyd Tramp islep shiqti. Oqitiw jumislari u`lken sabaq xanalarinda, kishkene toparlarda xa`m jeke alip barildi.

U`lken klass jaylarinda joqari qa`nigeli mug`allimler texnikaliq qurallardan paydalanip yamasa onnan da ko`p parallel` klasslarda lektsiya oqidi. Onnan keyin oqiwshilar 15-20 dan kishkene toparlarga bo`linip, lektsiya materiallarini dodaladi, tartislar uyimlastirdi, lektsiyag`a qosimsha materiallar tapti. Kishkene toparlardag`i oqiw islerine mug`allimnen basqa tema boyinsha bilimli oqiwshilar da basshiliq etti. Jeke oqiw jumislari, mug`allimnin` minnetli tapsirmasi, ayirim jag`dayda oqiwshinin` qa`lewi boyinsha o`tkerildi. U`lken klass xanalarindag`i oqiw jumislari waqittin` 40%, kishkene topardag`i oqiw jumislari waqittin` 20 %ti, jeke jumisqa waqittin` 40% ti berildi. Tramp-planini Amerikada en` ko`p qollanilatug`in oqitiw jumislari sho`lkemlestiriwdin` negizgi tu`rine aylandi. Eksperimental` mekteplerde usi plan boyinsha isledi. Ko`pshilik mektepler Tramp-plannin` ayirim jerlerin qollap, oqitiw jumislari alip bardir.

2. Oqitiw tu`rleri

Sxolastikaliq-dogmatikaliq oqitiw: Grekshe «scholē» mektep degen mag`anani bildiredi. Dogma, dogmat tek isenimga tiykarlang`an diniy ta`liymat ma`nisinde qollaniladi. Orta a`sirlerde mektep shirkew ta`repinen ashildi xa`m qarjilandırildi. Oqitiw isleri sxolastikaliq-dogmatikaliq oqitiw metodlari menen alip barildi. Oqiwshilardin` oqiw jumislari diniy tekstlerdi ma`nisine tu`sinbesten quri yadlap aliwdan, ta`kirarlap aytip beriwden ibarat boldi. Pedagogikaliq oylar, ta`lim-ta`rbiya isleri diniy ideologiya tiykarında qurildi. O`zbekistan xa`m Qaraqalpaqstandag`i buring`i diniy mektep xa`m diniy medreselerdegi ta`lim-ta`rbiyada oqitiwdin` sxolastikaliq-dogmatikaliq tu`ri menen ju`rgizildi.

Tu`sindirip-ko`rsetip oqitiw tu`ri sxolastikaliq-dogmatikaliq oqitiw tu`rinen keyin payda boldi. Onin` payda boliwinda Shig`istin` xa`m Batistin` progressiv pedagoglari u`lken xizmet isledi. Tu`sindirip-ko`rsetip oqitiw tu`ri mug`allim menen oqiwshinin` birgeliktegi oqiw xizmetinen ibarat. Mug`allim bilimlerdi oqiwshilarg`a xa`r tu`rli metodlar, usullar, ko`rsetpeli xa`m texnikaliq qurallar ja`rdeminde bayan etedi. Awizsha xa`m jazba so`zden paydalanip jumis a`dislerin a`melde ko`rsetedi, o`z betinshe islerdi sho`lkemlestiredi, oqiwshilardin` oqiw jumislari tekseredi, baxalaydi t.b. Al oqiwshilar bolsa tin`laydi, ko`redi, uslaydi, oqiydi, baqlaydi, salistiradi, tallaydi, qurastiradi, uliwmalastiradi, juwmaq shig`aradi, este qaldiradi. Xa`r tu`rli o`z betinshe jumislardi, tapsirmalardi orinlaydi t.b.

Mashqalali oqitiw tu`rinde mug`allim oqiwshilarg`a tayar bilimlerdi tu`sindirmeydi, al sheshiw ushin oqiwshilar aldina mashqalalar qoyadi. Oqiwshilardi mashqalag`a qiziqtiradi, mashqala menen tan`landiradi, oni sheshiwge jollaydi. Oqiwshilar mashqalani sheshiw`din` jollarini xa`m qurallarini tabaman dep ju`rip jan`a bilim, eplilik, ko`nlikpelerdi o`zlestirip aladi. **Mashqalali oqitiw tu`rinin`** 1-basqishinda oqiwshilarg`a mashqalali oqitiw tu`rinin` texnologiyasini u`yretiw maqsetinde bir neshe sabaqlar o`tkeriledi, ondag`i mashqalalardi o`zi tabadi xa`m o`zi sheship ko`rsetedi; 2-basqishinda o`tkerilgen qatar sabaqlarda da mashqalalardi mug`allim o`zi tawip qoyadi, lekin olardi mug`allim oqiwshilardin` jedelli qatnashiwinda birgelikte sheshedi; 3-basqishinda sabaqlarinda mug`allim mashqalani oqiwshilardin` o`zlerine

taptiradi xam oni sheshiwge basshiliq etedi; 4-to`rtinshi basqishinda mashqalani oqiwsnilardin` o`zleri tawip qoyadi xam mug`alliminin` uliwma basshilig`inda o`zleri sheshedi.

Ilayiqlastirilg`an oqitiw tu`ri. Oqiwsnilardin` birdey jeke o`zgesheliklerin bilim xam rawajlaniw da`rejesin esapqa alip, ta`lim-ta`rbiya protsesin sho`lkemlestiriwge ilayiqlastirilg`an oqitiw tu`ri delinedi. Ol oqiwsnilardin` uqibina, qizig`iwina ham olardin` tan`lag`an ka`sibine ilayiqlastiriw arqali a`melge asiriladi

**Uqipli, talantli jaslardi oqitiw xam ta`rbiyalaw.** Respublikamizda olar ushin arnawli mektepler, mektep-internatlar, litseyler xam basqa oqiwsnilarin orinlari ashilg`an. Prezidentimizdin` baslamasi menen «Umid», «Kamolot», «Ustaz», «Ulug`bek» fondlari sho`lkemlestirildi. Bul fondlar asa uqipli, talantli jaslardi xam jas mug`allimlerde tan`lap alip olardin` alding`i qatardag`i demokra-tiyaliq ma`mleketlerde`n` ataqli oqiwsnilarin orinlarinda bilim aliwina, ta`jiriybe toplawina xam qa`nigeligin jetilistiriwge g`amxorliq jasaydi. Joqarg`i oqiwsnilarin orinlarinda uqipli, talantli studentlerge jeke joba tiykarinda ta`lim-ta`rbiya beriw ta`jiriybesi baslandi.

Bag`darlamalastirilg`an oqitiw. Bul oqitiw tu`ri 1957 - jili Amerikada bag`darlamalastirilg`an oqitiw tu`ri degen at penen du`n`yag`a ma`lim boldi. Amerikanin` eki pedagogi, psixologi B.F.Skinner xam I.Krauder bag`darlamalastirilg`an oqitiw tu`rin oylap tapti, onin` pedagogikalig-psixologiyaliq negizin islep shiqtı. Bag`darlamalastirilg`an oqitiw tu`ri eki sistemada ju`rgiziledi. **Oqitiwdin` liniyalı** sistemasında oqiwsnil materialı kishkene bo`lekshelerge bo`linip u`yreniledi. **Tuwra bag`darlamalastirilg`an** oqitiw tu`ri arnawli sabaqlıqlar xam oqiwsnil qollanbalari negizinde sho`lkemlestiriledi.

Aralıqtan oqitiw oqitiwdin` jan`a xam o`zgeshe bir tu`ri bolip, qa`legen bir oqiwsnilin`, belgili waqıtta, ken`islikte yamasa ma`lim orin menen texnikaliq qurallardin` (televizor, kino, radiopriemnik, komp`yuter, internet, t.b.) ja`rdeminde aralıqtan qatnas jasaw arqali da oqiwi yamasa bilim aliwi mu`mkin. Aralıqtan oqitiwda respublikamizda jan`adan sho`lkemlestirilip atirg`an Elektron kitapxana, Elektron pochta, balalar xam jaslardin` komp`yuter tarmaqlari ja`ne internetten ken` paydalaniwg`a boladi. Sonday-aq xabar xam baylanis texnologiyalari qollaniladi.

3. Sabaq – Respublikamiz mekteplerinde oqitiw jumislari sho`lkemlestiriwdin` tiykarig`i tu`ri

**Oqitiw jumislari sho`lkemlestiriwdin` sabaq xam basqa tu`rlerinde oqiwsnil isleri -** ja`ma`a`t, topar, jeke tu`rde alip bariladi. Sabaqtin` sapali xam na`tiyjeli bolıwi mina talaplardi saqlawg`a baylanisli boladi; sabaq ma`mleketlik bilimlendiriw standarti xam oqiwsnil bag`dar-lamasina muwapiq o`tkerilip oqiwsnilardi olarda ko`rse-tilgen bilim, eplilik ko`nlikpeler sistemasi menen qurallandirg`anda; sabaqtin` maqseti menen waziypalari, ondag`i basli xam ekinshi da`rejeli ma`seleler aniq belgilengende; oqitiwdin` mag`liwmatliq, ta`rbiyalıq xam rawajlan-diriwshiliq maqsetinin` birligin saqlag`anda; oqiwsnilardi uliwma insaniy xam milliy qa`diriylar ruwxında ta`rbiyalawg`a, olarg`a milliy ideya menen milliy g`a`rezsizlik ideologiyasin sin`diriwge qaratilg`an da; respublikamiz turmisi, xalqimizdin` dan`qli o`tmishi, baxitli bu`gingi ku`ni menen baylanistirilip, o`zligimizdi xa`r ta`repleme teren` u`yretip oqiwsnilarda o`z watani, xalqi ushin maqtanish sezimin qa`liplestirgeninde; sabaqta xaliq pedagogikasinin` altin g`a`ziynesinen, du`n`ya pedagogikasindag`i jan`aliqlardan, alding`i xam nova-torliq ta`jiriybelerden do`retiwshilik penen paydalang`anda; sabaqta qollanilatug`in metodlar, usillar, ko`rsetpeli xam texnikaliq qurallar, jan`a pedagogikalıq texnologiyalar duris tan`lanip xam sheber qollanilg`anda; xa`r bir oqiwsnig`a jeke qatnasiqta bolıwdi, uqipli, talantli xam to`men u`lgeretug`in oqiwsnilar menen ayirim islesiwdi ta`miyinlegende; oqiwsnilardi bilimdi o`zbetinshe izlep tabiwg`a, bilimdi o`zbetinshe iyelew o`nerin u`yreniwge a`detlendirgende; oqiwsnilarda o`zbetinshe erkin pikirlewdi, jedellikti, do`retiwshilik oylaw menen do`retiwshilik uqipliqti rawaj-landirg`anda;

4.Sabaq tu`rlerinin` u`lgili du`zilisi

Oqiwsnilardi jan`a bilimler menen qurallandiriw sabag`inin` u`lgili du`zilisi;
1.Sabaqtin` baslanıwin sho`lkemlestiriw (1-2 min); 2. Sabaqtin` maqsetin xam waziypalarin aniqlaw (2-3 min); 3. Jan`a materialdi u`yreniwge tiykar bolatug`in burıng`i bilimlerde eske

tu`siriw. (3-5 min); 4. Jan`a bilimlerde tu`sindiriw (12-25 min); 5. o`yrenilgen materiallar boyınsha soraw-juwap o`tkeriw, xar`tu`rli o`z betinshe jumislardi sho`lkemlestiriw (10-15 min); 6. Sabaqti juwmaqlaw, u`yge tapsirma beriw (2-3 min).

Aralas sabaqti u`lgili du`zilisi; 1. Sabaqti baslanıwin uyimlastiriw (1-2 min); 2. U`yge tapsirmani tekseriw, buring`i materiallardi eske tu`siriw (8-10 min); 3. Sabaqti maqsetin xam waziypaların belgilew (1-2 min); 4. Jan`a materiallardi u`yretiw (8-12 min); 5. O`tilgen materiallardi bekkemlew (15-20 min); 6. Sabaqti juwmaqlaw, u`yge tapsirma beriw

Birlesken sabaqti u`lgili du`zilisi; 1. Kirisiw bo`limi (2-3 min); 2. Tiycarg`i bo`lim (8-15 min); 3. Oqiwshilardin` o`z betinshe jumislari sho`lkemlestiriw (16-25 min); 4. Sabaqti juwmaqlaw, u`yge tapsirma beriw (2-4 min).

**Bilim, eplilik, ko`nlikpelerdi bekkemlew sabag`inin` u`lgili du`zilisi;** 1. Sabaqti baslanıwin sho`lkemlestiriw (1-2 min); 2. Sabaqti maqsetin xam waziypaların anıqlaw (2-3 min); 3. Jazba tapsirmani tekseriw (eger berilse) (8-10 min); 4. Soraw-juwap o`tkeriw, o`z betinshe jumislardi orinlaw (25-30 min); 5. Sabaqti juwmaqlaw, u`yge tapsirma beriw.

**Bilim, eplilik, ko`nlikpelerdi reyting tekseriw xam baxalaw sabag`inin` u`lgili du`zilisi;** 1. Oqiwshilarg`a reyting tekseriw xam baxalawdin` maqseti, tu`rleri, o`lshemlerin tu`sindiriw, jumisti sho`lkemlestiriw xaqında ma`sla`xa`t beriw, tapsirmani orinlawg`a tayarlig`in ko`zden o`tkeriw (2-3 min); 2. Tekseriw jumisi, tapsirmanın mazmuni xam oni orinlawdin` usillari menen tanistiriw (2-3 min); 3. Oqiwshilardin` tapsirmani orinlawi (30-35min); 4. Orinlang`an tapsirmalardi jınap aliw (ayirim-larinin` orinlanıwin tekseriw) (2-3 min); 5. Sabaqti juwmaqlaw (1-2 min)

**Ta`kirarlaw sabag`inin` u`lgili du`zilisi;** 1. Oqiwshilardi, oqiw xanasin, oqiw quralların sabaqti baslawg`a tayarlaw (1-2 min); 2. Sabaqti maqsetin xam waziypaların tu`sindiriw (2-3 min); 3. Soraw-juwap arqali sabaqta qollanilatug`in bilim-lerde eske tu`siriw (8-10min); 4. Awizeki, jazba, a`meliy xam do`retiwshilik bag`dardag`i jumislardi orinlaw (25-30 min); 5. Sabaqti juwmaqlaw, u`yge tapsirma beriw (2-3 min)

Kirisiw sabag`inin` u`lgili du`zilisi; 1. Oqiwshilardi, oqiw xanasin, oqiw quralların sabaqti baslawg`a tayarlaw (1-2 min); 2. Sabaqti maqsetin xam waziypaların tu`sindiriw (2-3 min); 3. Pa`nler (bo`limler) arasinda baylanis jasaw (3-4min); 4. Mug`allimnin` pa`nge (bo`limge) baylanisli kiris tu`sindiriwi (10-20 min); 5. Oqiwshilardin` xar`tu`rli o`z betinshe jumislari uyimlastiriw (15-20 min); 6. Sabaqti juwmaqlaw, u`yge tapsirma beriw (2-3 min)

Juwmaqlaw sabag`inin` u`lgili du`zilisi; 1. Oqiwshilar, oqiw xanasi, oqiw quralların sabaqti baslawg`a tayarlig`in ko`zden o`tkeriw. (1-2 min); 2. Mug`allimnin` sabaqti temasi, maqseti xam waziypaları xaqında kiris so`zi (2-5 min); 3. Aldinnan berilgen sorawlar boyınsha sa`wbetlesiw xam xar`tu`rli a`meliy, o`z betinshe, do`retiwshilik jumislardi orinlatiw arqali buring`i bilimlerde sistemlastiriw xam uliwmalastiriw (30-40 min); 4. Mug`allimnin` sabaqti juwmaqlawı, u`yge tapsirma beriw (eger za`ru`r bolsa) (2-3 min)

Mashqalali sabaqti u`lgili du`zilisi; 1. Oqiwshilar, oqiw xanasin xam oqiw quralların sabaqti baslawg`a tayarlaw (1-2 min); 2. Sabaqti temasin, maqsetin, waziypaların tu`sindiriw (2-3 min); 3. Mashqala qoyiw, mashqalali jag`day du`ziw (3-6 min); 4. Mashqalani teoriyalıq xam a`meliy jaqtan sheshiw (20-30 min); 5. Mashqalanin` sheshimlerin dodalaw (6-10min); 6. Mug`allimnin` sabaqti juwmaqlawı (2-3 min); 7. U`yge tapsirma

5. Oqitiwdi sho`lkemlestiriwdin` sabaqtan basqa tu`rleri

Oqiw sayaxati. Oqiw sayaxat kerekli zatlardi xam qubislardi u`yreniwge, ilimiy ko`z-qarasti, insaniy sipatlardi qaliplestiriwge, oqiwshilardi miynetke u`yretiwge xam ka`sipke bag`darlawg`a u`lken jar`dem beredi. Sayaxatti o`tkeriw **sayaxatqa tayarliq, sayaxatti o`tkeriw ha`m sayaxatti juwmaqlaw** basqishlarinan turadi. Bunnan basqa oqitiwdi sho`lkemlestiriwdin` – seminar; a`meliyat; fakul`tatıvlik sabaq; qosimsha sabaq, konsul`tatsiya, sa`wbetlesiw; klasstan tis oqiw jumislari; pa`n do`gerekleri; oqiw konferentsiyasi; oqiwshilardin` u`ydegi oqiw jumislari; miynetke u`yretiw tu`rleride ushirasadi

6. Da`stu`riy emes sabaqlar

Da'stu'riy emes bekkemlew – oyın sabag'inin u'lgili du'zilisi; 1. Sabaqtin` baslaniwin sho'lkemlestiriw (1-2 min); 2. U`yge tapsirmani o`z-ara tekseriw (8-10 min); 3. Oqiwshilarg`a da'stu'riy emes bekkemlew-oyın sabag'inin` maqsetin` xam waziypaların tu`sindiriw (2-3 min); 4. Buring`i alg`an bilim, eplilik, ko`nlikpelerin xar` turli oyınlardı o`tkeriw arqalı bekkemlew (25-30); 5. Sabaqtı juwmaqlaw, oqiwshilarg`a sabaq boyınsha reyting ball qoyiw (2-3 min); 6. U`yge tapsirma (1-2 min)

**Da'stu'riy emes ta`kirarlaw – oyın sabag'inin u'lgili du'zilisi;** 1. Sabaqtin` baslaniwin sho'lkemlestiriw (1-2 min); 2. Buring`i alg`an bilim, eplilik, ko`nlikpelerdi eske tu`siriw (6-8 min); 3. Oqiwshilarg`a da'stu'riy emes ta`kirarlaw-oyın sabag'inin` maqsetin` xam waziypaların tu`sindiriw (2-3 min); 4. Oqiwshilardı xam me ta`repten ten`dey etip toparlarga bo`lip arnawlı orınlarga otirg`iziw. Topar sa`rdarların xam to`reshiler quramin saylaw (3-5); 5. Oyın jaristi o`tkeriw (30-35 min); 6. Bas to`reshinin` oyın-jarista toparlardin` jıynag`an balların xam alg`an orınların esittiriw, siyliqlaw (2-3 min); 7. Mug`allimnin` sabaqtı juwmaqlawı, ku`ndelik baxalawdı esittiriw (2-3 min); 8. U`yge tapsirma beriw (zarur`ligine qaray) (1-2 min)

**Modulli sabaqtin` u'lgili du'zilisi;** 1. Modulli sabaqtı sho'lkemlestiriw (1-2 min); 2. Oqiwshilardı modulli sabaqtin` mag`liwmatlıq, ta`rbiya-liq, rawajlandiriwshiliq maqsetleri menen tanistiriw (2-3 min); 3. Oqiwshilardı u`yreniletug`ın tema boyınsha du`zilgen modul bag`darlaması xam a`debiyatlar menen ta`miyinlew (2-3 min); 4. Oqiwshilardin` modul bag`darlamasında sorawlarga, tapsirmalarga o`z betinshe juwap tabiwi, komp`yuterde test sheshiw (20-25); 5. Oqiwshilardin` sorawlarga, tapsirmalarga, komp`yuter-degi testlerge bergen juwapların dodalaw (10-15 min); 6. Modulli sabaqtı juwmaqlaw, ku`ndelik baxalawdı esittiriw (2-3 min); 7. U`yge tapsirma beriw (zarur`ligine qaray) (1-2 min)

O`zin-o`zi tekseriw xam baxalaw ushin sorawlar, ma`seleler, tapsirmalar xam testler

1. Oqitiw jumsların sho'lkemlestiriw tur`i dep nege aytamiz?
2. O`tmishtegi mekteplerde oqitiw jumsları qanday tur`lerde sho'lkemlestirildi xam olar ne ushin zamanlar sinag`ınan o`te almadi?
3. Klass-sabaq sistemasinin` artıqmashlıg`ı xam kemshiligi neden ibarat?
4. Respublikamız mekteplerinde oqitiwdin` qanday tur`leri qollaniladi?
5. Oqitiw jumsların sho'lkemlestiriwdin` sabaq, sabaqtan basqa tur`lerinde xam da'stu'riy emes sabaqlarda oqitiw jumsları qanday tur`lerde alıp bariladi?
6. Xa`zirgi da`wirde sabaqqa qanday talaplar qoyiladi?
7. Xa`zirgi waqıtta respublikamız mekteplerinde da'stu'riy sabaqlardin` qanday tur`leri qollaniladi?
8. Sabaqtin` du`zilisi dep nege aytamiz xam ol nege baylanisli boladi?
9. Elektronlı bilimlendiriw a`sirinde sabaqtin` sapalı xam na`tiyjeli bolıwına qanday jollar menen erisemiz?
10. Kalendarlıq-tematikalıq joba degenimiz ne?
11. Basqalardin` xam o`zin`nin` sabaqlarında ilimiy-metodikalıq tallag`anda qanday ma`selelerge ayırıqsha diqqat awdarıw zarur` dep esaplaymiz?
12. Mug`allimnin` sabaqqa tayarlanıwi, sabaq jobasın du`ziwi boyınsha qanday ta`jiriybelerdi bilesiz?
13. O`zin`izdin` qa`nigeligin`ız boyınsha qa`legen klass ushin, qa`legen bir tema boyınsha sabaqtin` jobasın du`zin` xam oni a`meliy sabaqta tallawga usinin`.
14. Keleshekte o`zin` oqıtatug`ın pa`n boyınsha kalendarlıq-temati-kalıq joba du`zip u`yrenin`.
15. O`zin`izge tanis bir oqiwshinin` u`yge berilgen tapsirmani orınlawga qansha waqıt jibergenligin xam onin` normaga muwapiqlig`ın anıqlan`.
16. Mekteplerde oqitiw jumsların sho'lkemlestiriwdin` sabaqtan basqa qanday tur`leri qollaniladi?
17. Klasslar boyınsha u`y tapsirmasinin` norması qanday?
18. Da'stu'riy emes sabaqlar qanday tur`lerge bo`linedi?

19. Da'stu'riy emes sabaqlardin` o`zgeshelikleri xa`m artiqmash-liqlari qanday?
20. Da'stu'riy emes sabaqlardin` du`zilislerine sipatlama berin`.
21. Sabaqlardi jan`asha jobalastiriw xa`m o`tkeriw texnologiyasi xaqqinda Siz qanday pikirdesiz?
22. Ne ushin keyingi jillari uqipli, intali, talantli jaslardi oqitiw- ta'rbiyalawg`a u`lken itibar berilmekte?
23. XXI a`sirde oqitiw jumislarin sho`lkemlestiriw tu`rlerinde qanday jan`aliqlar boliwi mu`mkin, bir oylap ko`rin`.
24. Oqiwshilardin` sabaqta o`z betinshe islerin sho`lkemlestiriwde, u`yge tapsirma beriwde xa`m oni tekseriwde qanday jan`a ta`jiriybeler bar?
25. Oqitiw jumislarin sho`lkemlestiriwde xabar, baylanis texno-logiyalarinin`, internet xa`m komp`yuterdin` a`xmiyeti neden ibarat?
26. Tanis mektepke barip keleshekte o`zin`iz oqitatu`g`in pa`n boyinsha 2-3 sabaqqa kirip qollanilg`an sabaq tu`rin, onin` du`zilisini xa`m basshiliqqa aling`an oqitiw printsiplerin aniqlan`.
27. Sabaqtin` mina du`zilisi qaysi sabaq tu`rine ta`n? (sabaqti sho`lkemlestiriw, u`yge tapsirmani soraw, jan`a temani tu`sindiriw, bekkemlew, u`yge tapsirma beriw). A) Bekkemlew sabag`i V) Ta`kirarlaw sabag`i S) Tekseriw sabag`i D) Juwmaqlaw sabag`i E) Duris juwap joq.
28. To`mendegi du`zilistegi sabaq qanday sabaq tu`ri dep ataladi? Aldag`i jumistin` maqsetin tu`sindiriw, sabaqta qollanilatug`in teo-riyaliq bilimlerde eske tu`siriw, oqiwshilarg`a tapsirma beriw xa`m olardin` berilgen tapsirmalardi orinlawi, oqiwshilardin` o`z betinshe jumislardi orinlawin tekseriw, u`yge tapsirma beriw. A) Ta`kirarlaw sabag`i; V) Aralas sabaq; S) Birlesken sabaq; D) Bekkemlew sabag`i; E) Juw-maqlaw sabag`i
29. Sabaqti daralap alip bariwdin` en` na`tiyjeli jolin ko`rsetin`? A) Ku`shli oqiwshilardi to`men oqiwshilarg`a bekitiw; V) Qosimsha sabaq o`tkeriw; S) Sabaqti orta oqiytu`g`in oqiwshig`a maslastirip alip bariw; D) Ku`shli, orta, to`men oqiwshilar ushin ilayiqli jumislardi beriw; E) Duris juwap joq.
30. Seminar sabag`inin` xarakterli o`zgesheligin ko`rsetin`? A) Seminar sabag`i-oqitiw metodi; V) Seminar sabag`i-oqitiwdi sho`l-kemlestiriw tu`ri; S) Seminar sabag`i tek joqarg`i klasslarda qolla-niladi; D) Seminar sabag`inda oqiwshilardin` bayanlamalari tin`lanadi xa`m dodalanadi; E) V, S, D.

Oqitiw metodlari ha`m qurallari.

JOBA

- 1. Oqitiw metodi, usili xa`m qurali xaqqinda tu`sinik**
- 2. Orayliq Aziyanin` ulli pedagoglari oqitiw metodlari xaqqinda**
- 3. Ha`zirgi da`wir oqitiw metodlarina qoyilatug`in talaplar**
- 4. Oqitiw metodlarinin` tu`rleri xa`m olardin` sipatlamasi**

5. Oqitiw protsesinde metodikalıq qurallardan paydalaniw

6. Oqiwshilardin` o`z betinshe jumislarında jan`a pedagogikalıq texnologiyani qollaniw

Mug`allimnin` bilim beriwdegi xa`m oqiwshilardin` bilim, eplilik, ko`nlikpelerdi iyelewdegi, olardin` ko`z-qaraslarin qa`liplestiriwge, uqipliliqlarin rawajlandiriwge`a qara-tilg`an birgeliktegi xızmetlerinin`, usıllarınin` jiyindisine **oqitiw metodi** dep aytiladi. Oqitiw metodınan basqa **oqitiw usili, a`disi** degen tu`sinikte qollaniladi. Oqitiw metodi ken` tu`sinik, oqitiw usili, a`disi tar tu`sinik. Xa`r bir oqitiw metodi bir neshe Elementlerden quraladi. Oqitiw metodınin` usi Elementlerin oqitiw usıllari, a`disleri dep ataydi. Misali oqiwshilardi sabaqlıq xa`m kitap penen islewge u`yretiw metodi bir neshe usıllardan turadi: oqig`an materialdin` jobasin du`ziw, mazmunin qaytarip aytıp beriw, konspekt aliw t.b.

Oqitiw metodınin` qurılısına kiretug`in xa`m oqiw materialin o`zlestiriwge ja`rdem беретug`in, mug`allim menen oqiwshinin` is-xa`reketine oqitiw usili dep aytiladi.

Oqitiw metodi, usili menen bir qatarda oqitiw protse-sinde xa`r tu`rli oqitiw qurallari da qollaniladi. Qural, a`sbap, miynet xa`m xa`reket qurali degen ma`nisti bildiredi. Qurallar ja`rdeminde xa`r tu`rli jumislar orinlanadi, xa`re-ketler islenedi. Mug`allimnin` bilim beriwinde xa`m oqiwshi-lardin` bilimlerdi iyelewinde ja`rdem беретug`in a`sbaplar menen dereklerge oqitiw qurali delinedi.

Ferg`aniy** matematika, astronomiya, geografiya, fizika ilimlerinin` izertlew metodlarin jaratti. Oqitiw metod-larin qollanıp Damashq xa`m Bag`dad ilimiy oraylarında, medreselerinde sabaq berdi. Observatoriya ushin arnawli a`sbaplar soqti, quyash saatin xa`m Nil da`r`yasinin` betin o`lsheytug`in qural isledi. **Xorezmiy** geodeziya, matematika, geografiya, astronomiya xa`m basqa ilim tarawlarında izertlew metodlarin qollanıp ilimiy-a`meliy jumislar alıp bardı. Birinshilerden bolıp induktsiya xa`m deduktsiya metodlarin qolladı, qosiw, aliw, ko`beytiw, bo`liw qag`iydaların jaratti. Sekundti minutqa aylandiriw, qaldıq, korennen shig`ariw a`mellerin oylap taptı. Ko`rgizbeli oqitiw, soraw-juwap, logikalıq bayan etiw, ta`jiriybe, baqlaw, sinap ko`riw metodlarına tiykar saldı. Ol bul oqitiw metodlarin, usıllarin xa`m quralların medreselerde, Bag`dadtag`i ilim sarayında (danishpanlar u`yinde) balalardi oqitiwda qolladı. **Farabiy oqitiw metodlarin, ta`lim-ta`rbiyanin` psixolo-giyalıq tiykarların, Estetikalıq ta`rbiya metodlari menen quralların islep shig`iwda biybaxa xızmet etti. Ta`lim-ta`rbiyanin` eki; iqtiyarli xa`m ma`jbu`riy metodin ko`rsetti. Ol matematika, logika, meditsina, muzika, ta`biyat, xuqıq til ilimleri menen shug`illandı xa`m bul ilimlerdin` izertlew metodlarin rawajlandirdi. O`rnek metodına zor a`xmiyet berdi, tu`sindiriw metodin joqari baxaladı. **Beruniydin`** oqitiw metodlari, usıllari xa`m qural-larinan paydalaniwdin` ilimiy-a`meliy negizlerin islep shig`iwi xa`m olardi turmista qollawı onin` o`rgenishtegi Ma`mun akademiyaşin ashiwi, basshi xa`m pedagog bolıp islew da`wirine tuwra keledi. Ol ko`rsetpeli oqitiw metodlarinin` mu`mkinshiligine joqari baxa berdi, u`lgi ko`rsetip, qiziq-tirip oqitiwdin` ta`repdari boldı. «Mineralogiya» atlı miynetinde ka`sipke tayarlaw ustalarinin` o`ner u`yretiw metod-lari jo`ninde pikirlerin bayan etti. Sol waqıtlari ken` tarqalg`an, bilimnin` ma`nisine tu`sinbey yadlap aliwge`a tiykarlang`an oqitiw metodına qarsi boldı, tu`sindirip, ko`rsetip oqitiw metodlarinin` abzallig`in da`liyllep berdi. «Tu`siniw-yadlawdan jaqsi xa`m artiqmashdur», -dep jazdı alim. Beruniy oqitiw metodlarin teoriyalıq jaqtan islep shig`iw xa`m ta`lim-ta`rbiyada qollaw menen didiaktikada o`zine ta`n mektep jaratti.

Ibn Sino ilimiy isler menen shug`illaniwdi ta`lim-ta`rbiyanin` ilimiy-metodikalıq tiykarların islep shig`iw menen baylanistirip alıp bardı. Logikalıq oylaw, jeke baqlaw, ta`jiriybe, tu`sindiriw, a`n`gime xa`m gu`rrin` metodlarin qollanıp oqitiwge`a kewil bo`ldi. Oqitiwda oqiwshilardi o`zbetinshelikke u`yretiwdi oqitiwdin` negizgi usıllarınan biri dep esapladı.

Ha`zirgi da`wirde oqitiw metodlarına to`mendegishe talaplar qoyiladi:

Oqitiw metodlari - milliy ta`rbiya maqsetine muwapiq bilimlı, joqari adamgershilikli, o`z wataninin` xaqiyqiy pidayisi, salamat a`wladti kamalg`a jetkeriwge jan`a zaman talabi da`rejesinde u`les qosiwi tiyis; Ma`mleketlik bilimlendiriw standartı xa`m oqiw bag`darlamalari

talaplari tiykarinda oqiwhshilardin` bilim, eplilik, ko`nlikpeler jiyindisin o`zlestiriwin ta`miynlewi kerek; Sabaq beriw, oqiwh xa`m bilim mazmuni arasindag`i bayla-nisti, mug`allim menen oqiwhshilardin` birgeliktegi ten` xuqiqli, erkin xa`m do`retiwshilik qarim-qatnasin bekkemlewi lazim; Oqiwhshilardi oqitiwg`a u`yreniwge, bilim beriwge emes bilimdi o`zbetinshe tabiwg`a xa`m iyelewege u`yretiwge, orinlawshi emes do`retiwshi shaxsti ta`rbiyalawg`a qaratilg`an boliwi za`ru`r; Oqiwhshilardin` oqitiw protsesinin` bas sub`ekti xa`m ob`ekti boliwin ta`miyinlew da`rkar; Oqiwhshilarda o`zbetinshelikti, jedellikti, o`zbetinshe erkin pikirlewdi, do`retiwshilik oylawdi, do`retiwshilik penen miynet islewdi, intakerlikti, isbilermenlikti rawajlandiriwi tiyis; Jan`a pedagogikaliq texnologiyalardi qollawdin`, pedago-gikaliq jan`aliqlardi oylap tabiwdin`, novatorliq ta`jiriy-belerdi jaratiwdin` pedagogikaliq «ju`regi» boliwi kerek; Xabar xa`m baylanis texnologiyalari, internet xa`m komp`yu-ter tarmaqlari, araliqtan oqitiw arqali bilim beriwge xa`m bilim aliwg`a ja`rdemlesiw lazim; Xabar beriw joli menen oqitiwdan do`retiwshilik penen oqiwg`a, este saqlawg`a tiykarlang`an, bilim beriwden oylawg`a, sezimge xa`m a`meliy xizmetke negizlengen bilim beriwdi ta`miyinlewi kerek; pa`nnin`, temanin`, oqiwhshilardin` jas, jeke o`zgesheliklerine ilayiq, sabaqtin` qay jerde o`tkeri-letug`inin esapqa alg`an xalda tan`laniwi xa`m qollaniwi tiyis.

Milliy mekteplerimizde qa`liplesken ta`jiriybelerge negizlenip **oqitiw metodlarin** - awiz-eki, ko`rsetpeli, a`meliy, mashqalali, induktiv, deduktiv, interaktiv oqitiw metodlarina bo`liwge boladi

Awiz eki oqitiw metodlari: a`n`gime, gu`rrin`, tu`sindiriw, sabaqliq xa`m kitap penen islew, mektep lektsiyasi. **A`n`gime.** Oqiwh materialin qisqa, obrazli, janli xa`m ta`sirli bayan etiwge a`n`gime metodi delinedi. Ol a`n`gime-kirisiw, a`n`gime-bayan etiw xa`m a`n`gime-juwmaqlaw tu`rlerinde qollaniladi. A`n`gime I-IV klasslarda 6-10 minut, V-IX klasslarda 10-20 minut dawam etiw mu`mkin. **Gu`rrin`.** Gu`rrin` metodi awiz-eki oqitiw metodinin` negizgi tu`rlerinen biri bolip, mug`allimler ta`jiriybe-lerinde ko`p qollaniladi xa`m jaqsi na`tiyjeler beredi. Oni soraw-juwap metodi depte ataydi. Sebebi oqiwh materialin u`yretiw soraw beriw xa`m juwap aliw tu`rinde alip bariladi. Gu`rrin` metodi menen o`tiletug`in materiallar oqiwhshilarg`a ma`lim da`rejede tanis boliwi kerek, o`ytkeni tanis emes materiallardi gu`rrin` metodi menen u`yretip bolmaydi, berilgen sorawlarg`a oqiwhshilar juwap qaytara almaydi. Gu`rrin` metodi barliq klass-larda xa`m xa`mme pa`nlerdi oqitiwda qollaniladi. Og`an I-IV klasslarda 8-12 minut, V-IX klasslarda 10-25 minut ajira-tiliwi mu`mkin. **Tu`sindiriw.** A`n`gime, gu`rrin` metodi menen u`yretiliwi qiyin materiallar tu`sindiriw metodi menen u`yretiledi. Tu`sindiriwde qag`iydalar, rejeler, nizamlar, printsipler xa`m teoremlardi u`yretiw da`lillew xarakterinde ju`rgiziledi. Tu`sindiriw oqiwhshilardin` baqlawi, mug`allimnin` oqiwhshilarg`a, oqiwhshilardin` mug`allimga sorawi xa`m juwabi taqile-tinde sho`lkemlestiriledi. **Sabaqliq xa`m kitaplar menen islesiw.** Ol barliq klass-larda uyimlastiriladi, a`sirese ol baslawish klasslarda u`lken orin iyeleydi xa`m birinshi ret u`yretile baslaydi, keyin ol joqarg`i klasslarda dawam etiledi. Sabaqliq xa`m kitap penen islewge u`yretiw sabaq protsesinde xa`m sabaqtan tista alip bariladi. Bull metod qollanilg`anda material bo`linip oqitiladi, tallanadi. qiyin so`zler tu`sindiriledi, so`zlik du`zdiriledi, ko`rsetpeli qurallar ko`rsetiledi, oqiwhshilar materialdi o`z so`zleri menen aytip beredi. **Mektep lektsiyasi.** Lektsiya metodi joqarg`i klasslarda, akademik litsey xa`m ka`siplik kolledjlerde qollaniladi. Ken` ko`lemli xa`m quramali, da`lillew menen uliwmalas-tiriwdi talap etetug`in oqiwh materiallari lektsiya metodi menen u`yretiledi. Lektsiyada bilimdi bayan etiw, diqqatti ko`birek uslap turiw, pikirdi jedellestiriw, logikaliq yadlaw usillari, isendiriw, da`liller keltiriw, tu`rlerge ajiratiw, sistemalastiriw, uliwmalastiriw ken` qollani-ladi.

Ko`rsetpeli oqitiw metodlari** – baqlaw, demonstratsiya, illyustratsiya bolip u`sh tu`rge bo`linedi. **Baqlaw. Mektep a`meliyatinda baqlaw metodinin` eki tu`ri; zat xa`m qubilisardi ta`biyiy xa`m jasalma jag`dayinda baqlaw; ta`jiriybe jag`dayinda baqlaw tu`ri qollaniladi. **Baqlaw** – qisqa, uzaq mu`ddetli boladi. **Demonstratsiya.** Demonstratsiya so`zi latinsha «demonstratio» degen so`zden kelip shiqqan, bizin`she ko`rsetiw degen ma`nisti an`latadi. Didaktikada zat, qubilis, protsessti ko`rsetiw arqali bilim beriwge demonstratsiya metodi

delinedi. **Illyustratsiya.** Latinnin` «Illustratio» so`zinen kelip shiq-qan bolip teksti tu`sindiriwshi, talqilawshi, toliqti-riwshi, ko`rsetiwshi ma`nisinde qollaniladi. Ko`rsetiwshi, su`wretlewshi qurallar tu`rlerine plakat, karta, su`wret, sxema, diagramma, keste, sizilma xa`m basqalar kiredi. Olardan paydalanip sabaq o`tiwge illyustratsiya metodi dep ju`rgi-ziledi.

**A`meliy oqitiw metodi.** A`meliy oqitiw metodlari oqiwshilarda jan`a eplilik, ko`nlikpelerdi payda etiw, bureng`ilarin bekkemlew, teoriyalıq bilimlerdi a`melde qol-law ushin xizmet etedi. Bilimlerdi xa`r ta`repleme teren`, tiyanaqlı xa`m sanalı o`zlestiriwge ja`rdem beredi. A`meliy oqitiw metodlari to`rt tu`rge bo`linedi: shinig`iw, laboratoriyalıq, a`meliy, grafikalıq jumis.

Shinig`iw.** Shinig`iw metodi barlıq pa`nlerdi oqitiwda, bilimlerdi bekkemlew xa`m a`melde qollaw, eplilik xa`m ko`nlikpelerdi qaliplestiriw maqsetinde qollaniladi. **Laboratoriyalıq jumis.** A`meliy oqitiw metodinın` bul tu`ri fizika, ximiya, biologiya sabaqlarında ko`p qollaniladi. Oqiwshilar oqiw a`sbapları (pribor, reaktiv, t.b.) ja`rdeminde o`z betinshe baqlaw xa`m ta`jiriybe jumislarin alip baradi, bilim, eplilik xa`m ko`nlikpelerdi puxta o`zlestirip aladi, a`piwayi ilimiy Eksperiment metodi menen tanisadi. Laboratoriyalıq jumis barisında tu`sindiriw, baqlaw, demonstratsiya, shinig`aw, illyustratsiya xa`m basqa metodlardan ken` paydalaniladi. **A`meliy jumis.** A`meliy jumis o`zinin` mazmuni boyınsha laboratoriyalıq jumisqa ku`ta` jaqin. Lekin a`meliy jumis o`ndiriske bag`darlang`an boladi. Oqitiw protsesinde oqiwshi-lardin` a`meliy jumislari xa`m olar xa`r tu`rli boladi. **A`meliy oqitiw metodlari -jol-joba, kiris, ag`imdag`i, juwmaqlawshi bolip u`shke bo`linedi. **Grafikalıq jumis.** Mug`allim basshilig`ında xa`m mug`al-limnin` tapsirmasi boyınsha oqiwshilardin` o`zbetinshe orinlaytug`ın su`wretlew mazmunında g`i jumislarina grafi-kalıq jumislar delinedi. Grafikalıq jumislar barlıq klasslarda xa`m xa`mme pa`nlerdi oqitiwda qollaniladi.

Mashqalalı oqitiw metodlari - mashqalalı bayan etiw, bilimdi izlep taptiriw, izertlew metodlari bolip bo`linedi. **Mashqalalı bayan etiw.** Mug`allim da`stu`riy monologiyalıq (a`n`gime, tu`sindiriw, lektsiya) xa`m dialogiyalıq (gu`rrin`, sa`wbetlesiw) oqitiw metodlarin qollap materialdi mashqa-lalı bayan etedi. Bayan etiw barisında oqiwshilar aldına mashqalalı soraw, ma`sele, waziypa qoyadi, boljawdi aniq-laydi, pikirde xa`m a`melde ta`jiriybe o`tkeredi, juwmaqlar shig`aradi, oqiwshilardi a`ste-aqirin mashqalani sheshiwge alip baradi xa`m sheship ko`rsetedi. Mashqalag`a oqiwshilardi qiziqtiradi, mashqalanin` mazmuni menen tanlandiradi, jedelli pikirlewge xa`m mashqalanin` sirin xa`rta`repleme oylap ko`riwge u`yretedi. Oqiwshilar bolsa mashqalani sheshiw-din` jollarin qatan` tu`rde baqlap, boljaw, da`lillew xa`m juwmaqtin` durislig`ın izbe-iz tekserip baradi. **Bilimdi izlep taptiriw.** Mug`allim basshilig`ında mash-qalanin` ayirim ta`replerin, oqiwshilardin` izlep tabiwg`a qatnasin bilimdi izlep taptiriw metodi dep ataymiz. Geypara pedagog alimlar oni Evristikalıq metod depte ataydi. **Izertlew.** Eski mekteplerde qollanilg`an quri yadlap aliw metodinın` ornına 1920-1930 jillari izertlew metodi ken` qollanila basladi. Sol da`wirlerde ayirim pedagoglar izertlew metodin oqitiwdin` bas, xa`tte universal metodi dep esapladi. Didaktikanin` rawajlanıwi, ta`jiriybenin` topla-niwi menen xesh bir oqitiw metodi o`z ornında, za`ru`rli waqtında, kerek jerinde qollanilg`anda g`ana jaqsi na`tiyje beriwi, bir oqitiw metodi ekinshi oqitiw metodinın` ornin basa almaytug`ınlig`i, xizmetin atqara almawı ta`n alindi.

Induktiv xa`m deduktiv oqitiw metodlari.** Oqiwshilarg`a temani, oqiw materiallarinin` logikalıq mazmunin` jekeden uliwmag`a, uliwmadan jekege qaray aship, juwmaq shig`arip u`yretiwdе induktiv xa`m deduktiv oqitiw metodlari qollaniladi. **Induktiv oqitiw metodi menen oqiw materialin o`tkende misallardi, faktlardi tallaw, ta`jiriybelerdi ko`rsetiw, shinig`iwlardi orinlaw, mashqalalı sorawlarg`a juwap tabiw arqalı oqiwshilar qag`iydani oylap tabiwg`a, tu`sinik, teorema, nizamnin` ma`nisin ashiwg`a xa`m juwmaq shig`ariwg`a alip bariladi. **Deduktiv** metodin qollap oqiw materialin o`tkende uliwma qag`iyda, reje, formula, teorema xa`m nizamdi tu`sindiriw arqalı oqiwshilar jeke jag`daylarg`a, aniq ma`selelerge alip bariladi. Oqiwshilar uliwma qag`iydalardi, formulalardi, nizamlardi u`yrenip, olardan kelip shig`atug`ın juwmaqlardi o`zlestirip aladi. Deduktiv oqitiw metodi oqiwshilarda abstrakt oylawdi rawajlandiriwg`a, oqiw materialin tezirek o`tiwge xa`m waqtı u`nemlewge ja`rdem beredi.

Interaktiv oqitiw metodi. «Interaktiv» soʻzi angliyan tilinen kelip shiqqan «Interast», «Inter» birgelikte, «ast» xaʼreket etiw degen maʼnisti anʼlatadi. Interaktiv –birgelikte xaʼreket etiw metodi magʼanalarinda qollaniladi. **Interaktiv oqitiw** dialogiyaliq xarakterde alip bariladi, mugʼallim oqiwshi, oqiwshi-mugʼallim, oqiwshi-kompʼyuter menen qarim-qatnasiqqa tuʼsedi. Interaktiv oqitiw-biliw xizmetin shoʼlkemlestiriwdinʼ ayriqsha tuʼri. Ol **bes elementten** turadi; oʼz-ara paydali gʼaʼrezlilik, jeke juwapkershilik, oʼz-ara xaʼrekette jaʼrdem beriw, birgelikte jumis islew koʼnlikpesi, toparda islew. Oqitiwdinʼ interaktiv metodlarin qollawgʼa mina **talaplar** qoyiladi; Sabaqqa barliq oqiwshilardi jedelli qatnastiriw; Oqiwshilardi sabaqqa psixologiyaliq jaqtan tayarlawgʼa, oʼzligin xaʼrtaʼrepleme juʼzege shigʼariwgʼa enʼ qolayli sharayat jaratiw; Interaktiv texnologiyasina uʼyreniwshilerdi 25-30 oqiwshidan asirmaw; Klasstinʼ xaʼmme taʼrepten talapqa juwap beretugʼin daʼrejede tayarlaniwi, xaʼmmeninʼ sabaqti alip bariwshini koʼriwge muʼmkinshiligininʼ boliwi; Sabaqti oʼtkeriw taʼrtibine xaʼm waqtina ayriqsha aʼxmiyet beriw; Sabaq qatnasiwshilarin toparlarga boʼliwge uʼlken kewil boʼliw.

5. Oqitiw protsesinde metodikaliq qurallardan paydalaniw

Oqitiwdinʼ xaʼr bir texnikaliq qurali oʼzine taʼn oʼzgesheliklerge xaʼm muʼmkinshiliklerge iye. MS; **Diafilʼm, Kino, Televidenie, Videomagnitofon, Kompʼyuter, Internet**

6. Oqiwshilardinʼ oʼz betinshe jumislari

Oʼz betinshe jumislar oqiwshilar jaʼmaʼaʼti, topar, jeke tuʼrde shoʼlkemlestirilip sabaqta, sabaqtan xaʼm mektepten tista, uʼy waziypalarin orinlawda alip bariladi. Ol awizsha xaʼm jazba, aʼmeliy xaʼm doʼretiwshilik sipattagʼi jumis tuʼrlerine boʼlinedi. Maʼselen, grafikler duʼziw, sxema xaʼm diagramma, siziw, kesteler duʼziw, pishiwi xaʼm tigiwi, baqlaw juʼrgiziwi, taʼjiriybe oʼtkeriwi, uʼy tapsirmasin orinlaw, t.b. Oʼz betinshe jumislar janʼa materiallardi tanistiriw, bilimlerde bekkemlew, tekseriw xaʼm baxalawda da qollaniladi.

Oqiwshilardinʼ oʼz betinshe jumis tuʼrlerinen sabaqliq xaʼm kitap penen islegende, laboratoriyaliq, aʼmeliy, grafika-liq jumislar oʼtkergende, baqlaw xaʼm Eksperiment juʼrgizgende, misal xaʼm maʼseleler sheshkende, gaʼpler duʼzgende, shinigʼiw-lardi bejergende, bayan xaʼm shigʼarmalar jazgʼanda, referat tayarlagʼanda, zat xaʼm buyimlardi islegende xaʼm basqa jumis-lardi orinlawda kenʼ paydalaniw muʼmkin.

7. Janʼa pedagogikaliq texnologiyani qollaniw

«**Texnologiya**» soʻzi basqa tillerge grek tilinen kirgen bolip bizinʼshe iskusstvo, sheberlik, kaʼsip-oʼner xaqqinda ilim degen magʼanani anʼlatadi. «Texnologiya» tuʼsinigi jaqin jillargʼa shekem tek oʼndiriske baylanisli «oʼndiris texnologiyasi» dep qollanilip kelindi. Oʼndiris protsesslerin oʼtkeriwdinʼ aʼdisleri menen qurallari xaqqindagʼi bilimlar jiyindisi oʼndiris texnologiyasi dep ataladi.

Pedagogikagʼa «**pedagogikaliq texnika**» xaʼm «**pedagogikaliq texnologiya**» tuʼsiniklerininʼ kirgenine baʼri 25-30 jilday gʼana waqit boldi. Aʼwelgi waqitlari «pedagogikaliq texnika»ni oqiwshilarga pedagogikaliq taʼsir jasaytugʼin metodlar sistemasin tabisli qollawda zaʼruʼr bolgʼan eplilik xaʼm koʼnlikpeler jiyindisi, al «Pedagogikaliq texnologiya»ni taʼlim-taʼrbiya islerin oʼtkeriwde qollanilatugʼin usillar, metodlar xaʼm qurallar jiyindisi dep tuʼsinildi. Sonnan beri «pedagogikaliq texnologiya» tuʼsinigininʼ maʼnisi kenʼeydi, mazmuni bayidi xaʼm qatar quramli boʼlimleri qaʼliplesti.

Xaʼzirgi waqitta oqiwshini, qaʼnigeni adamzat jaʼmiyeti taʼrepten toplanilgʼan bilim, taʼjiriybe menen qurallandiriw xaʼm olardi oʼzininʼ keleshektegi xizmetinde qollawgʼa uʼyretiwdi maqset etetugʼin **kognitivlik pedagogikaliq texnologiya**. Lektsiya, seminar, laboratoriyaliq xaʼm aʼmeliy sabaqlardi mashqalali xarakterde, mashqalali bayan etiw, izlep taptiriw xaʼm izertlew metodlarin qollatiw arqali oqitiwdi koʼzde tutatugʼin **Evristi-kaliq pedagogikaliq texnologiya**, doʼretiwshilik oylaw menen doʼretiwshilik uqiyliliq, oʼz betinshe erkin pikirlewdi rawaj-landiriw xaʼm qaʼliplestiriwge qaratilgʼan **kreativlik pedagogi-kaliq texnologiya**. Oqiw-biliw xaʼm oqiw-doʼretiwshilik xizmet negizinde qurilgʼan **integralliq pedagogikaliq texnologiya**.

Usi joqarida aytilg'anlarg'a negizlenip, du'n'ya bilimlendiriw standartı talaplarına muwapiq du'zilgen, ma'mleketlik bilimlendiriw standartına sayma-say bilim beriwdi xam bilim aliwdi, uliwma insaniy xam milliy pazyiletler ruwxında ta'rbiyalawdi xam ta'rbiyalaniwdi ta'miyinleytug'in, bir-biri menen baylanisli, birgelikte xareket etetug'in sistemalar jiyindisin **pedagogikalıq texnologiya** dep ataymız.

Mug'allimnin oqiwshılar menen birgelikte oqitiw jumislarinin aldin-ala jobalastirilgan maqsetin iske asiriw ushin oqitiw protsesin sho'lkemlestiriw tu'rlerin, usıllarin, quralların, metodların qollap xam sabaq barisin bir qalıpte izbe-iz basqarip aqirg'i na'tiyjege erisiw sistemasin **oqitiw texnologiyası** dep ataymız. Ol bir-biri menen tig'iz baylanisqan to'rt quramli bo'limnen turadi: 1. Sabaqti jobalastiriw. 2. Jobani tolig'i menen orinlap ku'tilgen aqirg'i na'tiyjege erisiw. 3. Oqiwshinin bilimin, eplilik, ko'nlikpelerin reyting tekseriw xam baxalaw. 4. Sabaqti juwmaqlaw, za'ru'rline qaray oqiwshılarg'a u'y tapsirmasin beriw.

O'zin-o'zi tekseriw xam baxalaw ushin sorawlar, ma'seleler, tapsirmalar xam testler

1. Oqitiw metodi dep nege aytamız?. Misallar menen tu'sindirin`
2. Oqitiw usili degenimiz ne?. Oqitiw metodi menen oqitiw usilinin bir-biri menen baylanisin xam o'zgesheligin tu'sindirin`.
3. Oqitiw qurali degenimiz ne xam ol qanday tu'rlerge bo'linedi?
4. Orayliq Aziyanin` ulli pedagog alimlari oqitiw metodlari xaqqında qanday pikirler bayan qilgan?
5. Xa'zirgi waqıtta oqitiw metodlarına qanday talaplar qoyiladi?
6. Oqitiw metodların tu'rlerge bo'liwde qanday ilimiy-a'meliy ta'jiriybelerdi bilesiz?. Oqitiw metodların qanday tu'rlerge bo'liwdin ta'repdarisiz?
1. Awiz-eki, ko'rsetpeli, a'meliy, mashqalali, induktiv, deduktiv xam interaktiv oqitiw metodlari qanday didaktikalıq maqsetlerde qollaniladi?
2. Sizin` qa'nigeligin`iz pa'nin oqitqanda qaysi oqitiw metodlari ko'birek qollaniladi? Misallar keltirin`.
3. Aldin`g'i xam novator mug'allimler ta'jiriybesinde da'stu'riy emes qanday oqitiw metodlari qollaniladi?
4. Sabaqta oqitiwdin` texnikalıq qurallarınan qanday maqsette paydalaniladi?
5. A'n`gime, gu`rrin` metodi dep nege aytamız?. Olardin` bir-birinen o'zgesheligin misallar menen da'lillep berin`.
6. Sizin` qa'nigeligin`iz pa'nin oqitqanda qanday didaktikalıq oyınlar, jumbaqlar, jan`iltpashlar, naqıl-maqallar xam basqatirma-lar qollaw mu'mkin?
7. Oqitiw metodların tan`law xam qollaniw nege baylanisli boladi?
8. Pedagogikalıq texnologiya degenimiz ne?. Sizin` qa'nigeligin`iz pa'nin oqitqanda qanday pedagogikalıq texnologiya qollaniladi?
9. Oqitiw texnologiyası, pedagogikalıq texnika dep nege aytamız, olardin` bir-biri menen baylanisi xam o'zgesheligi qanday?
10. Oqiwshılardi o'zbetinshe erkin pikirlewge u'yretiwde, olardin` do'retiwshilik oylawın xam uqiqlig'in rawajlandiriwda qanday pedagogikalıq texnologiya qollaniladi?
11. Pedagogikalıq protsesste aralıqtan oqitiw, komp'yuter, internet, pedagogikalıq, xabar xam baylanis texnologiyalari ken` tu'rde qollanılmaqta. Usig'an baylanisli jan'a a'sirde oqitiw metodlarında qanday jan`aliqlar boladi dep oylaysız?
12. Tariyx mug'allimi ulli sa'rkarda A'mir Temur azatlıq xam eldin` birligin ornatiwdag'i gu`reslerinin` jen'islerin bayan etti. Biraq jen'islerinin` sebeplerin aytpadi, oni oqiwshılarg'a xa'r kim o'zbetinshe tabiwdi usindi. Mug'allim sabaqti qaysi oqitiw metodi menen alip barmaqshi?
13. Geografiya mug'allimi Qaraqalpaqstan Respublikasinin` geografiyasın o'tkende oqiwshılarg'a kontur kartada tiykar`i sanaat qalaların, jollardi, da'r`ya xam ko'llerdi, rayonlardı belgilewdi usindi. Sabaqti usınday o'tkende mug'allim qaysi oqitiw metodın qollang'an boladi?.

14. Qa`nigeligin`iz pa`ni boyinsha mashqalali oqitiw metodlarin qollanip o`tiletug`in bir sabaqtin` joba konspektisin du`zin`.

15. Interaktiv metodinin` o`zgesheligi xa`m artiqmashlig`i xaqqinda sabaqta shig`ip so`ylewge tayarlanin`?

16. Bilim, eplilik, ko`nlikpelerdi o`zlestiriwge, biliw uqip-liqlarin rawajlandiriw`a xa`m du`n`yag`a ko`z-qarasti qa`liplestiriwge ja`rdem беретug`in mug`allim menen oqiwsnilardin` birgeliktegi xizmetinin` usillari qanday tu`sinikti an`latadi?. A) Oqitiw nizam-liqlari V) Oqitiw printsipleri S) Oqitiw qag`iydalari D) Oqitiw usillari, E) Oqitiw metodlari

17. Ko`rsetpeli oqitiw metodlari qaysi juwapta berilgen?. A) A`n`gime, gu`rrin`, lektsiya V) Demonstratsiya, illyustratsiya, baqlaw S) Izlep tap-tiriw, izertlew, mashqalali bayan etiw. D) Induktsiya, deduktsiya. E) Shi-nig`iw, a`meliy xa`m grafikaliq jumis.

18. Qaysi oqitiw metodlari awiz-eki oqitiw metodlari tu`rlerine kiredi?. A) Baqlaw, a`n`gime, gu`rrin`, Eksperiment V) Shinig`iw, labora-toriyalig, a`meliy, grafikaliq jumis S) A`n`gime, gu`rrin`, tu`sindiriw, sabaqliq penen islew, lektsiya D) Baqlaw, demonstratsiya, illyustratsiya E) Mashqalali bayan etiw, izlep taptiriw, izertlew

19. A`meliy oqitiw metodlari ko`rsetilgen juwapti tabin`? A) Eks-periment, test, anketa, interv`yu V) Baqlaw, demonstratsiya, illyustratsiya S) Interaktiv, izlep taptiriw, izertlew D) Shinig`iw, laboratoriyaliq, a`meliy xa`m grafikaliq jumis. E) Gu`rrin`, a`n`gime, tu`sindiriw, lektsiya.

20. Oqiwsnilardin` kontur karta menen islewi qaysi oqitiw metodina jatadi. A) Interaktiv V) Shinig`iw S) Izertlew D) Awizeki E) Duris juwap joq.

21. Oqiwsnilar qubilisti o`zbetinshe ju`zege shig`arsa, olardi xa`rta`repleme baqlasa xa`m baqlaw na`tiyjesinde uliwma juwmaq shig`arsa sabaq qanday oqitiw metodi menen o`tilgen esaplanadi? A) Eksperiment V) Interaktiv S) Izertlew D) Shinig`iw E) Laboratoriyaliq jumis.

22. Sabaq sho`lkemlestirilse, maqseti aytilsa, sabaqtin` bag`dar-lamasi oqiwsnilarg`a tarqatilsa, a`debiyatlar menen ta`miyinlense, oqiwsnilar sabaq bag`darlamasindag`i sorawlarg`a, tapsirmalarg`a o`zbetinshe juwap tapsa xa`m juwaplar dodalansa, sabaq juwmaqlanip u`yge tapsirma berilse sabaqta qanday oqitiw texnologiyasi qol-lanilg`an boladi? A) Xabar texnologiyasi; V) Baylanis texnologiyasi; S) Modul texnologiyasi; D) Reyting texnologiyasi; E) Komp`yuter texnologiyasi.

23. O`zin`izdin` qa`nigeligin`iz boyinsha sabaqlardi baqlan` xa`m mina sorawlarg`a juwap tabin`? A) Sabaq qaysi sabaq tu`ri menen o`tildi? B) Oqiwsnilarg`a sabaq maqsetinin` tu`sindiriliwi qanday boldi? V) Sabaqta qanday pedagogikaliq xa`m oqitiw texnologiyasi qollanildi, qanday oqitiw metodlarinan paydalanildi. G) Sabaqta qanday jumis tu`rleri sho`lkemlestirildi? D) Qanday didaktikaliq oyinlar oynaldi? E) Oqiwsnilardin` sabaqqa jedelli qatnasi qanday? J) Sabaqta qanday ko`rsetpeli xa`m texnikaliq qurallar qollaniladi? Z) Sabaq Sizge unadima, unamasa ne ushin unamadi?

Tema: Oqitiwdi talqilaw.

Jobasi:

1. Oqiwsnilardin` bilim, ko`nlikpe ha`m mamanliqlarin esapqa aliw ha`m bahalawdin` a`hmiyeti.

2. Bilim, ko`nlikpe ha`m mamanliqlardi bahalaw ha`m qadag`alawdin` reyting sistemasi haqqinda nizam.

3. Oqiwsnilardin` bilimin bahalawdin` test ha`m ko`p balli reyting sistemasi.

Tayanish tusinikler:

Oqiw-biliw iskerliq, baxalaw tekseriw, riting ball, test usili, ozin-ozı tekseriw, tekseriwdi avtomatlastiriw.

P A Y D A L A N G A N A D E B I Y A T L A R

1. I.A .Karimov Yuksak ma`naviyat- engilmas kuch. Toshkent 2008 y.
2. Barkamol avlod- O`zbekiston taraqqiyotining poydevori. T-1997 y
3. Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi. Toshkent-1997 y
4. Ozbekiston Respubliqasi “ Ta`lim xaqidagi qonuni”. T-1997 y
5. Rubinskiy.V. Tarbiyaviy ish metodikasi. T-1991y
6. R.J. Ishmuhamedov «Innovatsion texnologiya yordamida ta`lim samaradorligini oshirish yollari» Toshkent 2004 y
7. U. Tolipov, M.Usmonboeva «Pedagogik texnologiyaning tadbqiqiy asoslari» Toshkent 2006
8. N.Gaybullaev., R.Yodgorov., R.Mamatkulova. Pedagogika T- 2005
9. O.Xasanbeva va boshkalar Oila pedagogikasi T 2007 y
10. X.Ibragimov Pedagogika T 2007 y
11. U.Askarova va boshkalar Pedagogika T 2008 y
12. Q.Qosnazarov., A.Pazilov., A.Tilegenov Pedagogika «Bilim» NOqis 2009 j
- 13.A.Pazilov TArbiya haqqında oylar «Bilim» NOqis 2009 j

1. Oqiwshilardin` bilimin reyting sistemada tekseriw menen baxalawdin` maqseti waziypalari xa`m a`xmiyeti

Segiz min` jilliq tariyxqa iye milliy pedagogikamizda oqiwshilardin` bilimin baxalaw tu`rleri qollaniladi. Misali, **awizsha baxalaw**; «ba`rekella», «ayriqsha», «ku`ta` jaqsi» xa`m «ja`ne aziraq islew kerek»¹. **1935-jildan** baslap «ayriqsha», «jaqsi», «orta», «jaman», «ku`ta` jaman» dep jazba baxalaw engizildi. **1944-jildan** 1 den 5 ke deyin san menen jazba qoyilatug`in bes balli baxalaw sistemasi qollanildi. **1932-jili** imtixan, **1959-jili** joqari klasslarg`a sinaq (za`et) kiritildi.

Bes balli baxalaw sistemasi o`z da`wirinde belgili da`rejede unamli na`tiyjeler berdi, kemshiligide az bolmadi, sonin` ushin ol qatti sing`ada alindi. Bes balli baxalawda oqiwshilardin` bilimin tekseriw xa`m baxalaw sistemasi alip barilmadi. 2-4 baxadan shereklik baxa shig`arildi. Ko`pshilik temalardin` oqiwshilar ta`repinen qanday da`rejede o`zlestirilgenligi belgisiz qaldi, baxalawda a`dillik buzildi.

Reyting so'zi angliyan tilinen kelip shiqqan bolip «rating» bizin'she baxa, ta'rtip degen ma'nisti bildiredi. Dun'yanin' qatar ma'mleketlerinde oqiwsnilardin' bilim, eplilik, ko'nlikpelerin tekseriw xa'm baxalawda reyting sistemasi qollaniladi.

Jan'a zaman oqiwsnilardin' bilimin tekseriw xa'm baxalaw-g'a jan'a talaplar qoya basladi. Usig'an baylanisli respublika-mizda test sorawin qollaw **1994-jildan** baslandi. **1996-jili** joqari oqiwsnilardin' studentlerdin' bilimin reyting sistemada tekseriw xa'm baxalawg'a o'tildi. **1996-jildan** baslap oqiwsnilardin' bilimin reyting sistemada tekseriw xa'm baxalaw respublikamizdin' ayrim mekteplerinde ta'ji-riybe-sinawdan o'tkerildi. Olardin' juwmag'i sipatinda **1999-jili** «Uliwma orta bilim beriw mekteplerinde oqiwsnil-lardin' bilim da'rejesin qadag'alawdin' reyting sistemasi xaqqinda Nizam» xa'm «Uliwma bilim beretug'in mekteplerdin' I-IU klass oqiwsnilarinin' bilim da'rejesin baxalawdin' reyting usili tuwrali Ustav» islenip shig'ildi. Bul ma'mleketlik xujjet-ler tiykarinda uliwma orta bilim beretug'in mektepler xa'm orta arnawli oqiwsnilardin' **1999-jildan** bilimdi tekseriw menen baxalawdin' reyting sistemasina o'te basladi. Joqarida ati atalg'an ma'mleketlik xujjetlerdi xa'm oqiwsnilardin' bilimin tekseriw menen baxalawdin' reyting sistemasin jetilistiriw maqsetinde **2000-jili** «Uliwma orta bilim ma'keme (mektepl)lerindegi oqiwsnilardin' bilimin reyting tekseriw sistemasi xaqqinda waqitsha reje» xa'm **2001-jili** «Uliwma orta bilim beretug'in mekteplerde oqiwsnilar tayarlig'i da'rejesinin' reytingi xaqqinda reje» qabil etildi. Reyting sistemasin qollawdag'i ta'jiriybeler O'zbekstan Respublikasi xaliq bilimlendiriw ministrligi-nin' **2005-jil**, 25-maydag'i 130-sanli buyrig'i menen tastiyyiq-lang'an «Uliwma orta bilim beriw mektepleri oqiwsnilarinin' bilim tayarlig'i da'rejesin aniqlawdin' ko'p balliq reyting sistemasi tuwrali» Rejede ja'ne de jetilistirildi. Reyting sistema xaqqindag'i ma'mleketlik xujjetlerdi xa'm olardi qollawdag'i ta'jiriybelerdi mekteplerde jetilistiriw dawam etpekte.

Oqiwsnilardin' bilimin reyting sistemada tekseriw xa'm baxalaw oqitiw protsesinin' ajiralmas bo'limi, juwmaqlawshi basqishi xa'm jan'a pedagogikaliq texnologiyani bir tu'ri bolip esaplanadi. Onin' tiykarg'i maqseti xa'r qiyli tekseriw tu'rlerin qollanip uliwma orta bilimnin' ma'mleketlik bilimlendiriw standarti, oqiwsnil bag'darlamasi talaplarin orinlawdan xa'm oqiwsnilardin' o'zbetinsheligin, do'retiwsnilik oylawin, do'retiwsnilik uqiqlig'in, miynet iskerligin rawajlandiriwdan ibarat.

Reyting sistema oqiwsnilardin' oqiwsnildag'i juwapkeshiligin asiradi, bilimdi sanali o'zlestiriwge, sistemalas-tiriwga, uliwmalastiriwga, juwmaq shig'ariwga, iyelegen bilimdi a'melde qollawga, o'zin-o'zi xa'm o'z-ara tekseriwge u'yretedi. Bilim, eplilik xa'm ko'nlikpelerdi o'zlestiriwdegi kemshiliklerdi saplastiriwga, u'lgermewshiliktin' aldin aliwga ja'rdem beredi.

Ma'mleketlik bilimlendiriw standarti talabina say mug'allimlerin' bilim beriwine, oqiwsnilardin' bilim aliwina za'ru'riy jag'daylar tuwdiradi. Oqiwsnilardin' biliminin' sapasin tekseriw xa'm baxalawda a'dillik printsipin iske asiriwdi, sarras xa'm ja'riyaliliq penen ju'rgiziwdi ta'miyinleydi. Respublikanin' xa'r tu'rli ayaqlarindag'i mekteplerde oqitiw na'tiyjelerin tallaw, salistiriw xa'm juwmaq shig'ariwga, oqiwsnilardin' jas, jeke o'zgesheliklerin, ziyrekligin, uqiqlig'in aniqlawga ko'meklesedi. Bilimdi iyelewge qumarliqti oyatadi, oqiwsnilar arasinda ba'sekeli ortalig'i payda etedi, o'z betinshe sistemali tu'rde sapali jumis islewge xa'm o'z betinshe bilim aliwga jollaydi.

Reyting texnologiyani bes balli baxalaw sitsemasi menen salistirg'anda u'lken artiqmashliqlarg'a iye. Reyting sistemada oqiwsnilardin' bilim, eplilik, ko'nlikpe xa'm do'retiwsnilik islerin tekseriw ja'ne baxalaw tema, bilim, pa'n boyinsha turaqli tu'rde, sistemali ra'wishte toliq xa'm a'dil sho'lkemlestiriledi.

2. Reyting tekseriw xa'm baxalaw sistemasinin' atqaratug'in xizmeti

Reyting sistemasi to'rt tu'rli xizmet atqaradi: **tekse-riwshi, bilim beriwshi, ta'rbiyalawshi xa'm rawajlandiriwshi. Tekseriwshi xizmet** reyting sistemasinin' atqaratug'in barliq xizmetlerinin' ishinde en' basli xizmet bolip tabiladi. **Bilim beriwshi, ta'rbiyalawshi xa'm rawajlandi-riwshi** xizmetler reyting sistemasinin' janapay xizmeti esaplansada olar qatar mashqalalardi sheshiwge og'ada zor ja'rdem beredi.

Tekseriw xam baxalawdin atqaratug'in bul to'rt xizmeti milliy ta'lim-ta'rbiyanin maqsetine, oqiwhshilardin bilimdi iyelew basqishlarina AB, KB, JB, sirtqi xam ishki tekseriw tu'rlerine baylanisli xar tu'rli ju'zege shig'adi, geypara jag'daylarda ayriminin xizmeti basimda keledi.

Reyting sistemasinin **tekseriwshi** xizmeti xar bir oqiwhshinin xam klass ja'ma'atinin ma'mleketlik bilimlendiriw standarti talaplarin orinlawinin xam onin tiykarinda du'zilgen oqiwh bag'darlamasi materiallarin o'zlestiriwinin sapasin, aldagi waqitta bilim, eplilik, ko'nlikpelerdi iyelewdegi mu'mkinshiliklerdi aniqlawdan ibarat. Al, **bilim beriwshi** xizmeti bilim, eplilik, ko'nlikpelerdi tekseriw xam baxalawdin barliq oqiwhshilar ushin paydali boliwin talap etedi. **Ta'rbiyalawshi** xizmeti oqiwhshilarda joqari insaniylik paziyetlerdi qaliplestiriwdi maqset etedi. **Rawajlandiriwshi** xizmeti bilim beriwshi xam ta'rbiyalawshi xizmetleri menen tig'iz baylanista oqiwhshilardin psixikalik sipatlarin, biliw ku'shleri menen biliw uqiqliqlarin, o'z betinshe erkin pikirlewin, do'retiw-shilik aqil-oyin, xarakter qasiyetleri menen erk sipatlarin jetilistiriwdi ko'zde tutadi.

3. Reyting tekseriw xam baxalaw sistemasina qoyilatug'in tiykarg'i pedagogikalik talaplar

Oqiwhshilardin bilimin tekseriw xam baxalawdin reyting sistemi ilimiy dalillengen xam ta'jiriybede sinalgan **pedagogikalik talaplar** negizinde alip bariladi. Ol talaplarga minalar kiredi: Oqiwhshilardin bilimin tekseriw xam baxalawdin a'dilligi, beriletug'in sorawlar menen tapsirmalardin aniqlog'i, sistemalilig'i xam izbe-izligi; Bilimdi tekseriw xam baxalawdin xar ta'repligi xam qolaylig'i, xaqiyqatlig'i, jetkilikligi xam jarialig'i, oqiwhshilarga bilim aliwga, o'z betinshe pikirlewge, do'retiw-shilik oylaw xam do'retiwshilik xizmetke jigerlendiriwi, mag'liwmatliq, ta'rbiyalik xam rawajlandiriwshiliq xakteri; Oqiwhshilardin jas, jeke o'zgeshelikleri menen rawajlaniw da'rejesinin esapqa aliniwi; Oqiwhshilardin oqiwh pa'nleri boyinsha ma'mleketlik bilimlendiriw standartin iyelewge unamli ta'siri; Bilimdi tekseriw xam baxalawda bilimlendiriwdin bu'gingi xam keleshekkegi rawajlaniw da'rejesinin ko'zde tutiliwi;

Bul talaplardi basshiliqqa alip oqiwhshilardin bilimin tekseriw xam baxalaw jumislarin sho'lkemlestiriw xaqiy-qatliqtin ornawina, sabaqtin ta'rbiyalik axmiyetinin artiwina unamli ta'sir jasaydi. Mug'allimler, oqiwhshilar tekseriw xam baxalaw o'lsheplerin, sorawlardi, misal, ma'sele ja'ne testlerdi, tallanatug'in gaplerdi, orinlanatug'in jazba, bejeriletug'in ameliy xam do'retiwshilik jumislardi, uy tapsirmalarin xar ta'repleme puxta oylap ko'riwge a'detlenedi.

Reyting texnologiyasinda bes balli baxalaw sistemasinda sheshilmegen mashqalalar o'z sheshimin tabadi, qate-kemshilikler saplastiriladi xam olardin na'tiyjesinde milliy ta'lim-ta'rbiyada joqari tabislarga erisiledi.

4. Reyting baqlaw tu'rleri

Ma'mleketlik bilimlendiriw standarti tiykarinda du'zilgen oqiwh-jobasina kirgen xar bir oqiwh pa'ni boyinsha oqiwhshilardin bilim, eplilik, ko'nlikpelerinin sapasin reyting sistemada tekseriw xam baxalawda to'rt baqlaw tu'ri qollaniladi; araliqtan baqlaw (AB), Ku'ndelikli baqlaw (KB), do'retiwshilik iskerligin baqlaw (DIB) xam juwmaqlawshi baqlaw (JB).¹

Araliqtan baqlaw (AB) xar bir oqiwh pa'ni boyinsha ma'mleketlik bilimlendiriw standartinda (MBS) ko'zde tutilgan, oqiwhshilardin o'zlestiriwi lazim bolgan tiykarg'i bilim, eplilik, ko'nlikpeler (BEK) Elementleri sani aniq belgilengen majbu'riy standartli baqlaw jumislari (MSBJ) arqali a'melge asiriladi. Xar bir majbu'riy standartli baqlaw jumisi (MSBJ) oqiwhshilar biliminin sapasin, pa'nnin bo'limi yaki temalarinin o'zlestiriliwi da'rejesin baxalawdi maqset etedi. Majbu'riy standart baqlaw jumislarinin sani xam tu'rleri xar bir oqiwh pa'ninin o'zine ta'n ayirmashilig'ina, oqiwhshilardin jas xam psixologiyalik o'zgesheligine qaray belgilenedi. MSJB sani oqiwh bag'darlamasi talabina, pa'nnin mazmunina baylanisli boladi xam ol respublika bilimlendiriw orayi janinda sho'lkemlestirilgen do'retiwshilik toparlari ta'repinen tayarlanadi.

**Ku`ndelik baqlaw (KB)** araliq baqlawlar arasinda o`tkeri-letug`in ku`ndelikli soraw bolip, ol oqiwhshilardin` bilim-lerindegi bosliqlardin` payda boliwinin` aldin aliw, oqiw-g`a iskerligin arttiriw maqsetinde qollaniladi. Oqiwhshilardag`i bilim, eplilik, ko`nlikpelerdi (BEK) durislaw, bekkemlew, so`ylew, yadlaw xa`m erkin pikirlewdi rawajlan-diriw, o`zligin ju`zege shig`ariw ku`ndelikli baqlaw pro-tsesinde a`melge asiriladi. Mug`allim xa`r bir oqiwhshinin` ku`ndelik baqlawdan o`tiwin ta`miyinlewi lazim.

**Do`retiwshilik iskerligin baqlaw (DIB).** Do`retiwshilik jumislari oqiwhshilardin` tilegi xa`m qa`lewine qaray sho`l-kemlestiriledi. Do`retiwshilik jumislar xa`m tapsirmalar mug`allim ta`repinen belgilenedi. Ol da`stu`riy tu`rde (olim-piada, ko`rik-tan`law, sport jarislari, referat jaqlaw, model` xa`m maket jasaw, tematikaliq basqatirmalar du`ziw, do`re-tiwshilik a`debiy jumislar, ko`rkem xa`m texnikaliq do`retiw-shilik, t.b.) xa`m da`stu`riy emes tu`rde (bir tema boyinsha ili-miy jumis, ko`rgizbeli qurallar, a`sbap-u`skeneler, oqiwh-video-fil`mler jaratiw t.b.) uyimlastirip xa`r sherekte bir ma`rte o`tkeriledi.

Juwmaqlawshi baqlaw (JB) pa`n boyinsha oqiwdin` toliq kursi o`tip boling`annan keyin ma`mleketlik attestatsiya tu`rin-de a`melge asiriladi. Bul baqlaw tu`ri oqiwhshilardin` pu`tkil oqiwh kursi dawaminda iyelegen bilimi reytinginin` xaqiy-qatlig`in xa`m onin` ma`mleketlik bilimlendiriw standartina muwapiqlig`in aniqlaw maqsetinde o`tkeriledi. Juwmaq-lawshi baqlawdin` mazmuni xa`m oni o`tkeriw ta`rtibi Ministr-ler Kabinetinin` normativ xu`jjetleri, O`zbekstan Respubli-kasi Xaliq bilimlendiriw Ministrliginin` qarar xa`m buyriqlari tiykarinda belgilenedi.

5. Reyting sistemasinda oqiwhshilar bilimin baxalaw¹

Ma`jbu`riy standartli baqlaw jumisi (MSBJ) baxalawda tekseriletug`in bilim, eplilik, ko`nlikpe (BEK) Element-lerinin` xa`r biri olardin` sanina qaramastan 5 ball menen baxalanadi. Orinlang`an BEK Elementlerinin` ballar qosin-disi MSBJ dag`i Elementler sanina bo`linip, ortasha ma`nisi shig`ariladi xa`m do`n`geleklenedi. Usi do`n`geleklengen ball baqlaw jumisinin` xaqiyqiy bali esaplanadi. Xa`r bir oqiwh pa`ni boyinsha shereklik standart reyting bali (ShSRB) sherekte (yarim jilliqta) o`tkeriledi. Ol barliq MSBJ qosindisi sipatinda aniqlanadi. Orinlanbag`an BEKlerdi toltiriw maqsetinde toliqtiriwshi soraw o`tkeriledi xa`m oqiwhshig`a toliqtiriwshi ball (TB) qoyiladi. Sherek juwmag`inda oqiwhshilardin` alg`an barliq toliqtiriwshi ballari (TB) esaplanadi xa`m ol oqiwhshinin` shereklik reyting balinin` ekinshi tiykarig`i komponenti bolip tabiladi. Ku`ndelikli baqlaw barisinda xa`r tu`rli tapsirmalardi orinlaw arqali toplan-g`an ballarda shereklik reyting balinin` quramina kiredi. Toliq orinlang`an do`retiwshilik jumis 5 ball, kemshilikleri bolsa 4 ball menen baxalanadi.

Oqiwhshinin` shereklik xaqiyqiy reyting bali (ShXRB) to`mendegi ta`rtipte shig`ariladi. Shereklik xaqiyqiy rey-ting bali (ShXRB) ma`jbu`riy standart baqlaw jumislarin (MSBJ) da xa`m toliqtiriwshi ball (TB) da oqiwhshinin` alg`an xaqiyqiy ballari qosindisina xa`m ku`ndelikli ballari-nin` ortasha do`n`geleklengen ma`nisi xa`m do`retiwshi jumis bali qosilip o`tkerilgen baqlawlar sanina bo`linedi. (Baqlawlar sani MSBJ sani, bir KB xa`m bir DIB qosindisidan ibarat).

Oqiwhshinin` jilliq xaqiyqiy reyting bali (JXRB) oqiwh pa`ni boyinsha shereklik (yarim jilliq) reyting bal-larinin` orta ma`nisine ten` boladi.

Oqiwhshilardi klasstan-klassqa o`tkeriwde jilliq reytingi aniqlanadi xa`m oqiwhshini klasstan-klassqa o`tkeriw xaqqinda mektep pedagogikaliq ken`esinin` qarari shig`ariladi. Ma`mleketlik attestatsiya juwmaqlarina qaray mektep pitkeriwshilerine juwmaqlawshi attestatsiyanin` na`tiyjelerine xa`m xa`r bir oqitilg`an oqiwh pa`ni boyinsha jilliq xaqiyqiy reyting balinan (JXRB) shig`arilg`an ortasha ball do`n`geleklengen xalda Ma`mleketlik u`lgidegi guwaliqqa qoyiladi. Pitkeriwshige guwaliq penen birge bilim aliwdi akademiya-liq litsey yaki ka`sip-o`ner kolledjinde dawam ettiri-wi xaqqinda usinisnama tapsiriladi.

O`zin-o`zi tekseriw xa`m baxalaw ushin sorawlar, ma`seleler, tapsirmalar xa`m testler

1. O`tmishte oqiwhshilardin` bilimi qanday baxalang`an?

2. Bes balli baxalaw sistemasi jan`a zamanda turmis sinag`inan ne ushin o`te almadi?

3. Oqiwshilardin` bilimin, eplilik, ko`nlikpelerin reyting tekseriw xa`m baxalawdin` maqseti xa`m waziypalari nelerden ibarat?

4. Reyting sistemasinin` a`xmiyeti nede dep oylaysiz, misallar keltirin`.

5. Reyting sistemasina qanday pedagogikaliq talaplar qoyiladi?

6. Reyting sistemada oqiwshilardin` bilimi, eplilik, ko`nlikpeleri qalay baxalanadi?

7. Araliq baqlaw (AB) qanday maqsette qollaniladi?

8. Ne ushin ku`ndelik baqlaw (KB) o`tkeriledi?

9. Oqiwshilardin` do`retiwshilik iskerligin baqlaw (DIB) qanday tu`rlerde sho`lkemlestiriledi xa`m qalay baxalanadi.

10. Juwmaqlawshi baqlaw (JB) qanday maqsette, qashan xa`m qanday tu`rde alip bariladi?

11. Shereklik xaqiyqiy ball qalay shig`ariladi?

12. Jilliqlik xaqiyqiy reyting ball (JXRB) qalay esaplanadi?

13. Oqiwshilardi klasstan-klassqa o`tkergende neler tiykar etip alinadi?

14. Ayirim mug`allimler oqiwshilardin` bilim, eplilik, ko`nlikpe-lerin reyting tekseriw xa`m baxalawda olardin` oqiwdag`i tabislarin qoshametlew maqsetinde 3 balldin` ornina 4 ball, 4 balldin` ornina 5 ball qoyadi. Basqa mug`allimler oqiwshilardin` bilimin bunday baxa-lawdi naduris dep esaplaydi. Sizin` pikirin`iz qanday?. Siz keleshekte mug`allim bolg`anin`izda usinday jag`dayda oqiwshilardin` bilimin qanday baxalag`an bolar edin`iz?

15. Gruziyalı baslawish mektep novator mug`allimi, psixologiya ilimlerinin` doktori, professor Amonashvili neshe jillar dawamında baslawish klass oqiwshilarına baxa qoymay awizsha qoshametlew menen oqitti xa`m jaqsi na`tiyjelerge eristi. Sizin` bul ta`jiriybege mu`na`sebetin`iz qanday?

16. Joqari oqiw orinlarına reyting sistemasi kim ta`repien xa`m qashan kiritildi? A) Prezident Pa`rmani, 1993; V) O`zbekstan Respublikasi Oliy Ma`jilisi, 1994; S) O`zbekstan Respublikasi Ministrler Kabineti, 1995; D) Joqari xa`m orta arnawli bilimlen-diriw ministrligi, 1996; E) O`zbekstan Respublikasi Xaliq bilim-lendiriw ministrligi, 1997.

17. Uliwma orta bilim beretug`in mektepler xa`m orta arnawli oqiw orinlari neshinshi jildan baslap reyting sistemag`a o`te basladi?

A) 1997; V) 1998; S) 1999; D) 2000; E) 2001

18. Reyting sistemasi qanday xizmetler atqaradi? A) Tekseriw, iseniw, baxa qoyiw, xoshametlew; V) Tekseriwshi, bilim beriwshi, ta`rbiyalawshi xa`m rawajlandiriwshi; S) Tekseriw, baxalaw, basshiliq etiw, basqariw; D) Sho`lkemlestiriw, u`yreniw, ko`rsetiw, shiniqtiriw; E) Tekseriw, ma`jbu`rlew, jazalaw, qoshametlew.

19. Reyting sistemada qanday baqlaw tu`rleri qollaniladi? A) Ku`ndelik, iskerlik, yarim jilliqlik, jilliqlik; V) Arnawli, basqishli, awizsha, jazba.; S) A`meliy, grafikaliq, ishki, sirtqi; D) Araliq, ku`ndelik, do`retiwshilik iskerligin baqlaw, juwmaqlawshi; E) Duris juwap joq.

20. Reyting sistemanin` tiykarg`i artiqmashlig`in ko`rsetin`? A) Reyting sistemasi qag`azpazliqti ko`beytedi; V) Mug`allimlerden` islerin jedellestiredi; S) Ku`nde sabaq tayarlaw oqiwshilardi sharsha-tadi, zeriktiredi; D) Ata-analardin` balalarinin` sabaq tayarlawina basshilig`in an`satlastiradi; E) Oqiwshilardi o`z u`stinde sistemali islewge, juwapkershilikti seziwge u`yretedi.

21. Toliqtiriwshi ball (TB) qanday maqsette o`tkeriledi? A) O`yrenilmegen bilim, eplilik, ko`nlikpelerdi (BEK) u`yreniw ushin

V) Ku`ndelikli baqlawda (KB) ko``irek balla aliw ushin

S) Oqiwshinin` qa`lewi boyinsha araliq baqlawda (AB) ko`p ball toplaw ushin. D) Juwmaqlawshi baqlawda (JB) to`men ball alip qalmaw ushin. E) Duris juwap joq.

22. Ma`jbu`riy standartli baqlaw jumisinda (MSBJ) tekseri-letug`in bilim, eplilik, ko`nlikpelerdi (BEK) xa`r birine qanday ball qoyiladi?.

A) 1 ball, V) 2 ball, S) 3 ball, D) 4 ball, E) 5 ball

Tema: Orta arnawlı ha`m ka`sip-o`ner oqitiw mazmunı.

Jobasi:

1. Orta arnawlı, ka`sip-o`ner oqıtıwının` maqseti ha`m waziypaları.

2. Orta arnawlı, ka`sip-o`ner ta`limi mazmunı.

1997 jıl 29 avgustta O`zbekstan Respublikasınin` «Bilimlendiriw haqqında»g`i Nizami ha`m Kadrlar tayarlawdin` milliy bag`darlamasi qabil etildi. Bul Nizamlarda ta`lim sistemasin tu`pten reformalaw, ma`mleketlik ha`m ma`mleketlik emes bilimlendiriw mekemeleri, ta`lim ha`m kadrlar tayarlaw tarawındag`i ba`seki ortalig`in payda etiw na`zerde tutilg`an.

Ta`lim sistemasin birden-bir okiw-ilimiy islep shig`ariw kompleksi sipatında izshil rawajlandiriwdi ta`miynlew ha`mde puqaralarg`a ta`lim-ta`rbiya beriw, ka`sip-o`ner u`yretiwdin` huqiqiy tiykarların belgilew ha`m ha`r bir shaxstin` ha`mme menen ten` bilim aliwdan ibarat konstitutsiyaliq huqiqi ta`minlengen.

Ta`limnin` tiykarg`i mazmunı onin` aldına qoyg`an waziypalarında ko`rinedi. Tiykarg`i waziypalarg`a ta`rbiya menen, a`sirese aqıl ta`rbiyasi menen baylanisli waziypalar kiredi. Bull waziypalardin` ishinde ilimiy ha`m texnikaliq bilimler ha`mde olar menen baylanisli bolg`an ta`jiriybe ha`m ko`nlikpeler menen qurallandiriw, ata-babalarımız qaldirg`an tariyxıy ha`m ma`deniy qa`diriyatlarda o`mir su`riwdin` mazmunı, ja`miyette insannin` tutqan orni, ta`lim-ta`rbiyasi, a`dep-ikrami haqqındag`i qimbatlı pikirler bu`gingi xalıq bilimlendiriwinin` rawajlanıwi ushin ha`m milliy mektep jaratiw bag`darında jaslarımızda adamgershilik, miynet su`ygishlik, milletler ara tatiwlıq mu`na`sibetler, qaharmanlıq, ma`rtlik siyaqlı tuyg`ılardı ta`rbiyalaydı.

Jan`a demokratiyalıq ja`miyet quriwda ta`limnin` mazmunı usı ja`miyet talaplarınan kelip shig`ip to`mendegilerge a`mel qiling`an tu`rde belgilenedi:

-ilimiy bilimlerdin` jetekshilik roli haqqındag`i printsipke;

-insaniyattin` ma`deniy-ag`artıwshılıq miyrasların, ulıwma insaiyılıq qa`diriyatlardı bilıw haqqındag`i «Milliy bag`darlama»nin` ko`rsetpelerin;

-ta`rbiyalanıwshi shaxsti barkamal a`wlad etip rawajlandiriw, olarda iyman-insaptı, ilimiy du`n`ya qarastı payda etiw;

-ilimiy turmis penen jan`a demokratiyalıq jamiyet qurılısı ta`jiriybesinin` bir-biri menen baylanisli ekenligi printsipke;

-ta`limnin` bir maqsetke qaratılğ`anlig`i (ulıwma yaki ka`siplik ta`lim);

-ta`lim tarawındag`i ma`mleket siyasatinin` tiykarg`i printsiplerine ha`mde didaktikalıq printsiplerge muwapiqlıg`ına a`mel qilinadı.

Jan`a demokratiyalıq ja`miyet qurıp atırǵan bizin` ma`mleketimizde ta`limnin` mazmunin` to`mendegi jollar menen jetilistiriw ko`zde tutiladi:

-ilim ha`m ta`jiriybedegi en` jaqsi jetiskenliklerdi na`zerge alıw;

-ekinshi da`rejeli ha`m artıqsha quramallastırılǵan materiallardan qutilıw;

-u`yrenilip atırǵan pa`nler dizimin ha`m materiallar ko`lemin anıqlaw, oqıwshi-jaslardin` o`zlestirip aliwi kerek bolǵan ta`jiriybe ha`m ko`nlikpelerdin` ko`lemin belgilew;

-oqıw pa`nlerine tiyisli tiykarg`i tu`siniklerdi ha`m jetekshi ideyalardi ju`da` anıq etip bayan etiw;

-oqıwshılardin` pedagogikalıq texnologiyalar komp`yuter, kserks, elektronlı pochta ha`m t.b. boyınsha bilimler menen qurallandırıw ha`m olardi bull texnologiyalardan paydalaniwǵa u`yretiw.

Uliwma bilimlendiriw – bul oqıwshılardin` ha`r tamanlama uliwma tayarlıǵın ha`m rawajlanıwin ta`miynlewshi ilim tiykarların iyelewi.

**Ka`siplik bilimlendiriw** – insandı o`zi tan`lag`an ka`sipke tiyisli salıstırmalı tu`rde tar jo`nelistegi miynet etiwine, islewine xızmet etiwshi ta`lim.

**Politehnikalıq ta`lim** – Oqıwshılardi ha`zirgi zaman o`ndirisi tiykarları, onin` energetikasi haqqındag`i bilimler sistemasi menen qurallandıradi ha`mde insan turimisinin` ha`mme tarawlarındag`i jumis operatsiyaların o`zlestirip aliya ushin bazalıq (tiykar) a`hmiyetke iye bolǵan bir qatar miynet ko`nlikpelerin ha`m uqıplılıqlardi iyelewdi na`zerde tutatug`in ta`lim.

Bilimlendiriwdin` mazmunı to`mendegi ma`mleketlik hu`jjetlerde o`z ko`rinislerin tapqan:

1. Oqıw jobası
2. Oqıw bag`darlaması
3. Sabaqlıq

Oqıw jobası - ma`mleketlik hu`jjet bolıp esaplanadı. Og`an barlıq uliwma bilim beriwshi mektepler, orta-arnawlı ha`m joqarg`i oqıw orınları tiykarlanıp jumis isleydi.

Bul hu`jjetli klasslar (kurslar) boyınsha u`yreniliwi lazim bolǵan oqıw predmetleri ha`m usı predmetler boyınsha ajratılǵan saatlar ko`rsetiledi. Sonday-aq bul hu`jjette oqıw jilinin` dawamlılıǵı (ha`ptelerde), kanikul ma`mleketlik attestatsiya waqıtları ko`rsetiledi. Basqasha etip aytqanda oqıw rejesi oqıw jili dawamında klasstin` (kurstin`) alıp baratug`in barlıq oqıw jumıslarının` rejesi bolıp esaplanadı. Bul hu`jjet tiyisli ministrlik ta`repinen tástiyıqlanıp tiyislisinshe barlıq mektepler (kollej, akademiyalıq litseyler) basshılıqqa aladı ha`m orınlanıyain ta`miynleydi.

Oqıw rejesin du`ziwde to`mendegi faktorlar esapqa alınadı:

1. Ma'mleketlik ta'lim standartlarina sa'ykes oqiw-ta'rbiya jumislarinin` maqseti oqiwshilarg`a aniq ilimiy bilimler beriw, alg'an bilimlerin konlikpege aylandiradi olardi o`z o`mirinde qollana aliwg`a u`yretiw.

2. Oqiw predmetleri oqiwshilardin` jasina qaray sistemag`a salinadi.

3. Akademiyaliq litsey ha'm ka'sip-o`ner kolledjlerinde olardin` maqseti ha'm waziypalarina qaay tiyisli pa`nler u`yretiledi.

«Bilimlendiriw haqqinda»g`i Nizamg`a akademiyaq litsey ha'm ka'sip-o`ner kolledjlerinin` statusi ten`lestirilgen, yag`niy ekewinin` pitkeriwshilerinde joqarg`i oqiw ornina kiriwge ten` huqqlarg`a iye.

Akademiyaq litseyler – oqiwshilardin` qizig`iwlari ha'm qa`biletlerin, olardin` jedel intellektual rawajlanawin teren`lestirilgen, qa`niygelestirilgen tu`rde oqitiwdi ta`miynleydi. Akademiyaliq litseylerde oqiwshilar o`zlerinin` tan`lag`an bag`darlari boyinsha bilimlerin asiriw ha'm tiyisli pa`nler boyinsha teren` bilim aliw mu`mkinshiligine iye boladi. Akademiyaliq litseyler tiykarinan joqarg`i oqiw orinlari qasinan sho`lkemlestiriledi.

**Ka'sip o`ner kolledji-** oqiwshilardin` ka'sip-o`nerge bolg`an qizig`iwshilig`in, uqibin, bilim ha'm ko`nlikpelerin teren` rawajlandiriw olardin` tan`lag`an bag`darlari boyinsha bir yaki bir neshshe ka'sipti iyelewine mu`mkinshilik beredi. Akademiyaliq litsey ha'm ka'sip-o`ner kolledjlerinde oqiw bag`darlamasi alding`i uliwma bilim beriw mektebi ha'm joqarg`i oqiw orinlarinin` oqiw bag`darlamalari menen o`z-ara baylanisli du`zilgen bolip, oqitiwdin` u`zliksizligi ha'm izbe-izligi printsipline tiykarlanip du`ziledi.

**Oqiw bag`darlamasi** - Ha`r bir pa`n ushin o`z aldina du`zilip oqiw jobasinda ko`rsetilgen saatlar mug`darina sa'ykes islep shig`iladi. Oqiw bag`darlamasi pa`nnin` maqsetinen kelip shig`ip oqiw jobasinda ajratilg`an saat ha'm bilim ko`lemin o`z ishine alg`an ja`miyettin` idealig – siyasiy talaplarin o`zinde ja`mlegen ma'mleketlik hu`jjet esaplanadi.

Oqiw bag`darlamasinda ha`r bir klassta (kursta) o`z aldina pa`nler boyinsha oqiwshilarg`a beriletug`in ilimiy bilim, ko`nlikpe ha'm ta`jiriybe ko`lemi ha'm temalari belgilep beriledi. Bag`darlamada pa`nnin` mazmuni, temalardin` izbe-izligi, ekinshi temanin` birinshi temani toliqtirip bariw kerekligi izbe-izlik penen ko`rsetiledi.

Oqiw bag`darlamalarin du`ziwde to`mendegi printsiplerge tiykarlanadi.

1. Bag`darlamanin` aniq bir ideag`a tiykarlang`anlig`i
2. Bag`darlamanin` ilimiylik printsipline tiykarlang`anlig`i
3. Oqiw bag`darlamasi aniq mazmun ha'm juwmaqlang`an pikirlerdi o`z ishine alg`an boliwi lazim.
4. Teoriya, a`meliyat penen baylanislig`i printsipline tiykarlang`an boliwi
5. Bag`darlamani du`ziwde pa`nnin` tariyhiy sabaqlari esapqa aliw kerek.

6. Bag`darlamalar ma`mleketlik ta`lim standartlarina ha`m oqiw jbalarina sa`ykes bakalavr, magistr, akademiyaq litseyler, kolledjler, mektepler ushin o`z aldina du`ziledi.

Sabaqliq – Oqiw protsessinin` tiykari bolip esaplanadi. Ol oqiwshinin` u`ydegi mug`allimi. Sakbaqliqta ha`r bir pa`nnin` mazmuni, maqseti ha`m waziypasi tastiyoqlang`an oqiw jobasina sa`ykes du`zilgen. Sabaqliqtag`i bilimler sistemasi bag`darlamag`a sa`ykes o`z-ara mazmun jag`inan baylanisli bolip, didaktikaq talaplarg`a juwap beriwi lazim. Sabaqliqlar to`mendegi talaplarg`a sa`ykes jaratiladi:

1. Sabaqliqtagi ilimiy bilimler oqiwshilardin` jas o`zgesheliklerine sa`ykes boliwi kerek.
2. Sabaqliqtag`i ilimiy bilimlerden` teoriyaq tiykarlari, ideyalar belgili bir sistemag`a saling`an bolip, izbe-iz bayanlaniwi za`ru`r.
3. Bilimler turmistan aling`an bolip, isenimli, tu`sinikli boliwi za`ru`r.
4. Teoriyaq bilimler a`meliyat penen baylanistirilg`an boliwi kerek.
5. Sabaqliqta tema a`piwayi, a`debiy tilde jazilg`an boliwi, tiyisli qag`iydalar, su`wretler, bezetiliyai oqiwshilardin` jasina sa`ykes boliwi za`ru`r.
6. Temalardag`i pikirler aniq ha`m qisqa boliwi, ilimiylilikke tiykarlang`an boliwi kerek.

**Bilimlendiriwdin` (ta`limnin`) maqseti** - g`a`rezsiz ja`miyetimizdin` rawajlaniwina o`z u`lesin qosa alatug`in «Barkamal a`wlad»ti ta`rbiyalaw.

**Bilimlendiriwdin` (ta`limnin`) waziypasi** – jas a`wladti ilimiy-bilimler, uqiyliliq ha`m ko`nlikpeler menen qurallandiriw.

**Sabaqtin` maqseti** – oqitiwshinin` rejelestirilgen aniq bir temasin oqiwshilarg`a jetkiziya, oqiwshilardin` o`zlestirgen bilimin, uqiylilig`in ham ko`nlikpesin tekserip ko`riw ha`m jan`a temani o`tiwge sharayat jaratiya.

**Sabaqtin` mazmuni** – oqitiwshi ta`repinen rejelestirilgen, juwmaqlang`an ma`niske iye bolgan tekst quraydi. Oni oqiwshilardin tu`sinigine sin`diriwde tu`p nusqalardan (istochniklerden) juwmaq ha`m gu`rrin`lerden paydalaniladi.

Sabaq – bull aniq maqset ha`m mazmunga` iye bolg`an o`zinen alding`i ha`m keyingi sabaqlar menen ideyaq o`z-ara baylanisqan, oqitiwshi ha`m oqiwshi arasindag`i a`meliy ha`m teoriyaq qarim-qatnastan ibarat bolg`an pedagogikalik protsess.

Sabaq tu`rleri:

**Birinshi sabaq tu`ri** – jan`a temani bayan etiw sabag`i dep atalip, onin` maqseti bag`darlamag`a sa`ykes jana sabaq matnialin o`tiya ha`m oqiwshilarda usi tema boyinsha teren` bilim, uqiyliliq ha`m ko`nlikpeni payda etiw. O`tilgen tema boyinsha shinig`iwlar isletiw olar menen sawal-juwap o`tkeriw.

Ekinshi sabaq turi – aralas sabak dep ataladi. Onin` maqseti aldin`g`i sabaqta o`tilgen temanin` mazmunin oqiwshilardin` qalay tu`singenligin aniqlaw, baxalaw, keyin jan`a tema o`tiliw. Keyin ja`ne sawal-juwap formasinda oqiwshilardin` tu`sinigin tekserip, u`yge waziypa beriledi.

U`shinshi sabaq tu`ri - a`meliy shinig`iqlar o`tkeriw sabag`i dep ataladi. Bul sabaq a`dette teoriyalıq jaqtan u`lken bir tema yaki bapti o`tip boling`annan son` o`tileli. Misali: Matematikadan ma`seleler sheshiledi, fizika, biologiya, ximiya ha`m t.b. pa`nlerden bayan yaki shig`arma jaziladi, laboratoriyalıq shinig`iqlar o`tkeriledi.

Ta`jiriybeden ma`lim boliwinsha sabaqtin` maqseti menen mazmuni arasinda baylanisliliq bolip, tiykarinan sabaqtin` du`zilisi ha`m oni o`tiya metodlarin belgileydi. Sonliqtanda sabaqti tu`rlerge ajiratqanda sabaqtin` maqset ham waziypalarin tiykar etip aliw za`ru`r.

Ma`mleketlik bilimlendiriw standartlari uliwma orta, orta-arnawli, ka`sip-oner ha`m joqari ta`limnin` mazmunina ha`m sipatina qoyilatug`in tiykarig`i talaplardi belgileydi. Ol oqiw jobalarin, oqiw bag`darlamalarin du`ziwde, sabaqliqlar ha`m oqiw qollanbalarin jaziwda, sonday-aq bilim mazmunin, oqitiwdi sho`lkemlestiriw turlerin, quralların, metodin ha`m texnologiyaların bahalawda birden-bir tiykarig`i ma`mleketlik hu`jjetbolip esaplanadi. Ma`mleketlik bilimlendiriya standartlarin a`melge asiriw. O`zbekstan aymag`indagi ma`mleketlik ha`m ma`mleketlik emes barliq oqiw orinlari ushin ma`jbu`riy esaplanadi. Ma`mleketlik bilimlendiriw standartlari uliwma bilim beriw mekteplerinde ha`r bir klassta akademiyalıq litsey, ka`sip-oner kolledjleri ha`m joqarg`i oqiw ornında oqiw da`wirinde iyelewi lazim bolg`an bilimnin`, eplilik ha`m konlikpelerdin` ha`r bir pa`n boyinsha ma`jbu`riy minimumin belgileydi. Ma`mleketlik bilimlendiriw standartlari O`zbekstan Respublikasi Ministrler kabineti ta`repiyen tasiyiqlanadi ha`m oqiw-ta`rbiya jumislarin sholkemlestiriw boyinsha barliq huqiqiy-normativ hu`jjetlerdi islep shig`iwg`a tiykar bolip esaplanadi.

Tayanish tu`sinikler:

Oqiw jobasi, bag`darlama, sabaqliq, ma`mleketlik ta`lim standartlari, bilimlendiriya mazmuni.

Bekkemlew ushin sorawlar:

1. Bilimlendiriwdin` mazmuni degende nenii tu`sinesiz?
2. Okiw rejesi qanday hu`jjet esaplanadi ha`m nelerdi o`z ishine aladi?
3. Bag`darlama ha`m sabaqliqlarda du`ziwge qanday talaplar qoyiladi?
4. Ma`mleketlik bilimlendiriw standartlari nelerdi belgileydi?

Ta'ربيya protsessi manizi ham mazmuni. Tarbiya printsipleri.

J O B A S I

1. Tarbiya insan shaxsin qaliplestirish protsessi.
2. Tarbiya protsessi ham onin manisi
3. Tarbiya printsipleri.
4. Pedagogikaliq protsess nizamliqlari.

P A Y D A L A N G A N A D E B I Y A T L A R

Tayanish tu'sinikler: Ta'ربيya, printsipl, xizmet, ja'miyetshilik, ishki ha'm sirtqi qarama-qarsiliq, a'det, jaslar, shanaraq, ko'z-qaras.

Ta'ربيya g'alaba xalikliq, ja'miyetlik xizmet. Ol a'wladtan-a'wladqa o'te beredi. Bul tarawda jetiskenliklerde, kemshiliklerde bir-biri menen qarsilasip, ta'ربيya protsesinin rawajlanishina o'zlerinin ta'sirin tiygizip otiradi. Ta'ربيyanin na'tijelerinen aling'an, a'wladtan-a'wladqa o'tip kelgen, ata-babalarimizdin bay ta'jiriybeleri g'a'rezsizlik jillaridan baslap o'zinin ag'la ko'rinislerine iye bola basladi.

Ta'ربيya g'a' baylanisli ta'ربيya beriw yamasa ta'rbialaw tu'siniklari bar. Bul oqiwshilardi arnawli bo'lmege qamap qoyip oqitiw, ta'rbialaw degendi an'atpaydi. Al, ta'rbialawshi ha'm ta'rbialaniwshi xizmetlerin keltirip shig'aradi. Ta'rbiyashi menen ta'rbialaniwshi xizmetleri ja'miyetlik ortalikti men'geriwge bag'darlanadi.

Ta'ربيya protsesinin dialektikasi ha'm ma'nisi boyinsha onda ishki ha'm sirtqi karama-karsiliklar bar. Bul qarama-qarsiliqlar balanin jeke basin qa'liplestiriwde sheshiwshi rol oynaydi.

Sirtqi qarsiliq ob'ektiv tu'rde burinnan bar minez-qulqi normalari menen do'gerek a'tiraptag'i adamlardin minez-qulqlarinin sa'ykes kelmewinde ko'rinedi. Sonday-aq sirtqi talaplar menen oqiwshi minez-qulqi arasindag'i qarsiliqlarda sirtqi qarsiliq tu'rine kiredi. Ishki qarama-qarsiliqlar qatarina oqiwshinin talaplari menen imkaniyatlari ortasindag'i yamasa adamnin jeke basin qa'liplestiriwdin tiykargi belgilerinen biri bolg'an talap penen oni kanaatlandirish arasindag'i qarsiliqlardi esaplawimiz mu'mkin.

Ta'ربيya ha'm o'zin-o'zi ta'rbialaw shaxsti qa'liplestirish siyakli putin bir protsesstin eki ta'repi. Ta'ربيya - jeke adamnin sanasin, minez-qulqi ko'nligi ha'm a'detlerin belgili bir ja'miyetnin maqset ha'm waziypalarina ilayiq tu'rde rawajlandirish ja'ne qa'liplestirishden ibarat bolg'an ja'miyetlik qubilis. O'zin-o'zi ta'rbialaw jeke adamnin ja'miyettegi a'dep-ikramliq normalarina ilayiq o'zinin minez-qulqindag'i unamli qa'siyetlerdi rawajlandirishg'a ha'm unamsiz qa'siyetlerdi saplastirishg'a qaratilg'an sanali xizmeti.

Qayta ta'rbialaw naduris qa'liplesken ko'z-qaras, pikirler, oqiushilardin baha beriwlerin, unamsiz oy-pikirlerden tazalawg'a bag'darlang'an ha'reket.

Baslawish klasslarda alip barilatug'in ta'rbialiqliq islerdin mazmunin akil, a'dep-ikram, miynet, estetikaliq, dene, puxaraliq, ekonomikalik, ekologiyalik, huquq, jinis, a'skeriy, ruwxiy ha'm diniy ta'ربيya tu'rleri quraydi.

Orayliq Aziyada balalar ta'rbiyasin sho'lkemlestirish tarawindag'i ta'jiriybeler og'ada ko'p. Bul ta'jiriybelerdin o'zine ta'n o'zgeshelikleri ha'm olardan ta'rbialiqliq is barisinda paydalaniw jaqsi na'tijeler beredi.

Ta'rbialiqliq islerdi sho'lkemlestirishge qoyilatug'in uliwmalig talaplar qataridan ta'rbialiqliq islerdi sho'lkemlestirishge kompleksli, bir pu'tin jandasiw, iske asirilatug'in ta'rbialiqliq islerdin aniqliq'i, barliq sotsialliq institut ku'shlerin birllestirish, jaqsi oqiw materialliq, gigienaliq ha'm moralliq-psixologiyaliq sharayatlardi du'ziw, ta'ربيya jumislarinda jobalastirish, sho'lkemlestirish, ta'rtiplestirish, tekserish ha'm ta'rbialiqliq ta'sir na'tijelerin analizlewdi qosip alip bariw siyaqli jumislar orin aladi.

Jas a'wladqa ruwxiy-milliy ta'ربيya berish printsipleri klass basshisinin jumisindag'i sistemanin teoriyalik tiykarlari bolip xizmet etedi. Bul printsipler tek mektepte g'ana emes, al

sem`yada balalar ha`m jaslardin` sho`lkemlerinde ha`m pu`tkil ja`miyetshilikte ta`rbiyalıq jumisti tiykarinan bag`darlap ja`ne sho`lkemlestirip beriwın belgileytug`ın, basshiliq etiw ideyalarinın` jiyindisinan ibarat boladı.

Ha`zirgi waqıtta ta`rbiyanın` tiykarıg`ı printsipleri degende **milliy ideyalıq ha`m bir maqsetke qaratılğ`anlıq, ta`rbiyanın` turmis ha`m miynet a`meliyati penen baylanisilıg`ı, jeke adamdı kollektiv arqalı, kollektivte ha`m kollektiv ushin ta`rbiyalaw, ta`rbiyalaniwshig`a qoyilatug`ın talaplardin` birligi ha`m onın` jeke basin hu`rmetlew, ta`rbiyalıq ta`sirlerdin` izbe-izligi, sistemalıg`ı ha`m de birligi, unamli qa`siyetlerge su`yenip ta`rbiyalaw, ta`rbiyalıq protsesstin` oqıushılardin` jas ha`m individual o`zgesheliklerine sa`ykes keliwi, oqıwshılarg`a jeke qatnas jasawdı tu`sinemiz.**

.Ha`zir ja`miyetimizde **milliy ideyalıq ha`m ta`rbiya protsesinin` bir maqsetke umtiliwshilig`ı** ta`rbiya protsesinde ayırıqsha orındı iyeleydi. Bul printsiptin` jolındag`ı barlıq ta`rbiyalıq isler - bayramlar, gu`rrin` ha`m basqaları ideyalıq jaqtan bag`darlang`an boliwi kerek, al barlıq ta`rbiya quralları ha`r ta`repleme rawajlang`an, ja`miyet turmisına aktiv qatnasıwshi jeke adamdı qa`liplestiriw isine juwap beriwı kerek. Bul printsiptı stixiyalıqqa, ta`rbiyadag`ı o`zi bolarmanlıqqa qarsi, ha`r bir ta`rbiyashıdan anıq perspektivalardı, olardı analizlewdi ha`m maqsetke erisiw ushin ne islew kerekligin oylap qoyıwdı talap etedi.

Milliy bir maqsetke bag`darlang`anlıq printsiptı tek g`ana ta`rbiyashınin` xızmetin belgileydi. Al bul ta`rbiyalıq protsesstin` tikkeley qatnasıwshıları balalar, ta`rbiyalaniwshılar bolğ`anlıqtan, ulıwma maqsetke erisiw jolina balalardin` o`zlerinde qatnastıradı ha`m milliy ideyalıq printsiptin` a`melge asıradı. Degen menen ayırım jag`daylarda ta`rbiyalıq isler planlastırılğ`anda ko`binese ju`zeki formag`a iye boladı. Ma`selen ko`rkem ha`weskerlikke tayarlaw ko`binese birinshi orındı alıw ushin boladı da, baladag`ı estetikalıq sezimlerdi rawajlandırıwğ`a qaratılmaydı. Bunday qatnasıqlar balalarda du`nyag`a qizig`iwshiliqtı oyatpaydı, belgilengen maqsetke eristirmeydi. Sonın ushında xızmettin` barlıq tu`rlerin balalardı ta`rbiyalaw quralı dep tu`sinip, olarg`a anıq milliy bag`dar beriwimiz kerek.

**Ta`rbiyanın` turmis ha`m miynet a`meliyati menen baylanisilıg`ı** printsiptin` a`melge asırıw balalarg`a, o`spirim ha`m jaslarg`a ta`rbiyalıq ta`sir ko`rsetiwdin` sferasin` ken`eytiwge, jas a`wladtı turmisqa, ja`miyetlik paydalı miynetke tayarlawğ`a, materiallıq baylıqlardı islep shig`ariw sferasına aktiv qatnasıwğ`a ja`rdem beredi. Ayırım jag`daylarda ta`rbiyanın` turmis penen baylanisi ta`rbiyalıq is penen, oqıwshılardin` o`nimli miynetı ortasındag`ı baylanis dep g`ana qaraladı. Biraq, ja`miyetlik turmis o`nimli miynetke qarag`anda ken` tu`sinik. Onın` ja`rdeminde oqıwshılardı ja`miyetlik jumistin` ha`r qiyli formalarına qatnastırıp, olardin` bul miynetin` ja`miyetke xızmet etiw mektebi dep, ja`miyet ushin materiallık ha`m ma`deniy baylıqlardin` molshilig`ı ushin ulıwma xalıqlıq gu`restin` bir sostav bo`legi dep oylawlarına g`amxorlıq etiw kerek.

Jeke adamdı kollektiv arqalı, kollektivte ha`m kollektiv ushin ta`rbiyalaw printsiptı o`ndiris qurallarınin` ulıwma menshikligi menen doslıq qatnas ha`m o`z-ara ja`rdem qatnasları menen xarakterleniwshi biyg`a rez ja`miyettin` ta`biyatanın` kelip shig`adı. Bul printsiptı oqıwshi jaslardı kollektivlik xızmettin` ha`r qiyli tu`rlerinde uzlıksız shiniqtirip bariwdı, kollektivlik xızmetti ulıwma ma`seleler sheshiuge qaratıwdı talap etedi. Aqılğ`a muwapıq sho`lkemlestirilgen kollektiv ha`r bir balanı qisindirmaydı, onın` rawajlanıwın shegaralamaydı. Ol jeke uqıp penen talantlardin` rawajlanıwı ha`m gu`lleniwi ushin ken` imkaniyatlardı ashıp beredi. Sonın` menen birge kollektivte kollektivizm ha`m o`z-ara joldaslıq ja`rdem siyaqlı minez-qulıq printsiptinın` iske asıwına qolaylı sharayatlar do`retdi.

**Ta`rbiyalaniwshig`a qoyilatug`ın talaplardin` birligi ha`m onın` jeke basin xu`rmetlew.** Talap etiwshilik ha`m sonın` menen birge ta`rbiyashılardin` balalarg`a, o`spirimlerge ha`m jaslarg`a miyirmanlıq ja`ne g`amxorlıq penen qatnas jasawı olarg`a beriletug`ın ta`rbiyalıq ta`sirdin` effektivli bolıwın arttıradı, ta`rbiyalaniwshılardin` morallıq ha`m ideyalıq jaqtan u`zlıksız o`sip bariwın ta`miynleydi. Bul printsiptı gumanizm, optimizm ideyasına, adamg`a shin iseniwine tiykarlang`an. Ta`jiriybeli oqıtwshılar o`z ta`rbiyalaniwshıları menen jeke islesedi. Olar en` aldi menen ta`rbiyalaniwshılarınan jaqsi, unamli qa`siyetler izlewge, tabiwğ`a ha`reket etedi. Olar usı unamli qa`siyetlerge tiykarlıana otırıp, o`z ta`rbiyalaniwshılarınin` minez-qulqındag`ı kemshiliklerdi ha`m unamsız qa`siyetlerdi saplastıradı. Olar jaza bariwdı siyrek qollanadı. Adamgershilik qa`siyetlerge tiykarlıana otırıp ta`rbiyashılar o`z ta`rbiyalaniwshılarına olardin` o`zlerininde jaqsi islerge uqıplı ekenligine isendire baslaydı. Pedagogikalıq optimizm mug`allimlerdin` ajralmas qa`siyeti. Ol oqıwshılardı ta`rbiyalawdin` tiykari, iseniw metodi, olardı xu`rmetlew ha`m olardin` mu`mkinligine iseniw

bolip tabiladi. Bul iseniw oqiwshilarg'a joqari talaplar qoyiwdi joqqa shig'armaydi, al ko'zde tutadi.

Ta'rbiyaliq ta'sirlerdin' izbe-izligi, sistemalilig'i xa'mde birligi. Biz balag'a turaqli xa'm sistemali, izbe-iz xa'm u'zliksiz ta'rbiya bergende g'ana o'z maqsetimizge erise alamiz. Milliy ta'rbiya qiyin xa'm uzaq dawam etetug'in protsess. Sonliqtan ol qisqa waqitta sheshilmeydi. Og'an uzaq waqitlar sistemali tu'rde miynet etiwge tuwra keledi. Sistemaliliq xa'm izbe-izlik printsipin paydalaniw ta'rbiya tarawı boyınsha aling'an bilim uqiyliliq xa'm ko'nlikpelerdi bekkemlew xa'm qollaniwdi, alding'i da'sturlerdi saqlawdi talap etedi. Bul iste klassta xa'm mektepte o'tkeriletug'in ta'rbiyaliq jumislarda, balalar ta'repinen o'zlestirilgen bilim, uqiyliliq ko'nlikpelerge olardin' a'detlerine, turmis ta'jiriybelerine su'yengen xalda qollanilsa jaqsi na'tiyjeler beredi. Sistemaliliq xa'm izbe-izlik printsipti birlikti talap etedi. Uzaq dawam etken ta'rbiya praktikasi buni xa'r ta'repleme da'lillep berdi. Sebebi bul birliktin' bolmawi na'tiyjesinde ayirim adamlar xa'm sho'lkemlerdin' ta'rbiyaliq isin buzıp jiberedi, balalardin' ekileniwshiligine, olardin' minez qulqında unamsız qa'siyetlerdin' bolıwına jol qoyadı.

Unamli qa'siyetlerge su'yenip ta'rbiyalaw. Bul printsipti tiykarinan ta'rbiyashinin' balalarg'a jasag'an qatnasın ko'rsetedi. Pedagogikalıq jaqtan balanin' unamli qa'siyetlerine su'yeniw olardı miynet, a'dep-ikramlılıq, estetikalıq jaqtan ta'rbiyalawg'a ja'rdem etedi. Al ta'rbiyaliq protsess tek g'ana ta'rbiyalaniwshi minez qulqındaǵı kemshiliklerdi saplastiriwǵa bag'darlang'an bolsa, onda bul pedagogikalıq jaqtan maqsetke muwapik emes bolg'an bolar edi. Bunday jag'daylarda ta'rbiyashi menen ta'rbiyalaniwshi ortasında qiyin qatnas payda bolıp, olar bir-birin jek ko'retug'in, bir-birine qarama-qarsi, o'shenli bolıp ketedi. Ta'rbiyalaniwshi minez-qulqındaǵı unamsız qa'siyetlerdi saplastiriwımız biz pedagoglar ushin za'rur, biraq bul iste bas bag'dardı bir maqsetke bag'darlang'an jeke adam boyındaǵı unamli qesiyetlerdi qaliplestiriwge, dogeregindegi adamlar menen adamgershilik penen qatnas jasawg'a qaratiw kerek. Unamli qa'siyetlerge su'yenip ta'rbiyalaw printsipti ta'rbiyaliq protsesste en' baslawshi zvenolardı tan'lap aliw menen baylanisadi. Bul metod ta'rbiyashinin' balalar menen islesiw xizmetin, bul iste ta'rbiya metodların duris tan'lawın unamsız xa'm unamli qa'siyetlerdi tez ajiratıp aliwin, oqiwshılarda unamli qa'siyetke bolg'an su'ysiniwdi xa'm unamsız qa'siyetlerge shidamawshılıqtı ta'rbiyalaw jolların belgilep beredi.

Ta'rbiyada oqiwshılardin' jas xa'm jeke o'zgesheligin esapqa aliw. Ta'rbiya protsesinde qolg'a kirgiziletug'in tabis ko'p ta'repten olardin' jas ayirmashılıqların esapqa aliwǵada baylanisli boladı. Ta'rbiyada bul printsipti a'melge asiriw oqiwshılardin' jasin, ku'shin xa'm imkaniyatların esapqa alıp bolıp, olar ushin xizmettin' tu'rin tan'lawdi na'zerde tutadı. Mug'allim ta'rbiya metodların tan'lag'anda da, olardin' aldına talaplar qoyg'anda da, oqiwshılardin' jas ayirmashılıqların esapqa aliwi kerek. Usinin' menen bir qatarda oqiwshılardin' jeke o'zgesheliklerın esapqa aliwda og'ada u'lken a'xmıyetke iye. Sebebi xa'r bir balada, onin' jeke rawajlanıwı protsesinde xesh bir ta'kirarlanbaytug'in, bir-birine usamaytug'in minez-qulıq xa'm a'detler payda boladı. Basqasha qılıp aytqanda xa'r bir bala o'z aldına **du'n'ya** degen so'z. Sonin' ushında xa'r bir mug'allim balalardin' nerv xizmeti tipinin' o'zgesheliklerın, aqliy qa'biletlerın, qizig'iwın xa'm ayirim qiliqlarınin' tiykarǵı sebeplerinde biliwi kerek. Oqiwshıdaǵı unamsız xa'reket istochniklerinde biliw mug'allim ushin paydali. o'z oqiwshılarındaǵı jeke o'zgesheliklerdi biliw mug'allimge ta'rbiya protsesindegi ozi bolarmanlıqtı jen'iwge, oni bir maqsetke qaratilg'an, sho'lkemlestirilgen, basqarilatug'in protsesske aylandiriwǵa ja'rdem beredi.

Oqiwshılar menen jeke qatnas jasaw printsipti-ta'rbiyaliq jumisti duris jolg'a qoyiw isinin' tiykari bolıp tabiladi. Bunisiz barlıq ta'rbiyaliq maqsette paydalanilg'an ta'rbiya quralları, ta'rbiya protsessleri u'stirtin o'tkerilgen bolar edi. Oqiwshılar menen jeke qatnas jasaw isinde ata-analardin' xa'm mug'allimlerdin' oqiwshi u'stinen baqlawları og'ada ko'p material beredi. Olar bul baqlawlar na'tiyjesinde barkulla o'zleri kutpegen materiallar alıp otiradi. Oqiwshinin' jeke bası tek kollektivte rawajlanıwı mu'mkin. Sonliqtan oqiwshıǵa jeke qatnas jasaw isi uliwma oqiushini kollektivte qaliplestiriw isi menen shirmatilg'an bolmawi kerek. Al onin' ornına kollektivke su'yenip turıp, xa'r bir oqiwshinin' kollektivte tiyisli orınlardı iyelewine, olardin' pikirlerın paydalaniwǵa, kollektivtin' jeke adamǵa parallel qatnas jasawına su'yeniw kerek. Okiwshi menen jeke qatnas jasaw tek ayirim balalar ushin emes, al barlıq balalar ushin kerek.

TEMA BOYINSHA SORAWLAR, TAPSIRMALAR XA'M TESTLER.

1. Ta'rbiya mazmunına anıqlama berin'.

2. Ta'riya protsesinin dialektikasini aniqlap berin'.
3. Ta'riya protsesidagi qarama-qarsilicini sheshiwge bolatug'in konkret misallar keltirin'.
4. Minez-qulq xam miynet motivlarida ta'riyaning sirtqi ta'sirlarining o'zgartiruvchi mexanizmlarining qanday ekanligini ko'rsetin'.
5. Mektepting bir klasida bolin' xam ta'riyalaw protsesida ta'riyashi menen ta'riyalanishining ornini aniqlan'.

TESTLER.

1. Ta'riya teoriyasi neni u'yrenedi

A. Ta'riyaning payda bo'lishi xam rawajlanishi u'yrenedi. V. Xa'r bir adamzat jamiyatidagi ta'riyaning o'zgarishlarini u'yrenedi. S. Unamli minez-qulicini qalplestirish jarayonini u'yrenedi. D. Ta'riyaning maqsati, vazirlarining, mazmunini, printsiplarini, turini xam metodlarini u'yrenedi. E. Oqituvchi maqsati, vazirlari xam ularni shakllantirish usullarini u'yretadi.

2. Ta'riyaning oqituvchi o'zgarishlarini ko'rsetin'

A. Ta'riyani oqituvchi, oqituvchi ta'riyadan ajratib bo'lmaydi. V. Ta'riya-ta'riya barosida, al oqituvchi barosida amalga asiriladi. S. Ta'riya quramli, uzaq davom etadigan, qarama-qarsilicili, shidamlilicini, u'zlikli alip, qosip barid talab etadigan, natijasi birdan sezilmeydigan u'lgili bag'darlama tiykarida shakllantiriladi. D. Ta'riya menen ta'riyashilar, klass boshlari, al oqituvchi islari menen mug'allimlar shug'illanadi. E. Ta'riya tek tek oqituvchi shilar menen, al oqituvchi barliq balalar menen alip bariladi.

Balalar jamoatining shaxs rawajlanishidagi roli.

Jobasi

1. Oqituvchilar jamoati-keke pedagogikalik protsesning tiykargi usullari.

2. Jamoatning pedagogikalik vazirlari. Jamiyatlik jamoatning usullari.

3. Oqituvchilar jamoatining rawajlanish boshlari

Mektep ta'riyasistmasidagi jetekshi zveno. G'aretsiz O'zbekstan Respublikasi, soning ishida suverenli Qaraqalpaqstan Respublikasida bala ta'riyasiga ayriqsha kevil bo'liw g'alaba xalilicini iske aylanip ketdi. Bul jerde «Burin bala ta'riyasi g'alaba xalilicini is emes pe edi? degen orinli sawal tuwadi. Keshegi tarqagan SSSR waqtida da bala ta'riyasi g'alaba xalilicini is dep esaplandi. Biraq, bul ko'binese qag'az ju'zinde edi. Bul ko'rinisler KPSS ning qabil aling'an (XXII-s'ezd) programmasida o'z ko'rinisini tapti. Bul programmada ko'rsatiliw boyinsha I-orindi Kommunizmining materialliq texnikakaliq bazasini jaratiw, II-orindi adamlar arasida sotsialliq qatnasirlardi qalplestirish, III-orindi bolsa jan'a adamni ta'riyalaw mas'lesi turip edi.

Sonliqtan bolsa-kerek xammining shashin bir tarap penen alatug'in sotsializm jamiyatida bala ta'riyasiga bir ta'repleme itibar berildi. Geypara qabil aling'an partiya qararlari natijede tutadug'in bolsaq, bala ta'riyasiga ata-ana emes, jamiyatshilik emes, al tek g'ana mektep xam mektepke shekemgi ta'riya mas'kemeleri juwapkerdey bolip korsetildi. Jumissiz adam bolmawi gerek dep esaplanip xamme 8 saat jumisi isledi. Bul araliqta mektepte 4-6 saat oqigan balalar qalg'an waqitlari ne menen shug'illanadug'inligi biymalim edi. Bul waqitlari, qarawsiz qalatug'in balalar ushin, sol mektepti qawenderlikke alg'an mas'kemeler juwap beredi dep esaplandi. Biraq mas'leketlik plandi orinlaw ushin ayanbay miynet islep atirgan mas'kemelerding mu'mkinshiliklari bul taraw boyinsha barma, yamasa joqqa bul mas'le boyinsha xeshkim qiziksindi.

Xazirgi bazar ekonomikasiga o'tiw dawirinde balaga mektep, sem'ya xam jamiyatshilikning ta'riyalicini ta'sir jasawlarining ishida de mektep jetekshi zveno bolip sanaladi. Oning sebepleri to'mendegilerden ibarat.

1. Mektepte oqituvchi xam ta'riya jumislari qosip alip bariladi. Bala -bul jerde xarqiyli palnlerding tiykarlari boyinsha bilim aladi xam xa'r ta'repleme ta'riya beriledi. Mekteptegi oqituvchi-ta'riya islerinde mug'allimlar xa'r qiyli forma metodlardan paydalanadi. 2. Balalarning jasap turg'an jerlerinde xa'r qiyli xizmet usullarini shakllantiradi. Demek, mug'allimlar balalarning o'zleri jasap turg'an jerlerde jamoat bolip oynawina, sayaxatlarga shigiwina,

shomiliwina, kino-teatrlarg'a bariwina, bir-birine dosliq ja'rdem beriwine imkaniyat jaratip beriwshi ku'shlerdi biriktiredi.

Ku'shlerdi biriktiriw ushin ata-analarg'a xa'm ja'miyetshilikke g'alaba pedagogikalik oqiw za'ru'rliqi tuwadi. Bunday pedagogikalik oqiwdi mektep sho'lkemlestiredi. Ata-analar ushin pedagogikalik bilim beriw 1 yamasa 2 jil mu'ddetke soziliwi mu'mkin. Pedagogikalik bilim beriwdin tematikasini islep shiqqanda 1-gezekte mektep o'z mu'mkinshiliklerin esapqa alg'ani makul boladi. Son'inan medikler, kitapxana, ishki isler bo'limi, awil xojaliq xizmetkerleri x.t. basqada za'ru'r dep esaplang'an adamlardi lektsiya oqiwg'a tartadi. O'zinin qa'niygesi ta'repinen oqilg'an lektsiyalardin na'tiyjeliligi anag'urilm joqariraq boladi. Bunday lektsiyalar, dokladlar, temasin tan'lag'anda klasstin aldinda turg'an belgili bir ta'rbiyaliq waziypalardi, ta'rbiyaliq jumislardi esapqa aliw kerek. Sonliqtan ata-analar ushin lektsiya, doklad xa'm gu'rri'nerdi o'tkergende pedagogika iliminin teoriyaliq mag'liwmatlari sol jerdegi sem'ya ta'rbiyasinin a'meliyati menen u'ylestiriledi. Qanday temada lektsiya, doklad xa'm gu'rri'ner o'tkerilsede balalardi sem'yada ta'rbiyalawdin ta'jiriybesinen misallardi, faktlerdi ko'plep keltiriwge boladi.

Mektep xa'm sem'ya xa'reketinin ken'esleri de jiyyi-jiyi sho'lkemlestirilip, bul jerde de ata-analarg'a mug'allimler ta'repinen, al mug'allimlerge ata-analar ta'repinen paydali ma'sla'xatlar, faktler berilip, olar bul ma'sla'xatlardi, bul faktlerdi o'zlerinin is ta'jiriybesinde qollanadi.

Balani u'yde ta'rbiyalawdin maqseti xa'm waziypalari. Pu'tkil elimiz boyinsha sheshiliwi tiyisli ko'pshilik mashqalalar ishinde, sem'ya-mashqalasi birinshi orinda turadi. Sebebi sem'yada adamzat ja'miyetinin jan'a adami o'sip-jetilisedi, ta'rbiyalanadi. Bala mektep jasina tolg'ang'a shekem u'yde ta'rbiyalanadi, al mekteptegi oqiw jillarinda sabaqtan son u'yde ta'rbiya beriledi. Balani u'yde ta'rbiyalaw mashqalasi bir qatar a'xmiyetli waziypalardin sheshiliwine ja'rdem beredi. Ma'selen: 1-den sem'ya saqlanadi xa'm bekkemlenedi. Bala arqali ko'pshilik sem'yalarda ajirasiwlarg'a shek qoyiladi, toliq emes sem'yalardagi bala ta'rbiyasina da kewil bo'linedi. Asirawshisidan ayirilg'an bala arqali ajirasqan sem'yalarda tiklenadi. 2-den balalardin ata-analarina g'amkorliq jasaladi. Olar atasina, anasina, kempir-g'arrisina basqa da tuwisqan tuwg'anlarina jaqin qatnasta boliwg'a u'yrenedi. 3-den analardin bas ta'rbiyashi sipatinda ro'li bekkemlenedi. 4-den jas shan'araqtin bekkemleniwine ta'sir jasaydi. Olar ma'sla'xatlar beredi. Ata-analardin usunday juwapkershilikli waziypalardi atqaratug'inlig'i O'zbekistan xa'm Qaraqalpaqstan Respublikasi Nizaminda keltirilip o'tilgen. Bul Nizamda ata-ananin nekesi, sem'yani bekkemlewde xa'm bala ta'rbiyasinda juwapker ekenligi ko'rsetilgen.

Xa'r bir shan'araq ta'rbiyaliq xizmetlerdi de atqaradi. Bul ta'rbiyaliq xizmetler shan'araq ag'zalarin to'mendegilerge minnetleydi. 1-den o'zinin ul-qizlarina unamli ta'sir jasaw. 2-den shan'araqta unamsiz minez-quliq ko'rinislerin boldirmawdin ilajlarin islep shig'iw. 3-den Sirttan beriletug'in unamli u'lgilerdi qabillaw mu'mkinshiliklerinen paydalanaw. 4-den sirttan beriletug'in unamsiz ta'sirlerge tosqinliq jasaw.

Uy ta'rbiyasinin na'tiyjeli bolawi, bir qatar shart-sharayatlarg'a da baylanisli boladi. Bunday shart-sharayatlar to'mendegilerden ibarat. 1. Xa'r bir shan'araqtin xaliq penen baylanislig'i. Shan'araq bere almaytug'in ta'rbiyani xaliq bere aladi. Xaliq shan'araqtag'i ta'rbiyag'a bag'dar beredi. 2. Shan'araqta ja'ma'a't ushin jeke adamdi ta'rbiyalaw. 3. U'yde ata-ana xa'm balalardin birliktegi miynetlerin sho'lkemlestiriw. Bul shan'araq basshisinin talapshanlig'i xa'm do'retiwshiligine baylanisli boladi. 4. Shan'araq turmisin sho'lkemlestiriw. 5. Shan'araqta ku'nlik rejimdi ornatiw. 6. Shan'araqta jaqsi qatnasiqlardi ornatiw. 7. Balalardin u'ydegi oqiw miynetlerin duris sho'lkemlestiriw. 8. Shan'araqta balalardin jas o'zgesheliklerin xa'm jininin esapqa aliw.

Mektep xa'm shan'araq baylanisinin tu'rleri. Balalardi ta'rbiyalaw –uliwma xaliqliq is bolg'anliqtan mektep penen u'ylar arasindagi baylanistin o'zine ta'n o'zgeshelikleri bar. Bul o'zgeshelikler mektep penen u'y baylanislarinin to'mendegi formalarinda o'z sa'wleleniwini tapqan. 1. Oqiwshinin u'yine bariw. Klass basshisi, mug'allim oqiwshinin u'yine barg'anda onin turmis sharayatlarini menen tanisadi. Ata-analarg'a oqiwshinin qizig'iwshilig'i, beyimleskenligi xaqqinda mag'liwmatlar, oqiwshinin u'ydegi jumisin sho'lkemlestiriw xaqqinda, ku'nlik rejim xaqqinda jeke gigiena qa'delirin saqlaw xaqqinda ken'esler beredi. Oqiwshinin sem'yasi menen gu'rri'nerleskende sem'ya ta'rbiyasinin baxali ta'jiriybesin aniqlawi xa'm oni basqa sem'yalarg'a beriw mu'mkin. Oqiwshilardin sem'yasina birinshi ret bariw oqiw jili baslanaman degenshe yamasa sherekte bir ret o'tkeriledi. Oqiwshi sem'yasina birinshi

ret bariwdin` waziypasi oqiwsinin` turmis keshiriwi xam u`ydegi turmis sharayatlari menen aldin ala tanisip aliwdan ibarat. Oqiwsinin` ata-anasi menen ushirasiw burinnan jobalastiriladi. Oqiwsilardin` u`yine bariwdin` na`tiyjesinde klass basshisi oqiwshe xaqqinda material toplaydi, balalar menen ata-analar arasindag`i o`z-ara qatnasti xam tag`i basqani u`yrenedi.

2. Oqiwsilardin` ata-analarina pedagogikaliq ma`sla`xatlar beriw oqiwsilardin` ata-analarin mektepke shaqiriw xam oqiwsilardin` ata-analari menen xat alisiw arqali a`melge asiriladi.

3. Klass boyinsha ata-analar jiynalisin otkeriw. Klass ata-analari jiynalisinda ata-analar klasstag`i oqiw-ta`rbiya jumisinin` waziypalari xam awxali menen tanistiriladi. Jiynalis oqiw jilinin` basinda xam xar bir sherektin` axirinda o`tkeriledi. Klass jiynalisilari belgili bir temalarg`a arnalip ta o`tkeriledi. Bunday temalar ata-analardin` talaplarina baylanisli tan`lap alinadi. Bunday temalar ata-analardin` talaplarina baylanisli tan`lap alinadi. Klass jiynalisi ata-analardin` aktivlik penen qatnasiwisiz o`tkerilse zerigerli boladi. Ata-analar jiynalisi uliwma mektep boyinsha da o`tkeriledi.

4. Ata-analar menen ushirasiw. Oqiwsini ta`rbiyalaw xaqqinda ken`esiw za`rurligi jiyi-jiyi payda bolip turadi. Ol oqiwsinin` sem`sina ba`rxama bara almaydi. Bunday jag`dayda gu`rrinlesiw ushin mektepke shaqiriladi. Ata-anani mektepke shaqiriw-bala mektepte ta`rtip buzg`an, jaqsi oqiws baslag`an, klasstan tis oqiws za`rurligi payda bolg`an, ja`miyetlik paydali miynetke tartiw kerek bolg`anda iske asiriladi.

5. Ata-analari menen xat alisiw. Bul ko`bine awil mekteplerinde qollaniladi.

6. Ata-analar ushin doklad xam gu`rrin`ler. Bul pedagogikaliq temalarg`a baylanisli o`tkeriledi. Doklad, gu`rrin`ler mazmuni oqiwsilardi oqitiw jillarina xam ata-analardin` talaplarina baylanisli o`zgerip turadi. Lektsiya, doklad, gu`rrin` o`tkerilgende pedagogika iliminin` jetilisenlikleri, u`y ta`rbiyasinin` a`meliyati menen u`ylestiriledi. Gu`rrin`, faktler oqiwsilardin` u`ylerine bariw, ata-analar menen so`ylesiw x.t. basqa da materiallardan alinadi.

7. Ata-analar ushin konferentsiyalar sho`lkemlestiriw.

8. Ata-analardi pedagogikaliq a`debiyatlar menen tanistiriw. 9. Ata-analar aktivi menen islesiw.

Mug`allim xam ata-analardin` o`z-ara qarim-qatnas tu`rleri. Mug`allim shan`araq penen baylanis jasamay turip balalardi a`dep-ikramliqqa ta`rbiyalay almaydi. A`sirse, a`kesinen yamasa anasinan ajiralg`an yarim jetim balalar menen islesiw, olardi a`dep-ikramliqqa ta`rbiyalaw mug`allimnen og`ada u`lken pedagogikaliq sheberlikni talap etedi. Bunday balalardin` jalg`iz su`yenishi mug`allim boladi. Al mug`allim bunday isenishti aqlay almasa, onda ol xaqiqiy mug`allim bolip esaplanbaydi.

Mug`allim menen ata-analardin` qatnaslari klass ata-analar jiynalisi waqtinda ko`birek o`z ko`rinisin tabadi. Mug`allim ata-analar jiynalisina tayarliqsiz kelse, onda unamsiz qubilislar payda bolip qaladi.

Mug`allim ata-analar menen so`yleskende olardin` pikirleri menen sanasiwi kerek. Ata-analar mug`allimni kritikalag`an waqitta shidawi, birak o`zinin` bala tag`dirine jani ashiytug`inlig`in bildiriwi, bala ta`rbiyasinda jiberilip atirg`an ata-analardin` kemshiligine ko`z jumip qaramawi kerek. A`sirese balalardi urip jazalawshi ata-analar menen og`ada ko`p tu`sinik jumislari alip bariw kerek. Qiz balalardi urip jazalawshi ata-analar menen jiyi-jiyi ushrasip olarg`a pedagogikaliq ma`sla`xatlar berip turiwi, o`zleri qiz balalar menen qatnas jasag`anda juda` puxta, epshil boliwi kerek. Bir naduris is xareket geypara qiz oqiwsilardin` o`limine shekem alip keledi.

**Studentlerdin` o`zin-o`zi tekseriw ushin sorawlar.** 1. Bala ta`rbiyasina ne ushin g`alaba xaliqliq a`xmiyet berilmekte?

2. G`a`rezsizlikten aldin ta`rbiya ma`selesine ko`z-qaras qanday edi?

3. Bala ta`rbiyasinda mekteptin` jetekshilik ro`lin qalay tu`sinesiz?

4. Ne ushin pedagogikaliq oqiws sho`lkemlestiriw za`rurligi payda bolg`an?

5. Ata-analar ushin pedagogikaliq oqiws neshe jil mu`ddetke du`ziledi?

6. Pedagogikaliq oqiws, lektsiyalar, dokladlar xam gu`rrin`lerdin` mazmuni nelerge baylanisli bolg`ani maqul dep oylaysiz?

7. Pedagogikaliq oqiws faktler qalayinsha toplanadi?

8. Balani u`yde ta`rbiyalaw qanday ma`selelerdi sheshiw mu`mkinshiligine iye?

9. Sem`yanin` saqlaniwina tek g`ana bala sebepshi boladi degen pikirge Sizin` ko`z-qarasiniz?

10. Atag`a ne qilsan`, aldin`a sol keledi degen naqildi Siz qalay tu`sinesiz?

11. O'zbekistan xam Qaraqalpaqstan Respublikasi nizamlarinda ata-ana juwapkershiligi xaqqinda neler so'z etiledi? Shan'araqta qanday xizmetlerdi aqqaradi dep oylaysiz?
12. Ta'rbiyalik isler shan'araq ag'zalarin nelerge minnetleydi?
13. U'y ta'rbiyasinin na'tijeliligin arttiridin shart-sharayatlar nelerden ibarat?
14. Mektep penen uy baylanislarinin qanday formalari bar dep oylaysiz?
15. Oqiwshinin u'yine barg'anda mug'allim nelerge itibar beriw kerek dep oylaysiz?
16. Siz oqiwshinin u'yine barg'anda so'zdi neden xam qalay baslag'andi maqul dep esaplaysiz?
17. Ne ushin ayrim ata-analar mug'allimnin u'yine barg'anin jaqtirmaydi?
18. Oqiwshilardin ata-analarina ma'slaxatlar beriu qanday jollar menen a'melge asiriladi.
19. Ata-ana qanday jag'daylarda mektepke shaqiriladi?
20. Ata-analar menen xat alisiw qalayinsha a'melge asiriladi?
21. Ne ushin ata-analar menen xat alisiw za'rurligi payda bolg'an.

Testler.

1. Ta'rbiyanin na'tijeli boliwi nege baylanisli ekenligi qaysi qatarda toliq xam duris ko'rsetilgen? A) Ata-anasinin ta'rbiyalilig'ina, bilimligine. V) Mug'allimnin bilimli, ma'deniyatli, abroyli boliwina S) Balanin oynaytugin doslarinin kanday derejede tarbiyalanganligina. D) Ta'rbiya metodlarinan, usillarinan, qurallarinan xam formalarinan sheberlik penen paydalaniwinda. E) Ata-analarinin xam mug'allimlardin bilimdanlig'i menen talapshanlig'ina.

2. Ata-babalarimiz o'z balalarina kimlerden ulgi aliwdi na'siyat etken?

A) Jaqsilardan, danalardan, ulli adamlardan. V) Shayirlardan, mollalardan. S) Diyxanlardan, sharwalardan, mollalardan. D) Ta'wiplerden, bolis, aqsaqallardan. E) Palwanlardan, shayirlardan, batirlardan.

3. Balanin mektepte qalay oqiwi ko'pshilik ta'repinen nege baylanisli ekenligi qaysi qatarda duris berilgen? A) Oqiwga iqlasinin mug'darina V) Shan'araqqa (sem'yag'a), S) Doslarinin kimligine. D) Mug'allimnin talapshanlig'ina. E) Ta'rtibine.

4. Mektepte oqitiw waziypalarinin na'tijeli orinlaniwina shan'araq qalay ja'rdem beriw mu'mkin? A) Balalardin sabaqlardan ko'p qalmawi, sabaqlarg'a keshipkey keliwi t.b. V) Balalardi qatti uslawi. S) Mekteptin remont x.t.b. jumislarina ja'rdem beriw. D) Mektepke kitap, ruchka x.t.b oqiw qurallarına ja'rdem beriw. E) Mektepke metall siniqlarin jiynawg'a jardem beriw.

5. Mekteptin shan'araqqa berip turatug'in en a'xmiyetli ja'rдеми? A) Balasin oqiw qurallari menen ta'miyinlew. V) Balag'a materialliq ja'rdem ko'rsetip turiw. S) Balasin en jaqsi oqiwshilar qatarina qosiw. D) Balalarina xa'r qiyli siyliqlar berip turiw. E) Pedagogikalik ken'esler.

Tapsirmalar.

1. Bala menen ata-ana arasindag'i qarama-qarsiliq payda boldi: Bala 9-klassti pitkergennen keyin elektrotexnika menen baylanisli bolg'an politexnikaliq kolledjde oqig'isi keledi. Al ata-anasi akademiya litseyge yamasa mektepte oqiw dawam etip, orta mag'liwmat aliwdi usinis etti. Bala mekteptegi fizika pa'ni boyinsha do'gerek jumislarina qatnasip ju'r edi, elektr a'sbap-u'skenelerdi du'zetetug'in edi. Ata-anasi do'gerek baslig'ina ma'slaxatke keldi. Siz do'gerek baslig'i bolsan'iz, ata-anaga neni ma'slaxat eter ediniz?

2. Mekteptin uliwmalik ata-analar jiynalisina qatnasin. Ku'n ta'rtibinde qoyilg'an ma'selelardin aktuallig'in, jiynalistin sho'lkemlestiriliwi xam o'tkeriliwinin qanday da'rejede bolg'anlig'in, jiynalisqa ata-analardin qatnas da'rejesin xam qoyilg'an ma'selelerdi tallaug'a, sheshim qabillawg'a olardin qatnasina qarap baxa berin.

3. A'meliy seminar jumisi waqtinda mektep ata-analar jiynalisina qanday ma'seleler qoyiw, og'an qalay tayarlaniw, oni o'tkeriw, uliwma ata-analar jiynalisinan nelerdi ku'tiwge bolatug'inlig'in dodalan.

Tarbiyanin metodlari

1. Tarbiya metodlari haqqida tusinik.
2. Tarbiya metodlarin klassifikatsiyalaw
 - a) isendiriw metodi
 - b) Oqiwshinin' minez qulqin sho'lkemlestiriw metodi
 - v) xoshametlew ham jazalaw metodi
 - g) o'zin o'zi ta'rbiyalaw metodi
 - d) balalar menen islesiwde ta'rbiya metodi, formalari ha'm qurallari

P A Y D A L A N G A N A D E B I Y A T L A R

1. I.A .Karimov Yuksak ma'naviyat- engilmas kuch. Toshkent 2008 y.
2. Barkamol avlod- O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T-1997 y
3. Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi. Toshkent-1997 y
4. Ozbekiston Respubliqasi " Ta'lim xaqidagi qonuni". T-1997 y
5. Rubinskiy.V. Tarbiyaviy ish metodikasi. T-1991y
6. R.J. Ishmuhamedov «Innovatsion texnologiya yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yollari» Toshkent 2004 y
7. U. Tolipov, M.Usmonboeva «Pedagogik texnologiyaning tadbqiqiy asoslari» Toshkent 2006
8. N.Gaybullaev., R.Yodgorov., R.Mamatkulova. Pedagogika T- 2005
9. O.Xasanbeva va boshkalar Oila pedagogikasi T 2007 y
10. X.Ibragimov Pedagogika T 2007 y
11. U.Askarova va boshkalar Pedagogika T 2008 y
12. Q.Qosnazarov., A.Pazilov., A.Tilegenov Pedagogika «Bilim» NOqis 2009 j
- 13.A.Pazilov TA'rbiya haqqida oylar «Bilim» NOqis 2009 j

Ta'rbiya metodina balanin' sanasinda seziminde, erkinde minez qulqinda ha'm qarim qatnas sistemasinda jeke adamnin' ha'r tarepleme maqset etetugin ta'sir etiw usilin tu'sinemiz.

A.S.Makarenko

tarbiya metodlarin "jeke adamga qatnas qurali" dep atagan.

Ta'rbiya metodi tek balag'a ta'sirt etiw menen iske aspaydi. Ta'rbiya o'zine mug'allim miynetin biriktiretug'in eki ta'repleme protsess.

Balani oqitiw ta'rbiyalaw ha'm ka'mil insan etip jetilistiriw kerek. Pedagogikada bul jumislardi qalay, qay usilda qanday sharayatlarda iske asiriwdi biliw kerek. Ta'rbiya protsesinde balanin' o'zi de aktiv qatnasiwi ekenliginde umitpawi lazim. Oqiwshilar jaqin adamlardin (ata-ana, oqitiwshi tarbiyashi) ozlerine qanday qatnasta ekenin jaqsi bileli. Sol ushin tarbiyashilardin en basli waziypasi olarga shin iqlas penen ham qalis biyminnet qatnasta boliwi lazim.

Metod bul (grekshe) jol, usil degen mani bereli.

Tarbiyalaw tasirine aktiv tayarliqti taminlew ushin balaga belgili bir shart qoyiw, onin aktiv mynetin sholkemlestiriw kerek. Sonliqtan pedagogikaliq ilimde tarbiya formalarinin sholkemlestiriliwi oqiw-shilardin kollektivliq ham jeke xizmetlerin pedagogikaliq jaqtan sholkemlestiriwadin adisi retinde belgileneli.

Talim metodlarina usap tarbiya metodlari da oz ishinde usil ham toparlarga bolinedi. Maselen` klasti tazalaw ushin klassta shembiliq sholkemlestiredi. Balalarga jumis bolip bermesten burin tryapkani hollew, parta, pol aynalardi tazalaw jollarin auizsha ham ameliy

tusindiredi. Oqitiwshinin sozi bul jerde jumistin isleniw joli bolip pedagogik jagday sharayatlarga qaray bular bir birine otip turadi.

Ta`rbiyani sho`lkemlestiriw formalari, oni klassifikatsiyalaw. Oqiwshilardi ta`rbiyalaw xa`r qiyli ta`rbiya formalarin qollaniw na`tiyjesinde a`melge asiriladi. Ta`rbiya formalarin saylaw-ta`rbiyalıq jumistin` mazmuni ta`rbiyashinin` sheberligine xa`m ta`rbiya protsesine ta`sir etiwshi basqa da jag`daylarg`a baylanisli boladi.

Ta`rbiyani sho`lkemlestiriw formasi-bul ta`rbiyalıq protsestin` xa`r qiyli elementlerinin` ishki baylanisin sa`wlelendiretug`in xa`m ta`rbiyashimenen ta`rbiyalaniwshi arasındag`i o`z-ara qatnasti ta`miyinleytug`in ta`rbiyalıq protsesti sho`lkemlestiriw usillari bolip tabiladi.

Ta`rbiyani sho`lkemlestiriw formasi tu`sinigi ken` xa`m tar mag`anada qollaniladi. Ta`rbiyani sho`lkemlestiriw formasi **ken` mag`anada** qollanilg`anda, ayrim o`tkeriletug`in ta`rbiyalıq isler emes, al ta`rbiyani sho`lkemlestiriwdin` pu`tkil protsesin tu`sinemiz. Bunday tu`sinikke oqitiw protsesinde ta`rbiyalawdi sho`lkemlestiriwdin` bir formasi sipatında, klasstan xa`m mektepten tis o`tkeriletug`in ta`rbiyanin` a`xmiyetli formalari sipatında qabillawg`a boladi. Son`g`i waqitlari balalardi xa`m o`spirimlerdi jasap turg`an jerinde ta`rbiyalaw formalari ken`nen qollanilmaqta.

Pedagogikalıq a`debiyatta ta`rbiyani sho`lkemlestiriw formalarin alip qarag`an waqitta oqiwshilardin` sho`lkemleskenligine, ta`rbiyalıq protsesti klass, gruppaa xa`m ayirim oqiwshilardin` qatnasiwında o`tkeriliwine qarap bo`ledi. Usilardi esapqa alg`anda ta`rbiyani sho`lkemlestiriwdin` **frontal` yamasa massalıq** formasi, **gruppalıq yamasa krujok** formasi xa`m **oqiwshilardi jeke isler menen shug`illandiriw** formalari kelip shig`adi.

Son`g`i waqitlari ta`rbiyani sho`lkemlestiriw formalarin klassifikatsiyalag`anda ta`rbiya metodlarinin` ta`sirine qarap bo`lgenimizde tarbiyalawdin` **awiz-eki, praktikalik xa`m ko`rsetpeli** formalarida kelip shig`adi. Bul korsetilgenlerden tisqari, son`g`i waqitlari quwirshaq teatri, slyot xa`m tag`i basqa formalari payda boldi. Ta`rbiyalıq jumistin` tiykarg`i maqseti bul iste xa`r qiyli ta`rbiyalıq formalarin paydalaniw bolip esaplanadi.

Ta`rbiyanin` uliwma metodlari xa`m olardin` klassifikatsiyasi. Metod-bul jol, alg`a qoyilg`an maqsetke erisiw joli. Ta`rbiya metodi ta`rbiyashinin` xa`m ta`rbiyalawshilar kollektivinin` ta`rbiyalıq jumislardi a`melge asiriw isinde alip barilatug`in birgeliktegi, bir-biri menen baylanisli xizmetlerinin` joli xa`m usillari bolip esaplanadi. Basqasha so`z benen aytqanda mug`allim xa`m oqiwshilardin` xizmetleri menen baylanisli, og`ada quramali kompleks. Xa`r bir metod bul o`z aldina instrument. Onin` ja`rdemi menen ta`rbiyashi oqiwshinin` minez-qulqina, sanasina xa`m sezimine ta`sir etedi. Olardin` xa`r qiyli xizmetlerin sho`lkemlestiredi. Metod-oqiwshilar xizmetin basqariwdi ta`miyinleydi. Oqiwshilardi o`zin-o`zi ta`rbiyalawg`a ma`jburiyedi. Jeke adamnin` rawajlanıw ta`replerin xoshametleydi.

Ta`rbiya protsesi bir ta`repten ta`rbiyashilardin` o`z ta`rbiyalaniwshilarına sho`lkemleskenlik penen bir maqsetke bag`darlanıp ta`sir etiwı, al ekinshi ta`repten ta`rbiyalaniwshilardin` sho`lkemleskenlik penen bir maqsetke bag`darlang`an xizmeti bolıp esaplanadi. Ta`rbiyanin` bul eki ta`repi, **isendirıu, shiniqtiriw xa`m u`lgi -o`rnek** metodlarına tuwra keledi xa`m bul metodlar bir neshe usıllarda a`melge asiriladi. Bunnan tisqari ta`rbiyanin` ja`rdemshi metodlari sipatında **xoshametlew xa`m jazalaw** metodlarida qollaniladi. Bul ja`rdemshi metod ta`rbiyalaniwshilardin` unamli ta`replerin taliqlaw maqsetinde qollaniladi.

Ta`rbiyanin` tiykarg`i qurallari xa`m usillari. Pedagogikliq a`debiyatta ta`rbiya metodi termini menen bir qatarda **ta`rbiya qurallari** terminide qollaniladi. **Ta`rbiya qurallari tar** mag`anada tusinilgende og`an kitaplar, kinofil`mler, iskusstva shig`armalari xa`m basqada ta`rbiya protsesinde qollanilatug`in usig`an uxsas na`rseler kiredi. Mug`allimnin` janli so`zide ta`rbiya qurali bolıp esaplanadi. Uliwma ta`rbiyalıq waziypalardi sheshiw u`stinde ta`rbiyashinin` paydalang`anlarinin` barlig`ında ta`rbiya qurallarının` qatarında ko`riwimizge boladi.

**Ta`rbiya qurallari ken` mag`anada** tu`sinilgende oqiwshinin` jeke basinin` qa`liplesiwine ta`sir etetug`in xizmetlerdin` to`mendegi tu`rlerinde ko`z aldimizg`a keltiriwimizge boladi. Misali oqiw, ja`miyetlik paydali miynet, oyın, krujok isleri, sport menen shug`illaniw, ko`rkem xa`weskerler do`geregi xa`m tag`i basqalar.

**Ta`rbiya usili**-bul ta`rbiya metodinin` bir sostav bo`legi yamasa detali bolıp sanaladi. Ol ta`rbiyalıq protsestin` elementar zvenosi sipatında ta`rbiyashi menen ta`rbiyalaniwshinin` birgeliktegi xizmetlerin xarakterlep beredi. Ta`rbiya usili-bul bir ta`repleme xa`reket. Sonliqtan ta`rbiya metodi bir neshe ta`rbiya usıllarin` qollanadi xa`m qurallardi paydalanadi. Biraq ta`biyat, ja`miyet xa`m adam oyi u`zliksiz rawajlanıp otiradi. Biz qatıp qalg`an metod, forma,

usil xam ta'rbiya qurallari bar dep ayta almaymiz. Bularda u'zliksiz o'zgerip, rawajlanip otiradi.

Isendiriw metodi. Isendiriw metodi dep ta'rbiyalaniwshidag'i unamli qa'siyetlerdi rawajlandiriw xam unamsizlarin jog'altiw maqsetinde ta'rbiyalaniwshinin sana sezimine xam erkine xar ta'repleme tasir etiwlerdin jiyindisina aytamiz. Bul ta'rbiyashilardin balalar kollektivine belgili minez-kulq xam normalardi tusindiriwinen baslanadi. Biraq ta'rbiyalaniwshi tek tusingeni menen sheklenip qalmaydi. Oni elede teren irek turmis penen praktika isendiredi. Mine usi maqsette bir qansha kitaplar, kinofil'mler, tele xem radio esittiriwler paydalaniladi. Balalardin minez-qulqi xar qiyli boladi. Birewler jaqsi minez-qulq normalari xaqqinda tusinikke iye xem birewleri kerisinshe. Mine bunday jag'daylarda isendiriw metodinin xar qiyli formalari yamasa usillarinan paydalaniwimizga tuwra keledi.

Isendiriw metodi **siyasiy informatsiya, gurrin, lektsiya, disput, oqiwshilar konferentsiyasi, oqiwshilar jiynalisi, klass saati, mektep diywali gazetasi, oqiwshilardin xat alisiwi, alding'i kasip mamlari menen ushirasiw o'tkeriw, klasstan tis oqiw siyaqlilar** bolip bolinedi.

Siyasiy informatsiya. Bul elimizde siyasiy ag'artiw isinin og'ada ken tarqalg'an tu'ri bolip, balalardi bizin elimiz xam shet ellerdegi axmiyetli waqiyalar menen tanistiriwga jar'dem beredi. Mektep praktikasında siyasiy inforatsiyanin **obzorliq** (uliumalik) xam **tematikaliq** tu'rleri qollaniladi. **Obzorliq siyasiy informatsiyada** elimiz xam xaliq araliq jag'daydag'i aktual ma'seleler sa'wlelendiriledi. Al **tematikaliq siyasiy informatsiyada** ayirim siyasiy jag'daylarga yamasa yubiley, este qalarliq axmiyetli ku'nler, ilim, texnika xam iskusstvonin en joqarg'i jetiskenliklerine bag'ishlanip o'tkeriledi.

Gu'rrin. Gu'rrin'lerdi o'tkeriw bayramlarga, este qalarliq datalarga bag'ishlanadi. Etikaliq gu'rringe material klass turmisinan, gazetalardan, a'debiy shig'armalardan alinadi. Etikaliq gu'rrin'nin materialin oqiwshilardin o'zleri tapsa, bul jaqsi natijelerdi beredi. Etikaliq gu'rrin to'mendegi etaplarda o'tkeriledi. 1. Oqiwshinin turmisinan yamasa a'debiy shig'armalardan aling'an faktler boyinsha bildiriw jasaladi. 2. Keltirilgen faktler tusindiriledi xam qarama-qarsi jag'daylar oqiwshilardin aktiv qatnasiwi menen taliqlanadi. 3. Tiyisli a'dep-ikramliq qesiyetlerge juwmaq jasaladi xam ol o'zinen alding'i tusiniklari menen salistiriladi. 4. Bul juwmaqlardi o'z minez-qulq yamasa a'tirapindagi adamlar minez-qulqina baxa beriwde paydalanadi.

Lektsiya. Bul tiykarinan joqari klass oqiwshilari ushin o'tkeriledi. Lektor sipatinda mug'allim, ata-ana, bilim ja'miyetinin ag'zalari xam oqiwshilardin o'zleri de shig'ip so'ylewi mumkin. Bunin ushin mektepte lektorlar gruppasi du'ziledi. Xar bir ag'zasina bir jilga bir yamasa eki tema beriledi. Bul tiyisli ma'sele xar ta'repleme uyreniliwge, tiyisli a'debiyatlar menen puxta tanisiwga, sonday-aq ko'rsetpe qurallar tayarlawga da mumkinshilik beredi.

Disput. Bul joqari klass oqiwshilarin ta'rbiyalawdin bir turi. Disput latin tilinen aling'an bolip, bizin she ba'sekelesemen degen mag'anani anlatadi. Disput-bul quramali, sonin menen birge oqiwshilarga ja'miyetlik siyasiy xam a'dep-ikramliq ta'rbiyasini beriwde tez tasir etetug'in formalardan biri. Disput xar qiyli temalarda o'tkeriledi. Tema boyinsha sorawlar alinala jazip qoyiladi. Oqiwshilar sorawlarga o'zinshe tayarlanip bolg'annan keyin belgilengen ku'ni disput o'tkeriledi. Disputti bir yamasa eki oqiwshi basqaradi. Disputti juwmaqlarda naduris ko'z-qaraslarga toqtalip o'tiledi xam duris tusinikler toliqtiriladi.

Oqiwshilar konferentsiyasi. Konferentsiya maqseti xam mazmunina qarap Z ke bolinedi. 1.**Usinis turi.** Bunda oqiwshilar oqig'an kitaplari boyinsha qisqasha bayanlama yamasa doklad jasaydi. Bunin maqseti oqiwshilardi sol shig'armaga qiziqtiriwdan ibarat. 2.**Juwmaklawshi tu'ri.** Bul sherektin yamasa jildin axirinda boladi. Bunda oqiwshilardin oqig'an shig'armalari taliqlanadi. Bunday tu'r ko'binese ayrim jaziwshilardin o'mirine bag'ishlanadi. 3.**Tematikalik turi.** Bul belgili bir mashqalaga bag'ishlang'an kitaplar boyinsha o'tkeriledi. Konferentsiya daslep gu'rrin tu'rinde mug'allimnin kiris so'zi menen baslanadi. Son'inan oqiwshilar o'zi oqig'an kitaplar boyinsha pikir ayta baslaydi. Konferentsiyani o'tkeriw metodikasida disputqa uqsas, geyde keyni disputqa aylanipta ketedi.

Oqiwshilar jiynalisi. Bul-oqiwshilardi ta'rbiyalawdin xam olardi kollektivke biriktiriwdin massaliq formasi. Jiynalista en aktual, o'zlerin qiziqtirip ju'rgen ma'seleler boyinsha balalar kollektivinin pikiri payda boladi. Bunda mektep ishindegi tartip x.t. basqalar so'z etiledi. Baslawish klasslarda oqiwshilar jiynalisin mug'allim o'tkeredi. Bunda en tiykarg'i ma'selelerden u'lgeriw xam klasstag'i tartip ma'sele, klass kollektivin bekkemlew ma'seleleri

so'z etiledi. Jiynalistin' tabisli boliwi ushin oni duris basqariw xam tiyisli qararlardi tez orin orinlarina qoyiw ayriqsha orindi iyeleydi.

Klass saati. Bul ta'rbiyaliq jumisti sho'lkemlestiriwdin' frontal' formasi. Klass saati aldin ala kestede belgilenedi. Biraq buni qosimsha saat dep tu'siniwge bolmaydi. Klass saatinin' dawam etiw waqti sheklenbeydi, ol geyde qisqa waqit bolsa, geyde uzaqqa soziliwida mu'mkin. Klass saatinin' uzaq xam qisqa boliwi oqiwshilardin' jas ayirmashilig'ina baylanisli boladi. Klass saatinin' tematikasi aldin-ala klass mug'alliminin' ta'rbiyaliq jobasinda belgilenedi. Klass saatinda o'tken xaptege juwmaq jasawg'a, u'lgeriw isin ko'riuge, moralliq minez-quliqlarina baxa beriwge boladi. Biraq klass saatin tek kemshilikti saplastiriwg'a bag'ishlamaw kerek. En' tiykarg'isi, klass saati waqtinda oqiwshi o'zin ta'rbiyalap atirg'anin bilmewi kerek.

Diywali gazeta. Mektep xam klass diywali gazetalari kollektivtin' jamiyetlik pikirin paydalaniw ayirim oqiwshilardin' minez-qulqindag'i kemshiliklerdi joyiwg'a, unamli qasiyetlerdi rawajlandiriwg'a jarдем beredi. Diywali gazeta-oqiwshilarg'a tek g'ana o'zinin' mazmuni menen tasir etip qoymaydi. Oqiwshilar redaktor, redkollegiya ag'zalari, xabarshi xizmetkerlerin atqariw arqali printsipialliqqa, tuwriliqqa, o'z pikirinde turaqliliq penen turiwg'a oqiwshilardi ta'rbiyalaydi. Oqiwshilar birewdi kritikalamaqshi bolsa, aldin ala o'zlerinin' minez-qulqin du'zetiwge xareket etedi.

Oqiwshilardin' xat alisiwi. Bul negizinde mektepte dosliq klubi ta'repinen sho'lkemlestiriledi. Oqiwshilar xat alisiw arqali shet ellerde jasawshi doslari menen pikir alisadi. Olar o'z xatlarinda klasindag'i jetiskenliklerdi awili yamasa qaladag'i o'zgerislerdi xabarlaydi. Sonin' ushinda oqiwshilardin' xatin-xalqimizdin' turmisi onin' paraxatshiliqqa xam basqa xaliqlar menen doslasiwg'a umtiliwlari xaqqinda xaqiyqat, shin informatsiya beriwdin' tiykari deymiz.

Aldin'g'i adamlar menen ushirasiw o'tkeriw. Bul oqiwdan tisqari waqitlari o'tkerilip oqiwshilarda jamiyetlik siyasiy xam adepiqramliq ta'rbiyasini beriwde en' effektiv formalardin' biri bolip esaplanadi. Ushirasiwga Ulli watandarliq uristin' qatnasiwshisi, miynet aldin'gilari, belgili artistler, jaziwshilar xam t.b. qatnasadi. Ushirasiwlar ko'binese bayram aldinda boladi. Bul ushirasiwlar oqiwshilardi milliy ruxta ta'rbiyalawg'a, miynetti xam adamlarin, kasipti xu'metlewge uyretedi. Sonin' menen birge oqiwshilar xar qiyli kasipti iyeleri menen tanisadi, natiyjede bul ushirasiwlar oqiwshi sanasina tasir etip olardin' minez-qulqin o'zgartedi.

Klasstan tis oqiw. Bul oqiwshilardin' o'z betinshe, biraq oqiwshilardin' mug'allimi ta'repinen sho'lkemlestirilgen adebiy kitaplardi oqiwi bolip esaplanadi. Klasstan tis oqiw oqiwshilardi adebiyatqa qiziqtiradi, olardi oqig'aninin' mazmunin duris tu'siniwge uyretedi. Klasstan tis oqiw protsesinde oqiwshilar tabiyat qubilisleri xam jamiyet turmisindag'i axmiyetli waqiyalar menen tanisadi. Mekteplerde klasstan tis oqiwg'a o'z aldina saatta ajratiladi. Klasstan tis oqiwg'a pedagogikaliq bashhiliq etiw metodi bul mug'allimnin' oqiwshi menen bolatug'in gu'rri'i. Bul gu'rriinde oqilgan kitap xam endi oqiwg'a usinis etiletug'in kitaplar xaqqinda so'z boladi. Oqiwshilardin' klasstan tis oqiwin mektep kitapxanalarida jarдем beredi. Olar tez-tez jan'a kitaplardi xabarlap turadi, adebiyatlar dizimin usinadi.

U'lg'i isendiriw metodinin' qurali sipatinda. U'lginin' ta'rbiyaliq ku'shi oqiwshinin' uqiqlilig'ina xam eliklewshiligine tiykarlanadi. Oqiwshilar turmis ta'jiriybesinen tiyisli bilimlerde iyelemey turip-aq, atirapindag'ilardin' is xareketlerin elikleydi o'zlerin sol u'kenlerdey etip tutqisi keledi. Asirese kishi jastag'i oqiwshilar eliklewge juda beyim keledi. Biz ta'rbiyaliq protseste ata-analardin', o'tkendegi ulli adamlardin', uris qaxarmanlari xam miynet aldin'g'ilarinin', adebiy shig'arma xam kinofil'mlerdegi qaxarmanlardin' minez-qulqinin', ta'rbiyashinin', mug'allimnin', joldaslarinin' ulgilerinen paydalanamiz.

Shiniqtiriw metodi. Shiniqtiriw belgili bir xareketlerde xam qiliqlardi bir neshe martebe takirarlawdi o'z ishine aladi. Shiniqtiriw bala ushin sanali xam do'retiwshilik jumis. Shiniqtiriw natiyjesinde oqiw xam ko'nlikpeler, adetler jan'a bilimlerde payda boladi. Oqiwshinin' aqiliy qabiliyati rawajlanadi, moralliq ta'jiriybesi ken'eyedi xam bayiydi. Belgili, bekkem ko'nlikpeler xam adetlerde qaliplestiriw ushin mug'allim shiniqtiriwde sho'lkemlestiriwde bir qatar qag'iydalarg'a boysing'an maqul. Maselen, oqiwshilardin' biz ta'rbiyalamaqshi bolgan sipattin' manisin xam axmiyetin tu'siniwlerine eriskenimiz, oqiwshilarg'a berilgen xareket ko'rinisin aytqanda, imkaniyati barinsha qisqa xam aniq qag'iydalar menen su'wretlep barg'animiz, Xar bir waqit bo'legindegi qag'iydalardi kemeytkenimiz, qoyilgan talapti so'zsiz orinlatqanimiz, Ko'nlikpe xam adetlerde o'zlestirip

aliw ushin asig`isliqqa jol qoymag`animiz duris boladi. Ta`rbiyalıq islerde shiniqtiriw metodinin` xizmet, rejim xa`m tapsırma beriw arqalı shiniqtiriwlar qollaniladi.

Xizmet arqalı shiniqtiriw-bul tiptegi shiniqtiriwda oqıwshılar minez-qulıq normalari xa`m qag`ıydalarına muwapiq xa`reket qıladı. Oqıtwshı balalardı birinshi klassqa qabil alg`annan keyin sol waqıttın` o`zinde-aq jan`a turmisqa u`yrete baslaydı. Bul turmistin` tiykarg`i mazmunin` oqıw xızmeti quraydı. Tuwri sho`lkemlestirilgen xızmettegi shiniqtiriw, alg`a maqset qoyıw, xızmetti operatsiyalar yamasa birneshe buwinlarg`a bo`liw, xa`reketlerdi xa`m olardin` orinlaniwin jobalastiriwdi o`z ishine aladı. Sonlıqtan oqıwshılardin` xızmet etiw shen`berin ken`eyter ekenbiz, biz bul xızmettin` ja`miyetlik paydalı miynet xarakterinde boliwin ta`miyinlep, olardin` kizig`iwlarin qanaatlendiriwimiz kerek.

Rejim arqalı shiniqtiriw-belgilengen rejimge u`yretiw, baslawish klass oqıwshıları ushin ju`de za`ru`r. Sebebi rejim-bul waqıtti u`nemlewdu`n tiykari. Rejimdi duris paydalanıw oqıwshılardin` aqlıy xızmet etiu protsesinde tez sharshap qalıwına jol qoymaydı. Sonday-aq olardin` shiniqqan boliwına unamli ta`sir etip, o`z bilimin ko`teriwge, ja`miyetlik paydalı islerge qatnasıwına, u`y jumıslarına ko`meklesiwge ja`rdem beredi. Kerisinshe ku`ndelik rejimdi duris paydalanbaw balanin` aqıl-oyinin` ta`rtibinin` rawajlanıwına unamsız ta`sir etip, onin` densawlıg`inin` nasharlaniwına, ruxiy rawajlanıwinin` kambag`allasıwına alıp keledi. Bala mektepte 4-6 saat boladı, al qalg`an jigırma saat mektepten tis boladı. Sonlıqtan mektep xa`m sem`yanin` ku`ndelik rejimi bar boliwına erisemiz.

Tapsırma beriw arqalı shiniqtiriw. Mektepte tapsırmalar sistemasi og`ada u`lken orindi iyeleydı. Balalar baslawisha` klass oqıwshısı boliwi menen-aq, gu`lshi, fizikalıq ta`rbiya sho`lkemlestiriwshısı, xojalıq baslıg`i degen tapsırmalar aladı. Ja`miyetlik tapsırmalar sistemasi balanı kollektiv nızamları menen jasaw xa`m islewge, ja`miyettin` konkret islerine o`zlerinin` baylanisli ekenligin duris seziwge u`yretedi.

**Qoshametlew xa`m jazalaw metodi.** Geyde mug`allım ta`rbiya protsesinde xoshametlew, jazalaw siyaqli metodlardı qollanadı. Oqıwshılar o`zlerindegi minez-qulıqtin` u`lken adamlar ta`repinen baxalanıwına biyparwalıq penen qaray almaydı. Olar turmistin` birinshi mektebin bastan o`tkeredi, olar ushin o`zlerinin` anaw yamasa minaw jag`daylarda duris yamasa naduris ekenliklerin biliw ku`ta` a`xmiyetli. Xoshametlew xa`m jazalaw oqıwshı minez-qulqına berilgen baxalar, olar ta`repinen islengen qiliqlardin` maqullaniwi yamasa qaralanıwi menen aniqlanadı. Mug`allım qoshemetleu xem jazalawdin jerdemi menen okıushılardin minez-kulkin jolga saladı xem jaksilaydı.

Qoshametlew. Qoshametlew oqıwshılardin` xarakteri xa`m minez-qulqındag`i unamli kelbetlerdin` rawajlanıwi ja`ne bekkemleniwine ja`rdem beredi. Maqullawdan qoshametlengen oqıwshılar g`ana emes, al toliq klass bolipta za`rurli sabaqlar aladı. Oqıwshılar kollektivde jaqsi bolıw xa`m taza ju`rwuge umtiliwshiliq payda boladı. Xa`zir mektep ta`jiriybesinde qoshametlewdu`n maqullaw, maqtaw, alg`is ja`riyalaw, siyliqlaw, nagradalaw, xu`rmetli xızmetlerdi tapsiriw siyaqli formaları qollaniladı.

Maqullaw-«duris», «jaqsi», «ju`da` jaqsi» degen so`zler ja`rdeminde qollaniladı. Sonday-aq oqıwshının` duris xa`reketlerin bas iyzew, miyiq tartiw, ku`lki menende maqullaydı. Baslawish klass oqıwshıları o`zlerinin` unamli xa`reketlerinin` maqullanıwına ju`de za`ru`r boladı. Oqıwshının` ele aniq shegine jetpegen jan`a baslanıp kiyatirg`an unamli qilig`in baxalaw, qoshametlew og`ada paydalı. Bunday qoshametlew-avans esabında delinedi. Oqıwshını joldaslari aldında maqtaw, onin` minez-qulqına ta`sir etedi. Ol tek maqtawg`an oqıwu`shig`a emes, al pu`tkil klassqa da ta`sir etedi. Na`tiyjede oqıwshılar barqulla jaqsi bolıp ko`zge tu`siwge xa`reket etedi.

Maqtaw- bul oqıwshının` minez-qulqinin` unamli ta`repin ko`rsetetug`in qoshametlewdu`n joqari formasi. Ma`selen, mug`allım oqıwshının` o`z joldasına ja`rdemleskenin ko`rip «juda` jaqsi, a`ne, a`ne oqıwshı degen usınday bolıw kerek», dep qoysa oqıwshı minez-qulqına ta`sir etiledi. Egerde maqtaw klass yamasa mektep jiynalısi waqtında bolsa bunday maqtawdu`n ta`rbiyalıq a`xmiyeti artadı. Biraq tek maqtawg`a su`yene beriwge de bolmaydı. Ta`rtipsiz oqıwshını qayta ta`rbiyalaw maqsetinde maqtaw qollanılğ`anda onin` unamli ta`repin ko`rsetiwge mu`mkinshilik беретug`in isti orinlatiw kerek xa`m keyninen pu`tkil klass aldında maqtaw kerek.

Alg`is ja`riyalaw. Jaqsi minez-qulqi, ja`miyetlik jumislarg`a aktiv qatnasqanı ushin oqıwshılarg`a mug`allım, mektep direktori, klass kollektivi atınan alg`is ja`riyalanadı. Mektep direktori awızsha alg`is ja`riyalaw menen bir qatarda jazba tu`rde de alg`is ja`riyalaw xuqıqına iye. Bunday alg`islar klass kollektivi aldında oqıwshılardin` uliwma jiynalısında oqıp esittiriledi.

Alg'is ja'riyalaw oqiwshinin` ku`ndeligine jaziladi. Son`g'i waqitlari oqiwshinin` unamli isleri ushin ata-anasina, olardin` jumis islep atirg'an jerine xat jiberiw arqali alg'is ja'riyalaw tu`ride kollanilip kiyatir. Bul tek g`ana ata-anani emes, al onin` islep atirg'an jerinde ko`birek tarbiya ma`selelerine kewil bo`liwge mejburleydi.

Siyliqlaw. Mekteplerde qoshametlew din` siyliqlaw tu`ride qollaniladi. Ma`selen oqiwshilarg`a kitap, teatrg`a bilet beriw, ekskursiyag`a jiberiw xa`m t.b. Jazg`i dem alisinda fermerlerge ja`dem bergeni ushin fermerler oqiwshilardi turistlik jollamalar menende siyliqlaydi. Konkurs, olimpiada xa`m jaris jen`impazlari da siyliqlanadi Uliwma qoyilg`an maqsetti orinlaw ushin o`zinin` pu`tkil ku`sh jigerin aqil-oyin jumsag`an, xizmette do`retiwshilik, baslamaliliq xa`m o`z betinshelik ko`rsetken ayrim kollektiv yamasa oqiwshilar siyliqlanadi.

Nagrada. Nagradanin` en` joqari formasi bul oqiwshilarg`a beriletug`in maqtaw gramotalari. Maqtaw gramotalari ayrim predmetler boyinsha erisilgen ayriqsha tabislari ushinda beriledi xa`m ol oqiwshilarg`a saltanatli tu`rde tapsiriladi. Ayrim jarislarda ko`zge tu`skan oqiwshilarda xu`rmet gramotalari menen nagrađalanadi.

**Xu`rmetli waziypalardi tapsiriw.** Oqiwshini jeke qoshametlew ushin og`an xu`rmetli waziypa-mug`allimnin` ja`rdemshisi, assistenti, juwapli na`wbetshi waziypalari tapsiriladi xa`m onin` orinlaniwi jiyi-jiyi alg'is yamasa siyliqlaw menen belgilenedi. Xu`rmetli waziypalar oqiwshilarg`a tek g`ana olardin` sol waziypani orinlawg`a umtiliwshilig`i basim bolg`an jag`dayda g`ana tapsiriladi. Oqiwshilar bunday waziypani alg`an waqitta maqtanish sezimine bo`lenedi. Uliwma qoshametlewge oqiwshini xaqiyqat erisken tabislari ushin oni oqiwshilar kollektivi aldinda a`melge asiriw, bul iste oqiwshinin` jas xa`m jeke o`zgesheligin esapqa aliw siyaqli talaplar qoyiladi. Degenmenen oqiwshini jiyi-jiyi qoshametlewge bolmaydi.

Jazalaw metodi. Jazalaw metodin qollaniw-turmish talabinan, oqiwshinin` minez-qulqinan, jas xa`m jeke o`zgesheliklerinen kelip shig`adi. Jazalaw eskertiw, so`gis ja'riyalaw, klasstan shig`arip jiberiw, oqiwshini mug`allimler jiynalisina shaqiriw (pedsovet ), minez qulqina qoyilatug`in baxani kemitiw. mektepten shig`ariw turlerinde ushirasadi.

Eskertiw-bala oqiwarlar qag`iydasin buzg`an waqitlari beriledi. Ol oqiwshilarg`a jeke tu`rde ko`p beriledi. Egerde joldaslarinin` ko`zinshe eskertiw berilse onda ol oqiwshi o`zin ju`de qolaysiz sezedi, o`zine tez ta`sir etedi. Eskertiwdi abaylap, biraq arnawli formada beriw kerek, eskertiw bergende oqiwshinin` jeke basin xu`rmetlewdi esten shig`armawimiz kerek. Biraq qatti tu`rde onin` unamsiz qiliqlarin talqilap, oqiwshidan unamsiz qiliqti joq etiwdi talap etiw kerek. Eskertiwdi klass kollektivinin` o`zi berse ju`da` paydali boladi. Ayrim jag`daylarda sabaq waqtinda klass sho`lkemlespey qaladi, ta`rtipsizlik baslanadi. A`lbette bunday ta`rtipsizlikti baslawshi bir yamasa eki bala boladi. Biraq mug`allim kim baslawshi ekenin bilmeydi. Eskertiw jasaw kerekpe, kerek emes pe? A`lbette jasaw kerek. Biraq pu`tkil klassqa eskertiw berilse, onda ishinde jaziqsiz balalar da ketedi...

Vigovor. Bul oqiwshig`a birneshe, eskertiwler ta`sir etpegen jag`dayda xa`m ayrim qolaysiz is islep qoyg`anda beriledi. Ma`selen oqiwshi sabaqta otirip so`ylese, og`an eskertiw beresen` biraq, ol tag`ida ta`kirarlay berse, og`an eskertiw ta`sir etpese vigovor beriledi. Vigovor bererde oqiwshinin` islegen ta`rtipsizligi atap ko`rsetiledi. Vigovor beriw waqtinda dawisti o`zgertip iriletiw kerek. Vigovor beriw waqtinda oqiwshi mug`allim stolinin` janina kelip oqiwshilarg`a qarap turiwin yamasa o`z partasinda tikeyip turiwin talap etiw kerek. Mugallimnin` aytqanlarin orinlamag`an, sabaqqa qayta-qayta keshige bergen, mektep mu`lkin bu`ldirgen oqiwshig`a mektep direktori ta`repinen vigovor beriledi. Mektep direktori awizsha vigovor beriw menen bir qatarda jazba buyriq tu`rinde vigovorda beredi. Bunday vigovor alg`an oqiwshi klass jiynalisina tu`sedi. O`z minez-qulqin q ay ishinde du`zetse ja`ne basqa buyriq penen da`slepki vigovor alip taslanadi.

**Oqiwshini klasstan shig`arip jiberiw.** Jazalawdin` bul tu`ri ta`rtipsizlik ju`de shegine jetken waqitta qollaniladi, yag`niy oqiwshi qayta-qayta so`yley berse, ku`le berse, ta`rtipsizlik islep oqiwg`a kesent etse klasstan shig`arip jiberiledi. Oqiwshini klasstan shig`ariw waqtinda oni qorqitpay, onin` jeke ar namisina tiyetug`in so`z aytpay, tek g`ana klasstan shig`ip ketiwin talap etiw kerek. Klasstan shig`arilg`an oqiwshi direktordin` yamasa oqiw bo`limi baslig`inin` aldina baradi xa`m tu`sinik beredi. Biraq bul metodti qollana beriwge bolmaydi, sebebi ayrim oqiwshilar bug`an u`yrenip ketse, sabaq jaqpag`an waqitlari ta`rtipsizlik islep tezirek erkinlikke shig`iug`a xa`reket etedi. Sonliqtan, onin` ornina ko`birek eskertiw xa`m xa`zil ku`lki paydalansa jaqsi na`tiyjeler beredi.

**Oqiwshini pedagogikalik ken`eske shaqiriw.** Ayrim jag`daylarda oqiwshi ta`rtipsizlikti bir neshe ma`rtebe ta`kirarlaydi xa`m minez -qulqin du`zetiwge shara qollanbaydi. Bunday

jag`daylarda oqiwhsig`a akil aytıw, uyaltıw maqsetinde oni pedagogikalıq ken`eske shaqiriwg`a boladı. Oqiwhı ol jerde o`z minez-qulqı xaqqında aytadı. Mug`allimlerdin`, ata-analar komiteti ag`zalarinin`, direktordin` ken`eslerin tin`laydı. Bunday pedagogikalıq ken`eske tu`sken oqiwhılardan du`zelmeytug`ını og`ada az ushırasadı. Biraq mu`mkinshiligi bolg`anshelli balanı pedagogikalıq ken`eske tu`sirmew kerek, al onin` ornına ondag`i kemshiliklerdi saplastırıw jolların ko`rsetiwi kerek.

**Minez-qulqına qoyilatug`ın baxanı kemitıw.** Oqiwhshinın` minez-qulqına Baxa xa`r bir sherektin` xa`m oqiwh jilinin` axirında qoyıladı. Oqiwhshinın` minez-qulqı «u`lgili», «qanaatlandırarlı», «qanaatlandırarsız» degen baxalar menen baxalanadı. Oqiwhshinın` minez-qulqına qoyilatug`ın baxanı kemitıw, bul awır jazalardin` tu`rine jatadı. Sebebi, «u`lgili» baxası qizig`ıwshılıq penen oqiwtug`ın, ja`miyetlik jumislarg`a aktiv qatnasatug`ın oqiwhshılarg`a qoyıladı. «Qanaatlandırarlıq» baxası mekteptin` tiykarg`ı talapların orınlaytug`ın oqiwhshılarg`a qoyıladı. «Qanaatlandırarsızlıq» baxası o`z wazıypalarına juwapkersızlıq penen qaraytug`ın, mektep talapların moyinsınbaytug`ın oqiwhshılarg`a qoyıladı. «Qanaatlandırarsızlıq» baxasın alg`an oqiwhshılarg`a, mektepti pitkergeı menen attestat berilmeydı. Sonlıqtan oqiwhı minez-qulqına qoyilatug`ın baxanı kemitkende abaylap, a`ytewir na`rse ushin kemite bermew kerek. Baxasın kemitken waqıtta oqiwhı narazı bolmaslıg`ı ushin ne sebep kemitip atırg`anın`dı tu`sindirip beriw kerek.

**Mektepten shig`arıp jiberiw.** Bul jazalawdin` en` son`g`i tochkası. Egerde oqiwhı xulıganlıq islese, mug`allimlerdin` namısına tiyse, mektep mu`lkin bu`ldirse, mektep ta`rtibine sistemalı tu`rde moyinsınbasa, onda ol mektepten shig`arıladı. Oqiwhshını mektepten shig`arıw ma`selesi mektep pedagogikalıq kenesinde qaraladı. Biraq pedagogikalıq ken`es qararı menen rayonlıq yamasa qalalıq jası jetpegen balalar isi boyınsha komissiyası kelisim beriwı kerek. Mektepten shig`arıl`an balanı jası jetpegen balalar isi menen shug`ıllanıwshı komissiya oqıtıp, ta`rbiyalaytug`ın koloniyag`a, ma`kemege jiberedi yamasa jumısqa ornalastıradı

Talabalardin` o`zin-o`zi tekseriwi ushin sorawlar, testler xa`m ma`seleler.

Sorawlar.

1. Ta`rbiya metodları degende nelerdi tu`sinemiz?
2. Oqiushılardin` sho`lkemleskenligine, ta`rbiyalıq iske klasstin`, belgili bir topardin`, jeke oqiwhshılardin` qatnasına qarap bo`linetug`ın ta`rbiya formaları qaysı toparda o`z sa`wleleniwin tapkan?
3. Ta`rbiya formaları, ta`rbiya metodlarınin` ta`sirine qarap ajıratqanımızda qaysı toparda o`zinin` durıs ko`rinisin tabadı?
4. Ta`rbiya metodlarınin` klassifikatsiyası qaysı toparda o`z ko`rinisin tapqan dep aytamız?
5. Shiniqtiriw metodinin` usılların qaysı toparda ko`riwdi durıs dep bilesiz?
6. Siyasiy ma`limlemenin` qaysı ta`rbiya metodlarınin` quramında turg`anı durıs boladı?
7. Maqullawdı qaysı ta`rbiya metodinin` quramına qosamız?
8. Oqiwh xızmetin` qaysı ta`rbiya metodinin` quramına qosqanımız durıs boladı?
9. Gurrin` qaysı ta`rbiya metodinin` usılı?
10. Qoshametlew metodinin` usilin tabın`?
11. Isendiriw metodinin` usilin tabın`?
12. Jazalaw metodinin` usilin tabın`?
13. Ne sebep ten`dey sotsiallıq sharayatlarda jaqsi xa`m to`men xojalıq iyeleri o`sip jetilisedi?
14. Oqiwhshinın` minez-qulqına qoyilatug`ın baxanı kemitıw qaysı ta`rbiya metodinin` quramına qosıladı?
15. Oqiwhshını mektepten shig`ariwdi qaysı ta`rbiya metodinin` quramında korgenin`iz maqulıraq?
16. Oqiwhı minez-qulqına qanday baxalar qoyıladı? :lgili baxası qanday oqiwhshılarg`a qoyıladı?
17. Qanaatlandırarsızlıq baxası menen kimler baxalanadı?
18. Ta`rbiya metodların o`z betin` izshe tabın`?
19. Etikalıq temadag`ı gu`rrin`lerdi o`tkeriwdin` ayırıqshalıg`ı nelerden ibarat?
20. Ku`ndelik rejimdi du`ziwge ja`rdemesiw qaysı ta`rbiya metodinin` usılı sipatında qollanıladı?
21. Oqiwhshılardin` den sawlıg`ının` bekkem bolıwına, aqıl xa`m fizikalıq miynetler menen shug`ıllang`anda tez sharshap qalıwına jol bermeytug`ın shiniqtiriw metodinin` usilin tabın`?

22. Shiniqtiriv metodinin` qaysi usilin paydalanbag`animizda oqiwsnilardin` densawlig`inin` nasharlawina, ruxiy rawajlaniwinin` ka`mbag`allasiwina, aqil xa`m fizikalig` miynetler menen shug`illang`an waqitlari tez sharshap qaladi?

23. Klasstan tis ta`rbiyalig` jumislardi oqiws xizmetleri menen baylanistiriwdi qanday na`rse arqali tu`sinesiz?

24. Mekteptin` nagradasinin` qaysi tu`ri en` joqari nagradi formasi bolip esaplanadi?

25. Mektep muzeyleri, uris xa`m miynet veteranlarina arnalg`an galereya, zal xa`m ko`rgizbeli, tematikalig` stendlerdi ta`rbiyalawdin` qaysi formasinda jiyi-jiyi qollanamiz?

26. Siyasiy ma`limleme, oqiwsnilardi ta`rbiyalawdin` qaysi formasina qosasiz?

Testler.

1. Ta`rbiya qurallari qanday maqsette isletiledi?

A. Neandayda bir tarbiyalig` ma`seleni maqsetke muwapiq jol menen sheshiwdi sho`lkemlestiriw ushin. V) Balalardi bilimli, sawatli etiw ushin. S) Ko`rgenlerin, esitkenlerin, islegenlerin yadinda saqlap qaliw ushin. D) %zinin` kishkenelerge u`lgi boliwi ushin. E) Balalardin` bilimliligini, ta`rtipliligini basqalarg`a u`lgi etip ko`rsetiw maqsetinde.

2. **Tarbiya metodi degenimiz ne?** A. Ta`rbiyashinin` ta`rbiyalaniwshig`a qollanatug`in ta`rbiya usillari. V. Ta`rbiyashi xa`m ta`rbiyalaniwshilardin` birliktegi xizmeti xa`m o`z-ara ta`sir ko`rsetiw usillari. S. Balalardi unamli xarakterde ta`rbiyalap shig`aratug`in xizmet. D. Mug`allimlerden` bala ta`rbiyasinda qollanatug`in xizmetleri. E. Bala ta`rbiyasinda unamli na`tiyjeler beretug`in xa`m ata-analar, mug`allimler qollanatug`in xizmet tu`rileri.

3. **Ta`rbiyanin` na`tiyjeli boliwi nege baylanisli ekenligi qaysi qatarda toliq xa`m duris o`rsetilgen?** A. Ata-anasinin` ta`rbiyalilig`ina, bilimliligine. V. Mug`allimnin` bilimli, ma`deniyatli, abroyli boliwina. S. Balanin` oynaytug`in doslarinin` qanday da`rejede ta`rbiyalang`anlig`ina. D. Ta`rbiya metodlarinan, usillarinan, qurallarinan xa`m formalarinan sheberlik penen paydalaniwina. E. Ata-analarina xa`m mug`allimlerden` bilimdanlig`i menen talapshan`lig`ina.

4. **Oqiwsnilarqa kimnin` u`lgi boliwi ayriqsha a`xmiyetli?** A. Ata-anasinin`, V. Doslarinin`. S. :lkenlerdin`. D. Neonsilardin` E. Mug`allimnin`.

5. **Ata-balarimiz o`z balalarina kimlerden u`lgi aliwdi na`siyat etken?** A. Jaqsilardan, danalardan, ulli adamlardan. V. shayirlardan, mollalardan. S. Diyxanlardan, sharwalardan, mollalardan. D. Ta`wiplerden, bolis aqsaqallardan. E. Palwanlardan, shayirlardan, batirlardan.

6. **Xa`r qanday qoshametlewdi neni esapqa alg`an xalda qollanamiz?** A. Oqiwsninin` jas xa`m jeke o`zgesheligin. V. Oqiwsninin` bilimliligini. S. Pedagogikalig` talaplardi. D. Oqiwsninin` den-sawlig`in, ta`rtibin. E. Ku`shin, mu`mkinshiligin, ta`rtibin.

7. **Xa`r bir qoshametlew nelerdi esapqa alg`an xalda qollaniladi?** A. Ayriqsha, jaqsi, ta`rtipli ekenligini. V. Barliq sabaqlardan ayriqsha oqiytug`inlig`in. S. A`dep-ikramli, u`lgili ekenligini. D. Pedagogikalig` talaplardi. E. Jetispewshilik, kemislik ta`replerin.

8. **En` jen`il jaza qaysi?** A. Uyaltiw. V. So`gis ja`riyalaw. S. Eskertiw. D. Tu`rgeltip qoyiw. E. Minez-qulqina qoyilatug`in baxani to`menletiw.

9. **Ashliq arqali ta`rbiyalaw qaysi jazag`a kiredi?** A. Qorqitiwg`a. V. Dene jazasina. S. Eskertiw beriwge. D. Uriwg`a. E. Kemsitiwge.

10. **O`zbek xalqi xesh kimnen kem emes, kem bolmaydi da degen uran qaysi ta`rbiyalaw metodinin` qatarinan orin aladi?** A. U`lgi u`mek. V. Isendiriw. S. Shiniqtiriv. D. Qoshametlew. E. Jazalaw.

11. **Ta`rbiya metodlari qaysi qatarda duris berilgen?** A) gu`rrin`, B. baqlaw, anketa. V. Awiz eki, ko`rsetpeli, isendiriw. S. Isendiriw, a`meliy, qoshametlew xa`m jazalaw. D. Ko`rsetpeli, shiniqtiriv, u`lgi-o`mek. E. Isendiriw, shiniqtiriv, u`lgi-o`mek, qoshametlew xa`m jazalaw.

12. **Oqiwsninin` minez-qulqina qoyilatug`in baxani kemitiw qaysi ta`rbiya metodinin` quramina qosiladi?** A. Isendiriw. V. Shiniqtiriv. S. U`lgi-o`mek. D. Qoshametlew. E. Jazalaw.

Ma`seleler.

1. Sabaq waqtinda bir oqiwsni Sizdi rogatkanin` ushina qag`az salip atti. Siz usi oqiwsnig`a ne islegen bolar edin`iz?

2. Sabaq waktinda oqiwsni Sizin` bergeni sorawlarin`izg`a qa`te juwap beredi. Siz oni qalayinsha du`zeter edin`iz?

3. Ko`shede ketip baratirip Siz o`z oqiwsnin`izdin` ku`shikke azap berip atirg`anin` ko`rip qaladin`iz. Siz balag`a qanday ta`rbiya metodin` xa`m qalayinsha qollang`an bolar edin`iz?

4. Bala o`zinin` kele bolmaytug`inlig`ina isener edi. Sebebi og`an anasi xa`r ku`ni «Sen kele bolsan` murnimdi kesip beremen» dep isendirip qoygan edi. Siz balanin` «kele bolatug`inlig`ina ko`zin qalay jetkerer edin`iz?

Oqiwshilardi adep-ikramliliqqa ta`rbiyalaw.

Joba.

1. Adep-ikramliliqqa tarbiyasinin manizi ham mazmuni.
2. Adep-ikramliliq tarbiyasi olshemleri.
3. Sanali intizamdi tarbiyalaw.

P A Y D A L A N G A N A D E B I Y A T L A R

1. I.A .Karimov Yuksak ma`naviyat- engilmas kuch. Toshkent g008 y.
2. Barkamol avlod- O`zbekiston taraqqiyotining poydevori. T-1997 y
3. Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi. Toshkent-1997 y
4. Ozbekiston Respubliqasi “ Ta`lim xaqidagi qonuni”. T-1997 y
5. Rubinskiy.V. Tarbiyaviy ish metodikasi. T-1991y
- u. R.J. Ishmuhamedov «Innovatsion texnologiya yordamida ta`lim samaradorligini oshirish yollari» Toshkent 2004 y
7. U. Tolipov, M.Usmonboeva «Pedagogik texnologiyaning tadbqiqiy asoslari» Toshkent 2006
8. N.Gaybullaev., R.Yodgorov., R.Mamatkulova. Pedagogika T- g005
9. O.Xasanbeva va boshkalar Oila pedagogikasi T 2007 y
10. X.Ibragimov Pedagogika T 2007 y
11. U.Askarova va boshkalar Pedagogika T 2008 y
12. Q.Qosnazarov., A.Pazilov., A.Tilegenov Pedagogika «Bilim» NOqis 2009 j
- 13.A.Pazilov Tarbiya haqqida oylar «Bilim» NOqis 2009 j
14. A.Dosxodjaeva. Xalq ogzaki ijodi namunolari vositasida oilada bolalarni tarbiyalash imkoniyatlari FAN Toshkent-2007 y

A`dep-ikram ta`rbiyasi jeke adamdi xa`r ta`repleme rawajlandiriwdin` en` a`xmiyetli bo`limlerinen biri bolip esaplanadi. Sonliqtanda xa`zirgi waqtlari oqitiw, ta`rbiyalaw islerinin` gu`lla`ni olardi a`dep-ikramliqqa ta`rbiyalawdan ibarat. Moral` - bul ja`miyetlik sananin` bir formasi, adamnin` ja`miyetlik turmisinin` barliq sferalarinda onin` minez-qulqin ta`rtiplestiretug`in printsiplerdin`, talaplardin`, norma xa`m qa`delerdin` jiyindisi. Moral`da adamlardin` ja`miyette qa`liplesken minez-qulq normalari «ar-namis», «xujdan», «a`dillik» qusag`an tu`siniklerde berilgen. Bul a`dep-ikram tu`siniklerinin` ba`ride baxalawshi xarakterge iye. Moral` baxalawshi tu`siniklerdi, minez-qulq motivleri menen normalarin, adamlar arasindag`i qarim-qatnas formalarin o`z ishine aladi xa`m sonin` menen bir qatarda olardi da`lillep beredi. Moral` xaqqindag`i bizden buring`i talimat adamzat ja`miyetinin` barliq da`wirlerine say keletug`in moral`di biykarlaydi. Sebebi ja`miyettin` sotsial-ekonomikalik jag`inan rawajlaniwina baylanisli moralda o`zgerip xa`m rawajlanip baradi.

Xa`zirgi waqitta jaslardi a`dep-ikramliqqa ta`rbiyalawdin` a`xmiyeti artpaqta, sebebi bizde jan`a a`wlad, eski moral`menen za`xa`rlenbegen a`wlad tuwilip atirg`anlig`i menen, og`an joqari a`dep-ikramliq sipatlar berilmese ol shin mag`anada adam bola alma`ydi. Xa`zirgi waqitta oqiwshilardi a`dep-ikramliqqa ta`rbiyalaw olardin` turmisinin` xa`m xizmetinin` xa`r qiyli sferalarinda a`melge asiriladi. Bala shan`araqta, mekteptegi doslarinin` do`gereginde, ko`shede a`dep-ikramliq ta`sirdi basinan keshiredi. Basqasha so`z benen aytqanda a`dep-ikramliq

normalardi iyelewdin` 1-basqishinda ta`rbiyalanip atirg`an bala a`dep-ikramliqqa qoyilatug`in talaplar sistemasi menen tanisadi. Bul jerde ata-analar, mug`allimler sol balag`a a`dep-ikramliq normalardi jetkerip beriwshi u`lgi, ideal olardin` isenishi xizmetlerin atqaradi. Sonin` menen birge olar a`dep-ikramliq talaplardin` orinlaniwin qadag`alap, baqlap ta baradi. Uliwma 1-basqishta moralalliq norma xa`m qag`iydalar di iyelew adamnin` minez qulqindag`i bir qatar o`zgeriwshen`liklerdin` bolatug`inlig`in biykarlamaydi. Bul basqishta so`z benen istin` birligi, a`dep-ikramliq bilimler menen is xa`reket arasindag`i turaqsizliq, basqalardin` unamsiz qiliqlarin ko`riw xa`m og`an shidamaw, al o`z minez-qulqin`di elestirmew siyaqli qa`siyetler ka`liplesedi.

2-basqishta ta`rbiyalanip atirg`an balada moralliq normalardi saqlaw xa`m buziwg`a bolg`an, o`zinin` jeke qatnasi qa`liplese baslaydi. Endi a`tirapindag`i adamlardin` minez-qulqin baxalaw, arqali bala o`z minez-qulqina baxa beredi. Bul da`wirge kelip bala, men o`zim shininda qanday ekenmen xa`m keleshekte qanday boliwim kerek degen pikirdi payda etedi.

3-basqishta a`dep-ikram ta`rbiyasinin` ta`biyatin xa`m xarakterin onin` o`z o`zgesheliklerin tu`sine otirip en` jaqsi qesiyetlerge iye boliwdin` qolayli quralin tan`lap aladi. Xa`r qiyli adamlardi minez-qulqina, ja`miyetke xa`zirgi waqitta xa`m keleshekke o`zinin` rawajlaniw da`rejesine baxa beredi.

Juwmaqlawshi 4-basqishta a`dep-ikramliqtin` mazmunin xa`m onin` baxalilig`in tu`sinedi, oni o`z is-xa`reketinde aktiv tu`rde ko`rsete aladi.

Qisqasha qilip aytqanda 1-den a`dep-ikramliq bilimlerge iye boladi. 2-den moralliq talaplardi orinlawg`a yamasa buziwg`a o`zinin` jeke qatnasi payda boladi. 3-den minez-kuliqqa ta`sir etiwshi ta`rbiyalıq qurallardi tan`lap bile di. 4-den a`dep-ikramliq qag`iydalarina boysinadi xa`m onin` jan`adan jaqsi qag`iydalarin oylap tabiwshida bola aladi.

Xa`zirgi waqitlari mekteplerdin` baslawish klasslarında oqiw-ta`rbiyalaw isinde de a`dep-ikramliq ta`rbiyasinin` waziypalari nelerden ibarat xa`m mazmuni nelerden quralg`an. Ilimpazlardin` izertlewi boyınsha sistemali, bir maqsetke bag`darlang`an joqari a`dep-ikramliq, jeke adamnin` qa`liplesiwi mektepte, sho`lkemlesken balalar kollektivinde iske asadi. Mektepte jeke adamdi xa`r ta`repleme rawajlandiriwg`a bag`darlang`an arnawli ta`rbiyalıq jumislari a`melge asiriladi. O`sip baritirg`an jas awladti turmisqa, miynetke tayarlaw arqali mug`allimler balalardi a`lpayim, duris so`zli, printsiptal boliwg`a u`yretedi, Watandi su`yiwge, miynet isley biliwge, adamlarg`a g`amxorliq menen qatnas jasawg`a, qayirxom boliwg`a u`yretedi.

Isenim xa`r bir mug`allimnen ja`miyetlik turmisqa aktiv qatnasiwdi talap etedi. Isenimli mug`allim ja`miyetlik qubilisardi sirttan baqlawshi bolip qalmaydi. Ol o`zi aralaspa, o`z ko`zi menen ko`rmese, o`zi esitpese o`zin ju`de qolaysız sezedi. Sonliqtan mug`allim a`dep-ikramliq norma xa`m printsipler xaqqindag`i bilimler menen sheklenip qalmaydi. Ol sol bilimlerge o`z isenimin xasil qiliw ushin turmisqa aktiv aralasadi. Xa`zirge shekem bizge isenimnin` eki tu`ri ma`lim: 1-si geypara adamlardin` abroyına ko`zdi jumip iseniwbuni fanatikaliq isenim deydi. 2-si siyasiy xa`m a`dep-ikramliq jaqtan tan`lang`an ideallardin` miynet jollarin tu`siniw arqali iseniwb. Demek 2-tip izertlew arqali tu`siniw boladi.

Isenimdi qa`liplestiriw ma`selesi bul filosoflardi, pedagoglardi xa`m psixologlardi teren` tolg`andirip kelmekte. Psixologlardin` ko`rsetiwi boyınsha kishkene balalardin` isenimi barliq waqitta aktiv boladi.

Isenim ko`binese beriletug`in xabarlar arqali payda boladi. Biraq esitiw arqali payda bolg`an isenim-ko`riw arqali bekkemlenbese ol tez o`z ku`shin jog`altadi. Na`tiyjede esitiw arqali berilgen isenimnin` duris boliwına qaramastan ko`riw arqali payda bolg`an naduris isenimge beyimlesip ketedi. Esitip iseniwb menen ko`rip iseniwb arasinda pariqlar bar.

Ideal yamasa u`lgi bul a`dep-ikramliq jaqtan rawajlanıwdin` a`dep-ikramliqqa ta`rbiyalawdin` shin`i. En` joqari ko`rinishi. Suxomlinskiydin` ko`rsetiwi boyınsha bunday da`rejege mug`allim a`dep-ikram a`detleri xa`m a`dep-ikram sezimleri arqali erisedi.

Ideal-grektin` «ideya» so`zinen, bizin`she elesletiw, eliklew degenlerdi an`latadi. Ol ja`miyetlik sananin` adam umtilatug`in sotsialliq progress, ilgerilew basqishindag`i o`zine ta`n sa`wleleniwi. Ta`biyat adamdi to`rt ayaqlap ju`riw mu`mkinshiliginen ajiratqan waqtin baslap og`an ideal, yamasa eliklewdi, elesletiwdi, u`lgini berdi. Sol waqittan baslap adam o`z sanasinan erksiz xalda en` jaqsi na`rsege, joqarig`a umtiliwdi basladi. Usi umtiliwdi tu`siniwge u`yretsen iz sonda g`ana jaqsi na`rselerge sanali tu`rde umtiliwdin` baxit ekenin tu`sinesiz». Demek turmistan ajratilg`an ideal adamlardin` sotsial-ekonomikaliq sharayatlari esapqa almag`an ideal bola almaydi. Xaqiqiy ideal yamasa u`lgi ko`p materialdin` ishinen su`zip aling`an a`dep-ikramliq qa`siyetler jiyindisi.

Mugallim de ideal bola aladi. Sebebi, oqiwshilar mug'allimge isenedi. Olardin` u`lgi bolatug`in kelbetin a`yyemgi filosoflar menen pedagoglar jaratti. Biraq u`lgi bolatug`in o`rnekti a`yyemgi filosoflar menen pedagoglar jasag`an menen xa`zirgi mua`allimlardin` barlig`i ideal bola almaydi. Izertlewshilardin` juwmag`ina qarag`anda ja`miyetlik attestatsiyadan o`tken mug`allimdi 3 kategoriyag`a: o`z isinin` sheberi, jaqsi qa`nige, ortasha qa`nige.

O`z isinin` sheberi-bolg`an mug`allimler xa`r bir adimda u`lgi boliwg`a tirisadi. Al jaqsi qa`nige-o`z ka`sibine joqari talaplar qoyip biledi. Ortasha qa`nige – ko`binese pedagogikaliq takt talaplarin buzadi eken. O`z o`zine baxa beriwdi bilmes eken, barliq ayipti oqiwshilardin` o`zlerinen xa`m oni oqitqan mug`allimlerden ko`redi.

Oqiwshilardin` a`dep-ikramliq ko`z-qaraslari xa`m olarg`a beriletug`in etikaliq bilimler. Etikaliq bilimler-bul a`dep-ikramliq printsipier, norma xa`m qag`iydalarg`a ja`mlenip ja`miyettegi adamlardin` minez-qulqin ta`rtipke salip turatug`in ken` tarqalg`an tu`sinikler sistemasi. Etikaliq bilimler-adamlardin` a`dep-ikramliq sana-seziminin` rawajlaniwina, o`zgeriwine qarap o`zgerip turadi.

Ta`rbiyalaw xa`m qayta ta`rbiyalawdin` o`zinde turmisliq ta`jiriybelerden toplang`an bir neshe a`dep-ikramliq tu`sinikler, ko`z-qaraslar ya unamli yamasa unamsiz ta`repke qarap o`zgertiliwi mu`mkin. Adam minez-qulqi menen onin` etikaliq bilimi arasindag`i sa`ykes kelmewshilik payda boladi. Buni ro`llerge bo`lingen qarama-qarsiliq deydi. Ka`siplik, pedagogikaliq xizmette bunday «ro`llerge bo`lingen qarama-qarsiliq» azda bolsa ushirasip turadi. Mug`allimnin` bag`darlaniwi xa`m xa`reketi sol karama-karsiliktin` iykemleskenligine qarap ma`lim boladi. Mug`allimnin` a`dep-ikramliq ko`z-qarasi a`dep-ikramliq da rejesinin` qanaatlandirarli da`rejede boliwina xa`m turaqli boliwina baylanisli boladi.

Pedagogikaliq ka`sipti iyeleyin dep atirganlar esap-sani joq tayar norma xa`m qag`iydalar menen tanistiriladi. Usi norma xa`m qag`iydalardi o`zlestiriw oqiw, ta`rbiya xa`m miynet xizmeti protsesinde a`melge asiriladi. Uliwma ta`lim xa`m ka`siplik ta`limnin` bir neshe tayarliq basqishlarinan o`tken mug`allimlerge qa`legen bir formada ja`miyetlik a`dep-ikramliq qatnaslarga jeke ko`z-qarasi payda boladi xa`m ol ka`siplik moraladan o`zine ta`n bolg`an talaplarin o`zinshe orinlay baslaydi. A`dep-ikramliq ko`z-qaraslari payda bolip oni ka`siplik pedagogikaliq xizmettin` negizi sipatinda aliw mug`allimnen a`dep-ikramliqtin` talaplarina juwap beretug`in boliwdi talap etedi.

Xa`mmege ma`lim ja`miyette barliq norma xa`m qag`iydalar o`z o`lshemin tapqan. Xa`r bir mug`allim bala ayipker bolsa da og`an baqirmay, jaman so`z aytpaw kerekligin xa`m bunday na`rselerdin` pedagogikaliq etika normalarina jatpaytug`inlig`in biledi. Biraq bile tura buzip aladi. Bul tek mug`allimlerge g`ana emes, al basqa adamlarda da ushirasadi.

Pedagogikaliq xizmettin` o`zine ta`n ayirmashilig`i ol xa`r bir mug`allimnen, a`dep-ikram ma`selelerine baylanisli sorawlarga aniq, o`z betinshe juwap beriwdi xa`m o`z pikirinde turiwdi talap etedi. Uliwmalastirip aytatug`in bolsaq bilimler barliq waqitta praktikaliq is-xa`reket qa`desi bola bermeydi. Sonliqtan a`dep-ikram ta`rbiyasinin` maqsetinde a`dep-ikramliliq xaqqindag`i bilimlerde balalardin` isenimine aylandiriwdan ibarat.

**A`dep-ikramliq sezim.** Sezim deydi V.Suxomlinskiy bul moralliq isenimnin`, printsipialliqtin`, ruuxiyliq ku`shinin qani, denesi, juregi: Sezimsiz a`dep-ikramliq, eki ju`zlilikti ta`rbiyalaytug`in qurg`aq ma`nissiz so`zlerge aylanip ketedi. A`dep-ikramliq tu`siniginde a`dep-ikramliq isenimine alip baratug`in jol, ol teren` sezimler menen bayig`an qiliqlarin, a`detlerin balanin` o`zi islep atirg`anlarinda, tiyisli jeke qatnaslarinan baslanadi. Demek, a`dep-ikramliq sezimler eki tu`rli qollaniladi. Birinshiden, a`dep-ikramliq sezim jeke adamdi qa`liplestiriw qurali sipatinda qollaniladi, ekinshiden, a`dep-ikramliq sezimlerdi rawajlandiriw a`dep-ikramliq ta`rbiyasinin` waziypasi sipatinda qollanadi.

A`dep-ikramliq sezimler klassliq xarakterge iye. Bul klassliq xarakterdin` saqlaniwi ko`binese adamnin` biologiyaliq, psixologiyaliq o`zgesheliklerine qarag`anda sotsialliq minez-qulqina baylanisli boladi.

Ha`zirgi waqitta oqiwshidag`i a`dep-ikramliq sezimdi ta`rbiyalaw pedagogikaliq kollektivtin` bas waziypasi. Bul waziypani orinlawda mug`allimnin` jeke ro`lide aytarliqtay orindi iyeleydi.

Oqiwshilardin` bilimin tekseriw ushin sorawlar, testler, ma`seleler xa`m tapsirmalar.

1.Geypara mekteplerde oqiwshilardin` o`z mug`alliminin` tuwilg`an ku`ninde ayrim bayramlarda sawg`a beriwi a`detke aylang`an. Siz usig`an qalay qaraysiz?

2.-klass oqiwshilari menen o`tkeriletug`in «Adam turmisinda-ananin` ro`li» atli temadag`i gu`rrin`lesiwdin` jobasin du`zin`.

3. Birinshi smenada oqiytug`in 2 xa`m 5 klass oqiwshilari ushin ku`ndelik rejim du`zip berin`. Olardin` ata-analari jumista saat 5.30 da keledi.

Testler

1. Ne sebep birdey sotsialliq sharayatlarda jaqsi xa`m jaman xojaliq iyesi shig`adi? Bul jerde ne na`rse en` basli ro`ldi oynaydi? A. Na`sil V. Uqiyliliq S. Adamnin` talabi D. Materialliq sharayat E. Terbiya

2. A`dep-ikramliq bilimlar qaysi waqitlardan baslap beriledi? A. Baslawish klasstan, V. Baqsha jasinan, S. 5 klassta, D. u`y ta`rbiyasinan E. Ananin eki qabat waqtinan.

2. Ne sebep a`dep-ikramliq qatnaslar buziladi? A. Orinlawi qiyin bolg`anda, V. Sizdi xesh kim tu`sinbegende, S. Eki ju`zlilik orin alg`anda D. Is menen so`z arasinda pariql bolg`anda, E. Minezler sa`ykes kelmegende.

3. Siz a`dep-ikramliq degende neni tu`sinesiz?

4. A`dep-ikramliliq qanday sipatlarg`a iye dep oylaysiz?

5. Qaysi waqitlari a`dep-ikramliq ta`rbiyasi ushin qolayli?

6. A`dep-ikramliliqqa kimler ta`rbiyalaydi?

7. A`dep-ikramliliqqa qalay ta`rbiyalanadi?

Dun`yag`a ilimiy ko`z-qarasti qa`liplestiriw ha`m oqiwshilarg`a aqil ta`rbiyasin beriw.

JOBA`

1. Dun`yag`a ilimiy ko`z-qarasti qa`liplestiriw tiykarlari.

2. Dun`yag`a ilimiy ko`z-qarastin` tiykar`i belgileri ha`m man`izi

3. Aqil ta`rbiyasinin` waziypalari ha`m mazmuni.

PAYDALANGAN ADEBIYATLAR

1. I.A .Karimov Yuksak ma`naviyat- engilmas kuch. Toshkent 2008 y.

2. Barkamol avlod- O`zbekiston taraqqiyotining poydevori. T-1997 y

3. Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi. Toshkent-1997 y

4. Ozbekiston Respubliqasi “ Ta`lim xaqidagi qonuni”. T-1997 y

5. Rubinskiy.V. Tarbiyaviy ish metodikasi. T-1991y

6. R.J. Ishmuhamedov «Innovatsion texnologiya yordamida ta`lim samaradorligini oshirish yollari» Toshkent 2004 y

7. U. Tolipov, M.Usmonboeva «Pedagogik texnologiyaning tadbiiy asoslari» Toshkent 2006

8. N.Gaybullayev., R.Yodgorov., R.Mamatkulova. Pedagogika T- 2005

9. O.Xasanbeva va boshkalar Oila pedagogikasi T 2007 y

10. X.Ibragimov Pedagogika T 2007 y

11. U.Askarova va boshkalar Pedagogika T 2008 y

12. Q.Qosnazarov., A.Pazilov., A.Tilegenov Pedagogika «Bilim» NOqis 2009 j

13. A.Pazilov TArbiya haqqinda oylar «Bilim» NOqis 2009 j

Jas awladti ha`r ta`repleme jetiliskan insan etip ta`rbiyalaw ushin da`slep onin` dun`yag`a ilimiy jaqtan ko`z-qarasin rawajlandirip bariwimiz kerek. Jas awladti du`n`yag`a ilimiy ko`z-

qarasti qa'liplestiriw bul ha'zirgi dawirde emes, al barliq dawirlerde de alding'i alim oyshillardin' diqqat orayinda bolip keldi. Misal etip alatug'in bolsaq feodalizm, kapitalizm siyaqli klassliq ja'miyetlerde sol dauirdin oqimisli. Bilimli du'n'ya ilimine, o'zlerinin' salmaqli u'leslerin qosqan Giptokrit, Demokrit, Platon h.t.b. Shigis ag'artiwshtarivnan Farabiy, Beruniy, Ibn-Sino A.Yassawiy, Kunxoja, Berdax, Ajiniyaz h.t.b. [Dun`yaliq koz-qaras-](#)

bul belgili jamiyette hukim suretugin koz-qaraslar sistemasi, yaki belgili bir klasstin ideologiyasina emes, balki har kimnin oz pikirlerinde, sezimlerinde, erkinde xizmetinde kozge taslanatugin sub`ektiv jagdayda boladi.

Dun`yaliq ko'z-qaras jaqsi pikirlerdin' xizmet qiliwinin birligin anlatadi. Atiraptagi dun`yaliq faktler tabiyat nizamlarin bilip aliw ilimiy koz-qaraslardin kop turliligi, haqiqatlilikiga isenim arqali oqiwshti sonin menen birge qanday da bir narseni daliyillewge, tastiylawga, gurrin etiwge umtiladi.

Dun`yaga koz-qaras tek gana adamga gana tan qasiyet bolip, hayuanlar dun`yasi, baska narse, zatlar ham tabiyat ushin jat narse, olarda da dun`yaga koz-qaras boladi dep oylaw biymaniliq boladi. Daslep soni aytiw kerek, dun`yaga ilimiy koz-qaras har qiyli kasip iyelerinde har qiyli toligirak, terenirek yamasa juzekilew, shalalaw, sayiziraq boliwi mumkin. Bunda adamlar tarepinen aldingi awladlardan miyras bolgan ruwxiy bayliqlardi, bilimlerdi ham hazirgi bar bilimlerdi ozlestiriw darejeleri ayriqsha ahmiyetke iye.

Hazirgi jagdayda [adamlardin sanasi](#), dun`yaga koz-qarasi janasha pikirlew qiyali bekkemlenbese, garezsizliktin siyasati, mazmuni ham ahmiyeti olarga tusindirilmese, ulken ozgeriske ushirasiwi mumkin.

Sonin ushin da hazirgi ahmiyetli basli masele xaliqtin sanasindagi eskishe koz-qarasti ozgertiw akonomikasi, siyasat, madeniyat tarawlarinda janasha pikirlewdi uyreti, garezsizliqti bekkemlew jagdayinda oz hukuklarin anlaw ham unamsiz (kolaysiz) narselerdin turmisqa enip ketpeui ham ogan qarsi guresiwe bagdarlawdan ibarat.

Dun`yaga [filosofiyaliq koz-qaras](#) putkil tirishilik organikaliq emes dun`ya adamzat ham osimlikler dun`yasi ozgermeytugin qatip qalgan emes, mumkin mudami osiwde, ozgeriste, rawajlaniwinda ham harekette dep tusindiredi.

Dun`yaga filosofiyaliq koz-qaras adamlarda dun`ya haqqinda bir putin, duris aniq dun`yaga koz-qarasti jetilistiriwden tisqari, barliq panler ushin dun`yani biliwde metodologiyaliq qural bolip tabiladi. Sonin ushin da basqa panlerdi filosofiyani basqa panlerden ajiratiw mumkin emes. Bilimdi iyelew quramali protsess bolip, ol adamnin en daslep fiziologiyaliq jaqtan jetiskenliqti, yagniy V tiykargi seziw organlarinin sau salamat boliwin ham bilim aliw ushin tinimsiz shinigiw islewin talap etedi.

[Ajiniyaz atamizdin aytqaniday](#) korkem adbiyatti xaliq awiz eki doretpesin, erteklerdi, aniz ham qissalardin ahmiyeti ayriqsha misali: «Hadislerde», «Xalila ham Dimna», «Kabusnama», «Min bir tun», siyaqli qimbat bahali shigarmalarda sezgirlik ham logikaliq biliwge tiyisli naqillar ertekler, apsanalar kop bolip, bul shigarmalar jaslar di dun`yaga ilimiy koz-qarasti qaliplestiriwde ahmiyetli orin tutadi. Ilim sebepli dun`yani bile di ham oni baskaradi. Hayuanlar tabiyatka beyimlesip jasay beredi, al adamlar bolsa tabiyatti ozine beyimlestiredi, ozgertedi. Tabiyatti ozgertiwde qural bolatugin dun`yaga ilimiy koz qarasti qaliplestiriwde shigisinin (ata-teginin) da juda ulken ahmiyeti bar. Aldingi Evropalastirilgan talim tarbiya usilimizda jiberilgen katelerden en ulkeni bizinshe shigisina (ata-tegine) itibar beriwshiliq bolip, biz talim aliwshinin uqiyliligina, onin shigisina (ata-tegine) itibar berip otirmay, eger jeterli bilim di bersek kutilgen adam kaliplese beredi dep oylaytugin edik.

[Dun`yaga koz-qarasti kaliplestiriwde](#). adam ham zatlar di, waqiya ham hadiyseler di korinip turgan korinisine, turine karap emes mumkin olar di ishki ahmiyetine mazmunina qarap baha beriw i kerek.

Milliy ruwxiiy liq tiykarinda adamlar di oz xalqina, mamleket sistemasina bolgan munasibetleri jiyindisin ?atandi suyiwshiliq degen soz benen tariplew mumkin.

Oqiwshilar di ?atandi suyiwshiliq ruwxinda tarbiyalaw talim tarbiya protsessinin kuramali mashkalalarinin biri bolip esaplanadi. Sebebi ol milliy tarbiya mashkalalari, asirese milliy oylaw di qaliplesiw ozgesheliqleri, milliy ham madeniy qadiriya targa munasibet tusinikleri menen baylanisli.

Uzak jillar milliy tarbiyamiz min jilliq urp adetler kadriyatlarimiz kemsitilip, dinimiz tilimiz ayak asti etiliwi akibetinde adamlar arasinda mehir akibet, diyanat, ar namis, hadalliq, ulkenler ge xurmet, kishkeneler ge itibar kemeyip ketti. Jaslar ortasinda jinayatshiliq ur liq, arakorrl iq, adam oltiriwshiliq, buziqliliq bir kansha kobeydi. Bular di barliqi sovet imperiyasi dauirinde tek «oray» di buyrigin orinlap, oz qadriyatlarimiz di jOq etiliwinin natiyjesi. Oz tilimiz kalip baska tilde soyledik, oray di jiber gen i oqi w bagdarlamalari ham sabaqlari menen isledik. Sonin natiyjesinde jaslar ruwxina zalel keldi.

Demek jaslar di Watan suyiwshiliq ruwxinda tarbiyalaw isi daslep olar di milliy kadriyatlarimiz di xurmet etiw den ozligimiz di, kimligimiz di anlawin uyreniwimiz di baslaniwi tiyis eken. Sabaqta ham saktan tiskaridagi tarbiyal iq jumislar protsessinde Alpamis, Baxadir, Koblan siyakli xaliq kaharmanlari, Amir Temur, Babur, Ulugbek, Ernazar Alakoz siyakli mamleket basshilari ham sarkardalarimiz Ibn Sino, Beruniy siyakli alimlarimiz koz-qaraslarina tez-tez diqqat audariwimiz jaslar di ?atanga muxabbat ruxinda tarbiyalaw jumisinin tiykarin keltir ip shigaradi. Sonin menen bir ge tarbiya hakkindagi dun`ya standartina da itibar di karatiw zarur.

Dun`yaga ilimiy koz-qarasti amelge asiriwda tarbiyalar sistemasi ishindegi en ahmiyetlisi esaplanadi.. Ol bilimlerdi iyelew ilimiy dun`yaliq koz-qarasti qaliplestiredi.

Solay etip dun`yaga ilimiy koz-qarasti kaliplestiriw bir eki ush adam yamasa bir kansha topar tarepinen bolmay, mumkin kopshiliq jamiyetliq pikir tarepinen orinlanatugin jamiyetliq tariyxiy harakterdegi uakiya. Demek, dun`yaga ilimiy koz-qarasti kaliplestiriw adamnan kop miynet, uqipliliq talap etetugin kuramali, mashakatli xizmet tarawi bolip esaplanadi.

2. [Aqil tarbiyasi](#)- aqil tarbiyasinin maqseti aqilliq tarepten rawajlandiriw amelge asiriladi

Bilim aliw ham doretiwshiliq qizigiwshiliqlarin rawajlandiriw, aqil madeniyatin iyelewdi qizigiwlar ham aqil miynetin tarbiyalawdi ilimiy bilimler menen mudami bayip bariwdi olardi tajiriybede qollaniwdi oz ishine aladi.

Aqil tarbiyasi ilimiy bilimlerdi ozlestiriw arqali amelge asiriladi, biraq belgili mugdardagi kolemdi toplaw menen sheklenbeydi. Ozlestirilgen bilimler adamnin jeke isenimlerine aylanganda onin omirinin miynetinin jamiyetliq belsendiligi ideyaliq maqsetke umtiliwlarin korsetetugin ruwxiy bayligi bolip qalganinda gana bilimlerdi iyelew ham olardi sipatlawdi terenlestiriw qubilisi aqil tarbiyasinin faktori bola aladi.

Aqil tarbiyasin beriw oqiwshilardin jamiyettin ruwxiy bayliqlari menen uzliksiz turde bayitip bariwdi anlatadi. Usilayinsha mekteptegi oqiw-tarbiya barisi menen jamiyetliq turmisti garmoniyaliq jaqtan birlestiredi. Oqitiw-aqil tarbiyasinin ahmiyetli qurali. Oqitiw barisinda aqil tarbiyasinin jenisli, natiyjeli shigiwi mekteptegi uliwma ruwxiy turmistin bayligi onin oy-pikirinin kenligi, onin aruditsiyasi, madeniyati, oqiw dasturlerinin mazmuni oqitiw metodlarinin harakteri , sabaqta ham uyde oqiwshilardin aqiliy miynetin payda etiw siyaqli faktler menen belgilenedi. [Oqitiw barisinda.](#)

Har bir mugallim oqiwshi aqilinin usta aqilli tarbiyashisi boliwi kerek. Mugallim bilimlerdin toplanawina, bilimler koleminin keneyiwine oqitiw barisinin tiykargi maqseti sipatinda gana emes balki bilip aliw ham doretiwshiliq kushlerdi qalay ham qiziqli pikirlewdi rawajlandiriw qurallarinin biri sipatinda qaraganda oqitiw barisinda aqil tarbiyasi amelge asiriladi. Oqiwshilardin usunday mugallimnen algan bilimleri atiraptagi dun`yani bilip aliwda oqiwshinin ozinshe janadan qadem basiwina jardem беретugin qural sipatinda xizmet qiladi. Bunday jagdayda bilim aliwdin ozlestirilgen metodlarin jana ob`ektlerge otQiziw oqiwshilardin oylaw xizmetinin nizami bolip qaladi. Olar bunnan keyingi uaqitlarda jana hadiyseler, qubilislar uaqiyalardin sebeplerin ozinshe tekseretugin boladi. Usigan baylanisli tabiiy tsiqldegi predmetlerdi uyrengende onimli miynet qiliw tekseriw aksperiment otQiziw gumanitar predmetlerdi uyrengende turmisti, adebiy magliwmatlardi adebiy doretiwshiliq tajiriybelerdi ozinshe uyreniwler aqil tarbiyasinin ahmiyetli elementi bolip qaladi. Aqil tarbiyasi adamga bilimlerdi mektepte qollaniw ushin gana emes, balki ruwxiy turmis ushin, madeniyat ham sotsial

bayligin qadirley biliwi ushin da kerek boladi. Adamga madeniy ham estetik bayliqlardan lazzetlene aliw baxtin beriw kerek. Bilim mazmuni tek bilimlerde tajiriybede qollaw koz-qarasinan bolmaydi. Aqil tarbiyasi hamme uaqit oqiw-tarbiya barisinin en ahmiyetlisi bolip keldi ham usinday bolip qaladi.

Puxaraliq ha'm miynet ta'rbiyasi

JOBA`

1. Shaxsti qalplestiriw kamal taptiriw protsessinde puxaraliq ta'rbiyasinin waziypalari ha'm mazmuni.

2. Watang'a berilgenlik ha'm milletler araliq tatiwliq - puxaraliq ta'rbiyasinin tiykarlari. 3. Huqiqiy ta'rbiya beriw puxaraliq ta'rbiyasinin quramliq bo'limi sipatinda

4. Miynet ta'rbiyasinin waziypalari ha'm mazmuni.

Shig'is oyshillari miynet ta'rbiyasi haqqinda.

Ozbekstan Konstitutsiyasina insan xukiklari ham erkinliklerine en joqari qadiriyaat sipatinda kepilliq berip qoyilgan. Konstitutsiyanin qe stat'yasinda «Ozbekstan Respubliqasinda demOqratiya uliwma insaniylik printsiplerge tiykarlanadi, olarga bola insan, onin omiri, erkinligi, hur-meti, qadir-qimbati ham basqa qol qoyilmaytugin xuqiqlari joqari qadiriyaat esaplanadi» dep belgilep qoyiladi.

Ozbekstan Respubliqasi aymaginda jasawshi puharalar turmistin barliq tarawlarinda ekonomikaliq, siyasiy jamiyetlik, madeniy xuqiyqiy ham basqa qatnaslardin bir biri menen ten xuqiqqa iye ekenligi de belgilep qoyilgan.

Sonday aq har kim jasaw, bir jerden ekinshi jerge koshiw, soz ham isenim erkinligi huqiqina iye, bul mamleket tarepinen qorgalatuginligida korsetilgen Ozbekstan Respubliqasinin xujdan erkinligi ham diniy sholkemler haqqindagi nizaminda puqaralardin qalegen dinge iseniwi yamasa hesh bir dinge isenbewshiliq huqiqi menen belgilep qoyilgan.

«Ozbekstanda insan huqiqinda belgilengendey miynet ham kasipti erkin tanlaw, bilim aliw, jamiyetlik qorganiw t.b. huqiqlari nizam menen qorgaladi.

Puqaralar jamiyetliq siyasiy turmisqa belsene qatnasip, jamiyetliq ham mamleket islerin basqariwga, yaki oz wakilleri arqali basqariwga siyasiy partiyalar ham jamiyetliq birlespege qatnasiw huqiqina iye. Har bir puqara mulk iyesi boliwga miynet etiw kasipti erkin tanlaw huqiqina iye.

1990 jili 14 dekabr`de Qaraqalpaqstan Respubtkasi Joqari Sove-tinin IV sessiyasinda «Ozbekstan Respubliqasi quraminda Qaraqalpaqstan Respubliqasi Mamleket suvereniteti haqqinda Deklaratsiyasi» qabil etildi.

Ol 1991 jili 31 avgustta «Ozbekstan Respublikasi Mamleketlik garezsizligi tiykarlari haqqinda» nizamda ozinin huqiqiy tiykarin tapti.

Qaraqalpaqstan Respubliqasinin Joqargi Soveti ozinin XII sessiya-sinda 1992 jili 5 aprel`de Qaraqalpaqstan Respbuliqasinin Konstitutsiyasi qabil etildi. Qaraqalpaqstan Respubliqasinin Joqargi Sovetinin 1997 jili 14 dekabr`de bolip otilgen XI sessiyasinda Qaraqalpaqstan Mamleketliq bayragi, 1992 jili Mamleketliq Gerbi, 1992 jili 4 dekabr`de Mamleketliq Gimni tastiyoqlandi.

Prezidentimiz mamlekettin ishki siyartqi siyasatin bekkemlewde adalatli qarar taptiriw jollarin amelge asiriwdan ibarat. Xaliqtin jumis penen bant etiliwi, jumissizliqti joq etiw, miynet penen insan jekeligin amelge asiriw, onin ekonomikaliq sotsial ham ruwxliy iqtiyatlarin qanaatlandiriwdagi hal etiwshi ahmiyetin asiriw, jamiyette jaslar, balalar, hayal qizlar huqiqin

aniq koteriwdin ameliy shara usillarin koriw, meditsina jardeminin hamme ushin maqul turlerin iste qollaniw, jamiyette sotsial qorgaw ilajlarin amelge asiriwdi jaratiw.

Bulardin barligin jamiyettegi sotsial ham milletler araliq birliqti bekkemlewdir aniq ilajlarina aylandiriw sotsial munasibetlerdi insanliq tiykarlarda rawajlandiriwdir zanli huqiqi fundamenti birotala jaratiw hamde rawajlandirip bariwdi amelge asiradi.

Erkin puqara Basqasha etip aytqanda, biz oz haqimizdi huqiqimizdi taniytugin, oz kush imkaniyatlarina tayanatugin, atirapinda payda bolip atirgan, waqiya hadiyselerge oz betinshe is alip baratirgan, bugingi kuni shaxs maplerin mamleket ham xaliq mapleri ten koretugin erkin, har tarepleme jetilisen insanlardi tarbiyalawimiz kerek.

Ozbekstanda puqaraliq jamiyet kuriw tiykargi maqsetlerden biri, biraq ol birden bolmaydi, adep huqiqiyliq boladi. Siyasiy partiyalarda puqaraliq Ozbekstan respubliqasi 1991 yil 21 avgusta Oliy majilistiq sessiyasinda SSSR quraminan shiqli dep dagazalap ham ozin garezsiz mamleket dep jariyalandi. Solay etip totalitar sistemadan bas tartip, huqiqiy, demOqratiyaliq mamleket duzdi. Bazar ekonomikasi arqali ham adil puqaraliq jamiyet qurmaqshi. Puqaraliq jamiyettin maqseti ilimiy texnikani rawajlandirip materialliq bayliqti bayitip har bir adamnin uylesimli rawajlaniwin tamiyn etiwden ibarat.

Jeke adamda erkin oylawdi qaliplestiriw. Prezidentliq basqariw sistemasi barligin basqaradi. Totalitarizm tutasi menen partiya, hakimshiliq, buyriqpazliq sistemasinin hukimshiliq mamleket edi. Bizde jariyaliq kop pikirliq, filliralizm pikir ham koz-qaraslardin turlishe boliwi. Bul masele boyinsha qanshadan qansha pikirler aytilsa sonsha bayidi. Nizamnin artiqmashligi, nizam hamme ushin bir, bizin barliq hareketimiz nizamga tiykarlangan boliwi kerek.

Hujdan haqqindagi nizamnin oy stat`yasinda dinshillerdin huqiqi mamleket qadagalawin kushyitiw, qaysi dinge isenemen desede, isenbeymen desede, puharanin erki bar.

Mamleket ham hakimiyat organlarinin juwapkershiligi zarurligi artip, jergiliqli organlarga basqariwdi beredi. Sebebi jergiliqli awhaldi kvartkomlardan artiq biletugin adam joq.

Balalardin huqiqiy sanasin asiriw, huqiqiy sanani madeniyatti asiriw ushin huqiqiy iliminin jetiskenliqlerin, shigargan nizamlardi basqalardin sanasina jetkeriw teren engiziw iske asirip bariw zarur.

Ozbekstan mamleketi baskariw hakimiyatliq boliniwi 1.Nizam shigariwshi 2.Atqariwshi 3.Biygarez sud sistemali (parlament oliy m1jilis, ministrler kenesi, sud organlari) Nizam aldinda hamme bir, Ozbekstan puxaraligina otiv 16 jastan amelge asiriladi.

(Pasport qy jasta beriledi.) Oz-bekstanda mamleket Prezidentliq basqariw sistemasi, orayliq jergiliqli atqariw organlari. Prezidenttin wazaypasi nizam qabil etedi ham parman shigaradi, atkariwshilardin ministrler kabinetinen qadagalaydi, xakimlerge, qorganiwga basshiliq etedi.

Insan xuquqi-konstitutsiya, notariwslardin tastiyoqlawi menen bekitiledi. Insan xuquqi bizde birinshi orinda turadi.

Ozbekstan garezsizliq, demOqratiyaliq, xuqiqiy mamleket adamgershiliqli qagiydalarga tiykarlangan, milleti, dini, sotsial awhali, siyasiy sheshimlerinin qaramstan puqaralardin xuqiqlari ham erkinlerin tariplep beretugin mamleket. Mektepte oqitilatugin har bir pannin, ozine tan tarbiyaliq ahmiyeti ham imkaniyatlari bar. Hazirgi kunde mektep oqiw bagdarlamalarinda jurgizip atirgan «Jamaat taniw», «Tariyx», «Mamleket ham huqiq tiykarlari», «Geografiya» sabaqlarinda klassta ham klasstan tisqari tarbiyaliq islerinde ken paydalaniw zarur.

Ospirimler ozlerine ayriqsha baha beriw kushli boladi. Olar ozlerin tutiw, mamle, kaddi hareketlerinde ulkenlerdey boliwga umtiladi, ozlerinin garezsizliqlerin sheklep qoyiwga qaratilgan har qanday uriniwga qatan sezgir boladi. !dette qr-qt jaslarda erk qaliplese baslaydi. Bunday jasta ospirimler ozlerin adewir jetisken dep sezip kushli erikli adamlarday boliwga hareket qatnasti basqariw bir qansha mushkil is ekenligin sezine baslaydi. Olar kobinese otirik dosliq, juzeki «qaharmanliq» formalarin ozine qabil etiw mumkin. Turmistin ozi olar ushin oyinday korinedi. Ospirimler ozlerinin qaddi hareketlerin tuwri bahalay aliw olshemin umitip qoyadi. Bunin natiyjesinde tartip buziwshiliq haywanlarga azap beriw siyaqli qiliqlar apiwayi adetke aylanip qaladi ham olar miyrimsizliq birewdir basina tusken baxitsizliqqa biyparwa

qaraw t.b. xususiyatlari payda boladi. Jeke jetilisiwi ogada quramali bolip, ol kuta qiyinshiliq penen otedi. Konligip qalغان geypara adetlerden waz keshiwge de tuwra keledi.

Shanaraqtagi ham mekteptegi baqlawdin bosligi natiyjesinde xuqiqiy tarbiyada adewir kemeyedi.

Bazi shanaraqlarda ospirimlerdi erkeletip osiriw, qolin suwiq suwga urmasliq siyaqli adetler ahwalga kritikaliq baha bere almasliqqa alip keledi.

Nizamnin aldinda hamme birdey juwap beretugin bolsa nizamda bizin aldimizda juwap beriwi kerek.

Adette qy jasqa tolğan shaxslar jinayatqa qol ursaq, jinayi juwapker-shiliqke tarbiyalanadi. Bul jastagi ospirimler kelip shiqqan jinayattin qawipliq darejesin aniqlap jetken boladi, islegen jinayati ushin juwap-kershiliqke tartiliwi mumkin ekenligin bileli.

Qastan yamasa iqtiyatsizliqtan adam oltiriw, qastan yamasa iqtiyatsiz-liqtan denegge jaraqat etip, adamnin sawligina ziyan jetQiziw, namisqa tiyiw, basqinshiliq, urliq, qawipli azar beriushiliq, mamleket yaki jeke mulkti qastan wayran etiw natiyjesinde awir aqibetlerdin kelip shigiwi, atiwshi qurallar, oq darilerdi qollaniw arqali avariya liq jagdaylarga alip keliwshi jinayatlar ushin qy jasqa tolğanlar juwapkershiliqke tartiladi.

Adebi buzilgan oqiwshilar menen daslepki isler adept xaliq talim bolimlari, jamaatshiliq tarepinen alip bariladi.

Uliwma majburiy talimge boysindiriw, kuni uzaytirilgan toparlarga jaygastiriw, ata-analardin xuqiq ham burishlari tuwrali sawbetlesiw, joldasliq sudlarga qatnasiw jinayatinin aldin aliw.

Jinayattin aldin aliw ushin tomendegilerge itibar beriw`

1. Uliwma talim mekteplerinde huqiqiy bilimlerde amelge asiraturigin xanalar sholkemlestiriw~

2. Barshe mekteplerdin sud, prokaratura, advokatura, boyga jetkenlerdin inspektsiyasi, komissiyalar menen baylanisti bekkemlew~

3. Turaqli rawishte jaqsi tajiriybeni uyreniw, uliwmalastiriw, olardi turmisqa asiriw.

Toplangan ilimiy bilimlerden, pedagogikaliq tajiriybelerden aqilga muwapiq paydalaniw, ospirimlerimizge mamleketimizdin nizamlari ham qagiydalarina mudami itibar beriw konlikpelerin sindiriw huqiqiy tarbiyani tabisli amelge asiriwdin guwasi.

Miynet insan omiri, onin baxitli omir keshiriwi ushin barhama tiykar bolip kelgen.

Adamlardin qanday da bir maqset ushin sariplagan waqiti, aqil ham fizikaliq kushi yamasa zarurli xizmeti miynet bolip tabiladi. Miynetsiz jasaw mumkin emes.

Miynet jamiyettegi materialliq ham ruwxiy bayliqlardin deregi, diqqat itibardin basli olshemi, onin adiqli kaliplestiriwdin negizi boladi.

Miynet tarbiyasi maseleleri mektepke shekimgi tarbiya kontseptsiyasinan, «Xaliq bilimlendiriw xakkinda»gi Nizaminin Qaraqalpaqstan Respubliqasi Konstitutsiyasinin orayliq orindi iyelep turgani tosinnan bolgan narse emes.

V.A. Suxomlinskiydin` «Miynetten sirtta ham miynetsiz tarbiya bolmaydi ham boliwda mumkin emes. Oytkeni ogada kuramali ham kop kirli miynetsiz adamdi tarbiyalaw mumkin emes», - degen pikiri juda adil turde aytilgan (Suxomlinskiy V.A. garmoniya trex nachal. «Jurnalist» 1978 god. N 8).

Qaraqalpaqstan Respublikasin mektepke shekimgi balalar mekemelerinde balalardi ozine-ozini xizmet korsetiw konligiwlardin tarbiyalaw balalardi gedeylerge jardem korsetiw boyinsha miynetke, toparga tartipti jongo saliwga, ospirimlerdi ham xayuanatlardi tarbiyalaw, kurallardi, oyinshiklardi, bezeu buyimlarin jasaw, miynetke uyretiw boyinsha belgili darejede jumis jurgizilip atir.

Biraq mektepke Oqiwga baraman degen she balalardin hammesinde de miynetke adetleniw ham zarurliq payda bola bermeydi. Balalar miynet operatsiyalarin orinlawda oz betinshe jumis jurgize almaydi, kobinese egedelerdin korsetpelerin kutip turadi. Balalardin barligi da xak keuili menen miynet ete bermeydi. Egedelerdin tapsirmalarin olar kobinese jazalaw dep bileli. Balalardin hammesi birdey oz miynetinin natiyjelerin lazzetlene bermeydi.

Balalar bakshalarinin teoriyasi menen praktikasinda miynet tarbiyasinin xazirgi zaman talaplarina saykes kelmeytugini tuurali belgili bir juumaqlardi jasawga mumkinshiliq berdi. Tiykargi maseleler

a) tarbiyashilar menen ata-analar balani kaliplestiriudegi onin turmisindagi miynet tarbiyasinin rolin jetkilikli darejede baxalaydi.

b) miynet tarbiyasinin keuldegidey natiyje bermeytugin turlerin, metodlarin ham usillarin paydalanadi.

v) balalarda miynet ham onin jamiyetlik ahmiyeti tuwrali tusiniklerdi kaliplestiriude korkem onerdin xar kiyli turlerin jetkilikli darejede paydalanbaydi.

g) ata-analar arasinda agartiushilik jumis ham balalardi miynetke uyretiu boyinsha shanarakshilik dasturler tiykarinda tarbiyalau boyinsha en jaksi tajiriybeni uliumalastiriu, ugit-nasiyat etiu menen tomen darejede jurgiziledi.

Mekteptke shekemgi jastagi balalardi miynetke tarbiyalawi tup-tamirinan kayta kuriw, miynet tarbiyasin sholkemlestiriwge jana qatnas jasawdi, balalar menen jumis jurgiziwdin jana normalarin talim-tarbiya beriw din natiyjeli metodlari menen usillarin izlep tabiwdi amelge asiriw zarurligi tap mine usinnan kelip shikkan.

Tarbiyashilardin ata-analar menen tigiz baylanista sheshiw tiyis bolgan waziypalar da mine usinnan kelip shigadi.

Barinen de burin balani akilli, adep-ikramliliq, estetikalik, dene shinigiw jaginan tarbiyalawda balalar miynetinin rolin ham ahmiyetin arttiriw zarur. Usigan baylanisli tarbiyashilar tek xazirgi pedagoglar menen psixologlardin miynetlerin gana emes, al xaliqtin uliwma ruwxiy madeniyatinin ajiralmas bolegin kuraytugin xaliq pedagogikasinda paydalaniwi tiyis. Oytkeni, miynetke tarbiyalawdin en jaksi dasturleri bir awladtan ekinshi awladka miyras etip kaldirilip kelgen.

Qaraqalpaq xaliq pedagogikasi bala tarbiyasinda miynet etiudi juda jokari baxalangan erte bastan miynet suyiuge tarbiyalamasa xesh uakitta talim-tarbiyada jaksi natiyjelerge erise almayсан degen danalik pikir aytilgan.

Ulli alim Farabiy. «Adam dun`yaga shikkanda daslep onda kush yaki ukiplilik payda boladi»

Solay etip, bala dun`yaga shikkanda miynet etiwge kupli tuuiladi, al sana-sezimnin rawajlaniwina ata-ana, Tarbiyashi-mugallimlerin tasirinin arkasinda juzege keledi ham rawajlanip baradi eken.

Insan ham jamiyettin jasawi, kamal tabiwi ushin miynet etiw, miynetti suyiw adam kamalini mapi boldi. Miynetke qatnasiw salamatliqtin sostav bolegi esaplanadi. Bul ideya xaliqtin doretken «Is - insannin gauxari» «Darak japiragi menen, adam miyneti menen korkem», «Adamdi miynet bezeydi», «Miynet xurmettin taji», «Jer gaziyne, miynet gilti», «Jigittin xusin jamali miynette» siyakli nakillarda ozinin manisin tapkan.

Miynet adamdi ush baleden saklaydi` zerigiwden, adep-ikramliliq jaktan buziliwdan, mutajliqtan.

Mine usigan baylanisli geypara jaman islerden aulak boliw ushin ul balalar u-i jaslarinan-ak ata-analarina dixanshiliq jumislarinda, dakildi jiyip terip aliwda, mal bagiwda jardem beredi. Qizlar 7-2 jaslarinan mal sharuashiligi onimlerin kaita islew menen shugilanadi, uydegi mallarga karaydi, urshik iyriwdi, toqiwdi, pishiwdi, kiyim tigiwdi, keste saliwdi, galli palas toqiwdi, kiyiz basiwdi uyrenedi. Usigan baylanisli xaliq kosiqlarinda` «Qiz degenin altin takta jasta oynar, kuuirshakti» dep jirlanadi. «Qizdin kozi Qizilda», «Qiz minez», «Qiz osse, eldin korki», «Atadan ul tuumas bolar ma, ata jolin kuumas bolar ma» dep maqtaniwlari tek azapli miynetlerdin jemisi bolip tabiladi.

Xaliqtin miynetti baxalawi har qiyli dauirlerdegi ham xaliqlardagi progressiv jaziwshilar menen shayirlardi, agartiushiliq pikirleri menen unles bolip keledi. Maselen` Stendel` «Miynet bul raxattin akesi» dese, V.G.Belinskiy sozine karaganda «Tek miynet adamdi baxitli ete aladi», al, ulli Berdak shayir «Jigerli bol jastan balam» dep jar saladı.

Al, danishpan L.N.Tolstoyda baxitti miynette dep bilip, bizge minaday sozlerdi mangige esteliq etip kaldirgan` «Miynet etken uakitta men ozimdi kanshama baxitli sezemen» ol «Uris ham paraxatshiliqti» 9 marte kayta jazip otirganda kempiri` «sori kaynagan-au, olip kalasan-goy»- degen eken. Mine sol azapli miynetin arkasinda genial kudiret shigarma dun`yaga keldi. «Miynet dun`yadagi en xasil narseni - adamdi jaratti» - deydi. Miynetsiz ondiris ham turmistagi nagisli buyimlardi, korkem-oner shigarmalarin doretiwge bolmaydi.

Xar kanday talanttın 99% miynet deydi. Birak «mashkalalar albiratkan mutaj adam xatte gozzal korinistide tusine almaydi». Miynet adamnin dinkesin kurtadi ham sonin menen birge ogan baxit, estetikalıq kanaatlaniwshiliq alip beredi, miynetti balanin jasayirmashiligina karay, ukibina, kushine karay bolistiriw shart...

Sonliqtan da mugallimler oyshillardin, ilimpazlardin, jaziwshilar menen shayirlardin usi pikirlerin tek ozlerin terennen gana uyrenip kalmastan, ata-analar arasinda harip-talmay agartiwshiliq jumisin jurgize otirip, olarga balalardi miynetke uyretiwdin duris jollarin izlep tabiwda jardem beriwi tiyis. Jiynalislar, gurrinler, lektsiyalar, korgizbeli ugit-nasiyat siyakli ata-analar menen jurgizilgen islerdin formalarin paydalaniw, galaba malimleme kurallari arkali ata-analardin en jaksi tajiriybesin taratiw zarur. Bundayda har bir shanarakta ozinin miynet dasturleri kaliplesken usillardin tiykarında balaların, tarbiyalaytuginin esaplamauga bolmaydi. Bul kobinese har qiyli xaliqlardin miliy dasturleri ham urp-adetleri, turmis ham madeniyatinin ozgesheliqleri menen baylanisli boladi.

Shanaraklıq miynet dasturlerine suyene har qiyli xaliqlardin madeniyati, urp-adetleri tuurali balalardin tusiniklerin adeuir keneytedi ham bayitadi.

Usinin menen birge xak keulli miynetkeshlerdi tarbiyalaw ushin bir bilimnin ozi jetkiliqsiz boladi. Balalardin praktikalıq isin sholkemlestiriw zarur. Usigan baylanisli mektepte ham mektep atirapında maydanshalardi abadanlastiriw, interierdi bezeu, korgizbeli kurallardi, mirat biletlerin, oyinlaar ham instsenirovkalardin asbap-uskenelerin jasaw boyinshatek mugallimlerden miynetin sholkemlestirip gana koymastan, al usi miynetke balalardi tartiw, olarga doretiwshiliq miynetinin natiyjelerin kuuaniw ham lazzetleniw mumkinshiligin beriw zarur. Bul, kiyaldi, logikalıq oydi rawajlandiriwga turtki boladi.

Adam kanshelli akilli bolsa, onin juregi sonshama bay ham kushli boladi, ondagi miynet isinin har qiyli turlerine bolgan biyimliliq sonshama aykin korine beredi. Sonliqtanda da V.A. Suxomlinskiydin mina pikiri ogada adil aytilganin angaramiz. «Miynet suygishliqtin tek bir gana sozler arkali tarbiyalaw mumkin bolmagani siyakli, oni parasatli akilli sozlersiz de tarbiyalaw mumkin emes».

Sonliqtan usi maseleni sheshiw ushin balalardi miynetke tarbiyalawda korkem onerdin har qiyli turlerin paydalaniw tiyis. Oytkeni korkem-oner xakiykatliqtin insanlar turmisinin sauleleniwi boladi.

Ata-analardin balalardi miynetke tarbiyalawga tartiw zarurligi xalkinin dasturleri ham urp adetleri menen tanistirip, tariyx tuurali gurrin etip milliy aukatlardi tayarlaw, nagis saliw, uy-ruzigershiliq buyimlarin bezeu, har qiyli oyinshiklarin jasaw ukibin iyelep aliwda jardem bere aladi.

Bul balalar menen ata-analardin birliqtegi tvorchestvosinin korgizbesinin en jaksi jasalgan buyimlarin, tanlawlar sholkemlestiriwge mumkinshiliq beredi, al olarga balalar egedeler menen tendey bolip jyuri agzalari retindegi qatnasadi. Respubliqamizdin balalar bakshalarında «Nawriz», «Zuraat bayrami», «Xayt bayrami» siyakli bayramlar kennen belgilenedi. Birak xazirshe olarga balalar miynet protsesslerinin teperish qatnasiwshilari emes, al tek uyan baklawshilari retinde gana qatnastiriladi. Bul ulken katege jol koyiw boladi. Balalardi kalayinsha miynet protsesslerinin teperish qatnasiwshilari etiw ustinde bas katiriw zarur.

Xalıq pedagogikasında jaslardi azelden ak tabiyatti korshagan ortalıqti suyiwge tarbiyalagan. Tunlerde juldizlar arkali (kus joli arkali) uzak manzillerge sapar shegiwge sayaxatshil romantik boliwga Qiziktirgan. Juldizlardin atin, sanin, jaygasiw orinlarin aniklaw arkali esap-sanakti ham turlerde tinimsiz juldizlarga karap juriw arkali adaspastay karay xaua rayinin ozgertetuginin baklagane Mis «Ay karalansa arbandi sayla», (suuik boladi), «Kun

karalansa guregindi ayda» (kar jauadi) dep atizdi tayarla, karindi art, dep xabarlandirilgan boladi. Kar kop bolsa, jer kar jamilip dem aladi, jer kanik boladi, dakil mol boladi. Sharuaga otlak boladi dep tusindirilgen. Uliwma alganda ata-babalarimiz jaslardi tabiyattin mazi baklawshilari bolmauga onnan iriskisin uqiyliliq penen alip jeuge, diyxanshiliq etiwge, sharuashiliq eiwge, kakpan-duzak, au aulawga, kaza kuriwga orak, bel, ketpen, arba, kara uy, gunde-pazna sogiwga, kozi menen kolin uyretiwge shidamliliq penen tinimsiz uyretilip barilgan.

Xaliq balalar oyınların barhama olardıń osiw-rawajlanıw ham qalıplesiw faktori dep biledi. «Ananin keuli balada, balanin keuli dalada» deydi. Xaliq biypayda oyınin izine tusip ketken balalarga karata «Asiq oynagan azar, top oynagan tozar, berinen de koy bagip kuyrik jegen ozar» deydi.

Dana garrilarimiz patiya bergende`

-A qudayim pana ber, ala qasqa tana ber, sol tanini baqqanday, tal tayagi qolında tay taylap turgan bala ber, dep tilek tileydi. Eger de miynet isi oyın isi menen biriktirip jurgizilse, balalar miyneti de miynet konligiwlernin qalıplesiwine de ogada ulken tarbiyalıq tasir jasay aladi. Mis: dasturxanga har qiyli aukatlardı dizip koya otirip balalar ofitsiantkaga aylana aladi, al atel`e oyınin oınay otirip buyirtpashi, kabillawshi, shishiwshi, kiyim tigiwshi rollerin oz-ara bolisip aladi, al usi jerde kiyim tigiwshi adamlardıń miyneti tuuralı olardıń tusinigi ogada teren rawajlanadi. Balalar xudojnikler bolip oynaganda katti Qizigip ketedi, bala bakshasinin inter`erin bezeydi, har qiyli korgizbeliqlerdi, oyınlar instsenirovkalar ushin asbap-uskenelerdi doretedi. Olar shanarak, dukan, emlewxana oyınin katti inta menen oynaydi. Bundayda tek miynet konligiwlernin gana iyelep kalmastan, al qatnas jasaw madeniyatin de jetilistiredi. Sonday-ak tabiiy materiallardan sogilgan en jaksi buyimlar tanlawin otkeriwge de boladi. Bunin barligi balalardıń kiyalınan ham doretiwshiliq initsiativasınan garezli boladi, al usi doretiwshiliq initsiativasi tarbiyashilar menen ata-analar sheberliq penen kollapkuuatlaydi ham rawajlandiradi. Balalar miynetin sholkemlestiriwdin har kaday formasi eger de ol balalar Qizigiwshiliq penen bagdarlangan bolsa, keuilli konimli bolip shigadi.

Tarbiyalaw – uzaq ham kop kirli protsess eken xaliq barxa yadında sakladi. Eger de tarbiyani baslaw uakti otıp ketken yamasa tarbiyalaw naduris jurgizilgen bolsa, adamdı kaytadan tarbiyalawga tuwri keledi, al bul ogada kiyin waziypa boladi.

Estetikaliq ha'm dene ta'rbiyasi

Jobasi

- 1. Estetikaliq ta'rbiyanin` maqseti ha'm waziypalari.**
- 2. Mektepte estetikaliq ta'rbiyanin` mazmuni, forma ha'm metodlari.**
- 3. Oqitiw protsessinde ha'm klasstan tis shinig`iwlarda estetikaliq ta'rbiya beriw sistemasi**
- 4. Dene ta'rbiyanin` mazmuni, formasi ha'm metodlari.**
- 5. Oqiwshilardi fizikaliq jaqtan ta'rbiyalaw sistemasi.**
- 6. Dene ta'rbiyanin` tu`rleri ha'm tiykarg`i qurallari**

Tayanish tusiniklari.

Estetikaliq ta'rbiya, ko`rkemlik ta'rbiya, iskusstvo, muzika, a`debiyat, estetikaliq sezim, estetikaliq sana, ko`nlikpe.

Ku`ndelikli turmisimizda biz miynet islep atirg`an, dem alip atirg`an, ketip baratirg`an yamasa kiyatirg`an, bir na`rse satip atirg`an yamasa alip atirg`an, qosiq aytip atirg`an yamasa jilap otirg`an adamlarg`a dus kelemiz. Biz barliq wakitta xa`m barliq jerde iqtiyarsiz, sanali yamasa sanasiz tu`rde a`tirapimizdag`i adamlarg`a, buyimlarg`a, ta`biyat xa`diyselerine xa`m waqiyalarg`a gozzalliq kriteriyasidan qaraymiz. Buyimnin` qolaylilig`i, paydalilig`i, qimbatlig`i xa`m arzanlig`i xaqqindag`i adamlardin` xarakterli yaki a`dep-ikramlilig`i xaqqindag`i pikirleri menen bir qatarda bizde olardin` estetikaliq a`xmiyeti xaqqindag`i pikirlerde payda boladi. Bir qatar na`rseler bizdi kuwandiradi, al geyparalari qapalandiradi, geyparalari ku`ldirse, geyparalari jilatadi.

Adamnin` o`z a`tirapindag`i turmis waqiyalarina baxa bere biliwi, olardi gozzal yaki su`ykimsiz, joqari yaki to`men, qayg`ili yaki ku`lkili dep esaplaw uqiylilig`i-olarg`a baxa beriw arqali belgili da`rejede ta`sirleniw estetikaliq sezim dep ataladi. Al berilgen baxalar xa`m bastan keshiriwlerdin` o`zi-estetikaliq zeyin, estetikaliq sezgirlik dep ju`rgiziledi.

Adamlar o`z a`tirapinda payda bolg`an gozzalliqti tu`siniw menen sheklenip qalmaydi. Olar gozzalliqti o`zleri do`retiwge umtiladi. Bunday aktivlikti, estetikaliq xizmetti turmistin` xa`r qiyli tarawlaridan ko`riwge boladi. Adamnin` estetikaliq ma`deniyati adamlardin` gozzalliqti xa`m basqa estetikaliq bayliqlardi qalayinsha elesletiw, atqariwi xa`m baxa beriwlerinen, o`z qiyalların turmisqa qalayinsha usiniwlaridan quraladi.

Adam suliw, gozzal bolg`isi keledi. Bul onin` pravosi, onin` quwanishi. Biraq, adam gozzalliqti tu`siniwde tek gozzalliq xaqqinda o`z qara basinin` jekke tu`siniklerine tiykarlanıw menen sheklenbeydi. Gozzalliqti tu`siniw usi adam bir bo`limi bolg`an, basqalar menen birge, bir wa`kili bolg`an klasstag`i, ja`miyettegi estetikaliq ko`z-qaraslar xa`m sezimlerge pu`tkilley baylanisli boladi.

Adamnin` gozzallig`i, onin` shirayi nede-onin` sirtqi pishinindeme, kiyim-kensheklerindeme, minez-qulqindama? Adamnin` gozzallig`i usilardan ko`rinip turadi. Biraq, adamg`a baxa beriwde onin` ruxiy ta`repleri, moralliq artiqmashliqlari, aqili onin` talantida u`lken rol` oynaydi. Ma`selen; a`sirler dawamında adamlar adamnin` sirtqi xa`m ishki gozzallig`in sa`ykeslestiriwge urınıp ko`rgen, sa`ykes formada ko`remiz dep xa`reket jasag`an. Adam gozzallig`i, onin` estetikaliq ko`rinisi xa`m ma`deniyati xaqqinda so`z bolg`anda sha`rtli tu`rde onin` sirtqi xa`m ishki gozzallig`i arasindag`i baylanis so`z boladi. Xaqiykatında, qanday baylanis bar.

Tariyxqa na`zer taslaytug`in bolsaq, ol bizge minaday a`psanani qaldirg`an. Bir xayaldi sudlaytug`in bolipti. Ol aqlanipti. Sebebi onin` sirtqi gozzallig`in ishki gozzallig`inın` tikkeley ko`rinisi dep esaplag`an eken. Biraq sirttan suliw bolip koringen adamnin` ishki du`n`yasida suliwma, jaqsi qa`siyetlerge, ken` peyilli, miyirman adamlarg`a ta`biyat sa`ruidey boy, qa`ddi-qa`wmet, suliwliq bereme? Biz adamnin` ishki qa`siyetlerinin`, onin` sirtqi gozzallig`ina sa`ykes kelmeytug`inlig`i xaqqinda ku`ta` ko`p misallardi bilemiz.

Ms;1. Sovet da`wirinde suliw qizlar dokladshi edi.

2. Qonaq ku`tiwge suliw qiz yamasa kelinshekler tan`lanildi.

3. Tek suliw bolg`ani ushin u`yleniwshiler boldi.

4. Jasi u`lkennin` qizina u`yleniwdi ha`wes etiwshiler boldi.

Demek, suliwliqti adamlar xa`r tu`rli da`rejede qabillaydi degen so`z. Estetikaliq ta`rbiya-bul xa`zirgi milliy ta`rbiya sistemasindag`i en` quramali xa`m a`xmiyetli, qiyin ta`rbiya. Bunday ko`rinislerdin` barlig`ida ya kewlin`di ko`teredi, yamasa kewil xoshin`di tu`siredi. Na`rselerdin` barlig`in duris tu`siniw, seziw, qabillaw og`ada u`lken estetikaliq talg`amdi, estetikaliq ta`rbiyalang`anliqti talap etedi.

Basqa pedagogikaliq protsess siyaqli estetikaliq ta`rbiyada da ishki xa`m sirtqi qarama-qarsiliqlar bar. Olar bir-birleri menen baylanisli. Olardin` ja`rdeminde balalarda estetikaliq tu`sinik, sezim, ko`rkemlik talg`am, biybastaqliqlarg`a jek ko`riwshilik qa`liplesedi, bizdi qorshag`anlardi duris qabillaw xa`m turmista, iskusstvoda suliwliqti jaratiw uqiylilig`i payda boladi. Al suliwliqti baxalaw, adamdi su`yiw bul tuwma qa`siyet emes. Bala ta`biyat penen qatnas jasaw, adamlar menen so`ylesiw, iskusstvo shig`armalarin qabillaw, miynette xa`m ko`rkem xa`weskerlikte qatnasiwi arqali estetikaliq jaqtan ta`rbilanip baradi.

Adamlardin` tariyxiy rawajlaniwina na`zer salip qarasaq ja`miyetlik sananin` xa`r qiyli formalarinin` islengenliginin` guwasi bolamiz. Solardin` ishinde a`yyemgi zamanlardan baslap adamlarda qa`liplesken sezimler-qapalaniw, ashiwlaniw xa`m basqalar.

Estetikaliq sezim xa`m estetikaliq talaplar miynet protsesinde, adamlardin` ta`biyat penen gu`resi na`tiyjesinde payda boldi xa`m rawajlandi. Miynet arqali adam o`zine suliwliqti jaratti. Al, suliwliq adamda suliwliqtan zawiqlaniw uqiylilig`in rawajlandirdi..

Estetikaliq ta`rbiyani a)ja`miyet turmisi ushin suliwliqtin` a`xmiyeti, b) iskusstvonin` jeke adam turmisina ta`siri xa`m t.b. dep qaraw mu`mkin.

Estetikaliq ta`rbiyanin` pu`tin bir kompleksi, balalarda estetikaliq qabillaw xa`m sezimlerde rawajlandiriw, oqiwsnilardi tiykarg`i estetikaliq bilimler menen qurallandiriw, oqiwsnilarda estetikaliq tallaw xa`m talg`amdi rawajlandiriw, ko`rkemlik xizmet uqiyliliqlarin qa`liplestiriw xa`m do`retiwshilik uqiyliliqlarin qoshametlewlerden ibarat.

Oqiwsnilardi u`yreniw xa`m olardin` xizmetlerin baqlaw balalardin` estetikaliq sezimleri menen moralliq sezimlerinin` bir ekenligin ko`rsetpekte. Balanin` sanasindag`i saqiyliq xa`m jaqsiliq ko`p ta`repien gozzalliq tu`sinigine sa`ykes keledi. Oqiwsnilardin` miynetke estetikaliq qatnasi onin` aktiv xizmeti menen baylanisip ketken boladi. Bala ushin ma`sele sheshkende yamasa bir na`rsenin` suwretin suliw etip salg`anda estetikaliq zawiqlaniw boladi. Oqiwsnilardin` oqiwsni miynetin estetikaliq qoshametlewshi qural sipatinda paydalaniw ushin balalardin` aktiv, tiyanaqli xizmetin sho`lkemlestiriw, olardin` tabisqa erisiwi ushin ja`rdem beriw kerek. Usinday jag`dayda olarg`a estetikaliq zawiqlar bag`ishlanadi xa`m olardin` estetikaliq keshirmeleri rawajlanadi.

Oqiwsni ko`binese o`zi tayarlag`an na`rselerge baxa beriwde sub`ektivlikke jol qoyadi. Olardin` o`zleri en` suliw na`rselerdi jasawg`a qizig`adi. Jaqsi na`rseler qatarinan orin almasa da bala o`zi tayarlag`an na`rsege ma`s boladi. Sebebi balada formalarg`a, siziqlarg`a, boyawlarg`a ob`ektiv baxa beriwge, o`zi sarplag`an miynetke beriletug`in na`rse, o`zinin` jasag`an isine qumarlaniwda qosilip ketedi. Mug`allim balalardin` islerin salistiriw, ko`rgizbeler sho`lkemlestiriw joli menen olardin` o`zleri tayarlag`an na`rselerge baxa beriwde sub`ektivizmnen qutiliwina ja`rdem ko`rsetiwleri kerek.

Estetikaliq sezim adamlar turmisinda og`ada u`lken rol` oynaydi. Gozzalliqti ko`re biliw, oni tu`siniw xa`m jarata aliw adam turmisin bay, qiziqli etip, og`an en` joqari sezim zawiqlaniw, ra`xa`tleniw imkaniyatın beredi. Balani estetikaliq jaqtan ta`rbiyalaw-estetikaliq bo`leklerge iye bolg`an xa`r qiyli turmis qatnaslari xa`m ta`sirleri arqali a`melge asirilatu`g`in protsess. Balalar mektepke shekemgi ta`rbiya jasinda-aq na`rseler, wakiya xa`m xa`diyseler xaqqinda o`z estetikaliq pikirlerin bildiredi xa`m sol qatnas penen estetikaliq sezimlerin basinan keshiredi. Jan`a bolg`an kollektiv turmisina kirip kelgen, jan`a bilimler xa`m jan`a qatnaslar ta`jiriybesin tez iyeley baslag`an oqiwsninin` estetikaliq rawajlaniwı tez pet penen osedi.

Ku`ndelikli turmis xa`m ol arqali oqiwsnilarg`a estetikaliq ta`rbiya beriw. Balalardi ta`rbiyalawda olardi ku`ndelikli turmis estetikasına u`yretiwde ayriqsha orindi iyeleydi. Adamdi qorshag`an sharayat, bo`lmenin` jiynaqlig`i, kiyim-bulardin` barlig`i xa`mme waqit adamg`a ta`sir etedi. Sonliqtan balalardi uliwma ma`deniyatqa, gigiena ka`delerin saqlawg`a, jiynaqliliqqa, a`lpayimliliqqa, itibarlıqqa u`yretiw-estetikaliq ta`rbiyanin` en` a`xmiyetli ta`repleri bolip esaplanadi. Ku`ndelikli turmis estetikasi-balanin` o`zinin` turmisinan baslanadi. Bala ba`rqulla o`zinin` turmisin gozzal etip ko`rsetiwge umtiladi.

Mektepte oqiwshi menen mug`allimnin` u`lken jastag`i oqiwshilar menen kishi jastag`i oqiwshilardin` arasinda shin, toliq adamgershilikli qatnasiqlardin` o`z estetikasi bar. Mektepte, sem`yada adamlardin` bir-birlerine bolg`an miyrimisizlikleri, nadanliq, jalg`an qatnas jasawlar bala turmisinda teren`, o`shpes iz qaldiradi. Bala neni ko`rip, neni qabillasa, sol tuwrali oylaytug`in bolg`an waqtinda olarg`a estetikaliq ta`rbiya beriw mektep aldinda turg`an en` joqari waziypa bolip esaplanadi.

Balaliq xa`m o`spirimlik jillari suliwliq aldinda tan`laniw, xu`rmet-izzet ko`rsetiw, adamgershilikli qatnasiqlardin` en` za`rur elementlerinin biri. Olarsiz xaqiyqat ta`rbiyani iske asiriw, adamgershilikli ma`deniyattin` ornig`iwi mumkin emes. Adamgershilik ma`deniyati sezimler ma`deniyatina qarag`anda da na`zik bayanlanadi. Sebebi, mektepte u`yrenenlerdin` ko`pshiligi waqtin` o`tiwi menen so`zsiz umitiladi, biraq adam pikiri jaqinlasip ketken ma`deniy bayliqlardin` xa`mmesi adam janinda, birinshi na`wbette sezimlerde, bastan keshiriwlerde iz qaldiradi.

Biz balanin` bastan keshiriwlerindeki ko`terin`kilik xa`m ulliliq xaqqindag`i tu`sinikti ballada, onin` mektepke kelgen ku`nlerinen baslap-aq qalplestiremiz. Usi tu`sinikti joqari a`dep-ikramli minez-qulqtin`, qaxarmanliq islerdin` janli misallari arqali olardin` su`yegine xa`m qanina sin`diremiz. Adamgershilik, suliwliq xaqqindag`i tu`sinikke ruxiy suliwliqti, isenimge sadiqliq, adamgershilik, jamanliqqa mawasasiz boliwdi birinshi oring`a qoyamiz. Balalardin` ruxiy turmisina aralasqan adamgershilik suliwlig`i, olardi o`z isleri xaqqinda oylaniwg`a ma`jbu`rleydi. Na`tiyjede kollektivtegi pikirler, sezimler, qatnasiqlar a`dep-ikramliq suliwlig`i menen ruxlanadi.

Xa`r bir oqiwshi o`spirimlik jillarinan baslap-aq qilwalarinda ruxiy suliwliq iske asirilg`an adamlarg`a ashiq boladi. O`spirim jasindag`i balalar xa`m qizlar a`lemge belgili bolg`an adamlarg`a emes qarapayim adamlarg`a da ashiq boladi. Demek qarapayim adamlarda jas ju`reklerge qozg`aw salip biledi.

Estetikaliq ta`rbiya bilip aliwg`a xa`wesleniwdi, qizig`iwshiliqti ta`rbiyalaw menen de tig`iz baylanisadi. Ta`jiriybeshilik miynetine umtiliwdin` o`zi su`yikli, intellektualliq bay miynettin` estetikaliq talaplarin qanaatlantiriwdin` qatarinan orin aladi. Egerde aqil miyneti intellektualliq ruxlaniw menen ushlassa, eger adam oylanip otirip, o`zin ta`biyatti boysindiriwshi sipatinda sezse, ol xa`r qanday qiyinshiliqti jen`edi, oni sa`tsizlikler qiynaldirmaydi. Aqil juwirtip miynet islegende g`ana oy pikir rawajlanadi. Sonliqtanda ta`biyat nizamlilqlari izertlenetug`in xa`m paydalanilatug`in fizikaliq miynet oqiwshilardi barqulla ruxlandiradi.

Ta`biyat xa`m iskusstvo qurallari arqali oqiwshilarg`a estetikaliq ta`rbiya beriw. Ta`biyat-estetikaliq ta`rbiyanin` en` basli qurali. Ol ta`biyg`iy ortalig`i, ol balag`a suliwliq sirlarin a`piwayilastirip beriw mu`mkinshiligine iye. Ta`biyg`iy ortalig`i penen birge ja`miyetlik ortalig`ta adamlar arasindag`i qatnaslardi, miynet estetikasin xa`m basqalardi ta`rbiyalaw qurali boladi.

Ta`biyat xesh na`rse menen almastirip bolmaytug`in gozzalliq tiykari. Ol estetikaliq sezimlerde, balalardin` elesletiwini rawajlandiriw ushin bay material beredi.

Estetikaliq ma`deniyatti ta`rbiyalawda estetikaliq qabillaw xa`m estetikaliq tvorchestvonin` o`z-ara baylanisi u`lken a`xmiyetke iye. Xa`r bir oqiwshi balaliq, o`spirimlik, jas jigitlik jillari gozzalliqdin` xa`r qanday ko`rinishinen su`ysinip, tan`laniwi tiyis. Usinday jag`dayda g`ana onda gozzalliq du`n`yasina umtiliwshiliq boladi.

Bilip aliw xa`m ta`sirleniw protsesi sipatindag`i estetikaliq qabillawda bir ta`repten tu`sinikler, elesletiwler, pikirlewler, uliwmalastiriwlar bolsa, al ekinshi ta`repten bastan keshiriwler, ta`sirleniwler bolip, bular bir-birleri menen tig`iz baylanisadi. Estetikaliq ta`rbiyanin` tabisli shig`iwi oqiwshi aldinda gozzalliq ta`biyatnin` qanshelli teren` ashilg`aninan g`a`rezli boladi.

Xa`r bir adam ta`biyattin` suliwlig`in, muzika namasin, so`zdi o`zlestiredi. Ta`biyatta qorshap turg`an du`n`yanin` suliwlig`i sipatinda bastan keshirilgen, ta`sirlenip qabillang`an na`rseler qanshelli ko`p bolsa, adam o`zinin` a`tirapindag`i suliwliqti sonshelli ko`p ko`redi. Basqa adamlar ta`repinen du`zilgen, burinnan jasap kiyatirg`an, qol jetpeytug`in suliwliq oni sonsha tinishsizlandiradi, ta`sirlendiredi.

Ko`rkem bayliqlardi, a`debiyatti, iskusstvoni qabillaw menen baylanisli bolg`an estetikaliq tvorchestvoda u`lken a`xmiyetke iye. Iskustvo shig`armalarin elesletiw arqali ko`rkem qanaatlaniwshiliq tabatug`in, biraq ta`biyat penen baylanisin biykarlaytug`in adamlardin`

estetikalıq sezgırlıgıne gumanlanıwǵa boladı. Egerde ras ten'izdi ko'rgende estetikalıq sezimler payda bolmasa, onın suwretin ko'rip otırıp, ra'xa'tlene almaydı.

Biz o'z aldımızǵa oqıwshılarda ta'biyatti qorgaw sezimin ta'rbiyalawdı qoyar ekenbiz, onda biz olardı to'mendegi bag'darlawlar menen ta'miynlewimiz kerek; 1. Baqlaw, ku'ndelik ju'rgiziw, 2. jazıw, siziw, akvarium, 3. Tiri ta'biyat mu'yeshlerinde, u'yde xaywanlardı awqatlandırıw xa'm qorg'aw, 4. jasil o'simliklerdi ko'beytiw xa'm qorg'aw, o'. mektep bajbanlıǵı.

Adamnıń ko'rkem xa'reketleri, onın estetikalıq mu'mkinshilikleri tolıq tu'rde xa'm izbe-izlik penen iskusstvoda ko'rinedi. Iskustvo- adamnıń en' joqarg'ı quwanishlarının biri bolıp tabıladi. Ol adamnıń diqqatin turmıstın xaqıyqiy baylıqlarına, adamlardıń, olardıń pikirleri menen minez-qulqlarının gozzallıǵına, ta'biyattag'ı gozzallıqlarǵa awdaradı, sezimlerdin baylıǵın, a'tirapımızdı qorshag'an du'n'yanın xa'r qiyılıǵın ashıp beredi. Iskustvog'a aralasıw xa'm ko'rkem do'retiwshilik xa'r ta'repleme jetisken adam ushin ishki za'ru'rlik bolıp tabıladi. Estetikalıq ta'rbiyalawda paydalanılattug'in ko'rkem a'debiyatti pedagogikada iskusstvo quralları dep ataydı. Iskustvo quralları menen estetikalıq ta'rbiyalaw ta'biyattqa sa'ykesligine, xa'r bir iskusstvonın o'zgesheligine qarap to'mendegi jollar menen iske asırıladi. 1. ko'rkem shig'armalardı demonstratsiyalaw, ko'rsetiw yamasa orınlaw, 2. ko'rkem shig'armalarg'a analiz, tallaw xa'm baxalaw, 3. iskusstvo izertlew bilimlerinin qatnası, 4. Oqıwshılardıń tvorchestvolıq xa'm atqariwshiliw xızmeti.

Iskusstvonın adamǵa beretug'in la'zzeti tek qanday da bir shig'armag'a tiykarlanıp aling'an turmis xaqıykatlıǵın ku'ta' teren suwretlewden g'ana ibarat emes, sonın menen birge iskusstvo xızmetkeri sheberliginin jetilisiw da'rejesinen, ta'biyattın og'an bergen materiallıq islewdegi erkinligi xa'm zeyinliginen, iskusstvonın suwretlewshi xa'm ayqın ko'rsetiwshi qurallarınan ku'ta' sheberlik penen paydalana alıwda la'zzetleniw bolıp tabıladi. Bularsız iskusstvo shig'armalarınan tolıq la'zzet ala almaysan, ol adamǵa qiziq ta bolmaydı.

Iskusstvo turmıstın, ta'biyattın xa'm ja'miyettin gozzallıǵın obrazlı formada ko'rsetedi, jeke adamnıń ruxiy du'n'yasın ideyalıq-estetikalıq xa'm a'dep-ikramlılıq idealın bayıtadi. Sonday-aq iskusstvo quralları, ilim, adamlardıń miynet, oqıw, ja'miyetlik, sport xızmetleride estetikalıq ta'rbiya quralı bola aladı.

Estetikalıq ta'rbiyanı sho'lkemlestiriw ilimiy tiykarda to'mendegishe a'melge asırıladi. 1. Oqıwshılardıń estetikalıq rawajlanıw da'rejesin u'yreniw. 2. Ta'rbiyalanıwshılardıń estetikalıq ma'deniyatin ko'teriwge baylanisli bolg'an aldın ala anıq belgilengen waziypalardı belgilew. 3. Oqıwshılardıń estetikalıq xızmetlerin sho'lkemlestiriw. 4. Estetikalıq ta'rbiyada erisilgen na'tiyjelerdi esapqa alıw xa'm tallaw.

Deni saw, sap deneli, xa'r ta'repleme shiniqqan jaslardı ta'rbiyalap jetistiriw O'zbekstan Respublikası g'a'rezsizlikke eriskennen baslapqi en' baslı maqsetlerinin biri boldi. Dene ta'rbiyası balanın duris o'siwi, organizmnın xa'r ta'repleme rawajlanıwın, jaqsi turmis qa'lpinin qa'liplestiriliwın, uzaq o'mir ko'riwdi, miynetke xa'm Ana Watandı qorg'awǵa tayarlawdı ta'miynleydi. Ol o'zinin jeke xızmetlerin atqariw barisında a'dep ikramlılıq, miynet, estetikalıq xa'm gıgienalıq ta'rbiyalar menen tig'iz baylanisadi. Dene ta'rbiyası oqıwshılardı a'dep-ikramlılıq qatnasiqlar menen qurallandıradi. Dene ta'rbiyası waqtında xa'r qiyli qarama-qarsiliqli jag'daylar, sonın ishinde oqıwshılardıń ja'miyetke, adamlarg'a o'z-o'zine bolg'an qarsi pikirleri de payda boladı. Dene ta'rbiyası oqıwshılardıń rejiminde, miynet xa'm dem aliwında u'iken rol oynaydı.

Dene ta'rbiyasının waziypaları xa'm mazmunı to'mendegilerdi na'zerde tutadı. 1. Balanın duris fizikalıq jaqtan rawajlanıwi xa'm den-sawlıǵının bekkemleniwine ta'sir jasaw. Bunın ma'nisi, dene ta'rbiyası organizmnın morfologiyalıq xa'm funktsionallıq jaqtan jetiskenliklerge erisiwine qaratilg'an. Vrachlardın ko'rsetiwi boyınsha birqansha awiriwlar, balalardıń patologiyalıq sharaytları birden bolmaydı. Olar bir neshe jıllar dawamında o'z-o'zine qaramag'anınin aqibetinde kelip shig'adi. Balalarda denenin duris o'siwinin buziliwinan basqa da bir qansha kesellikler payda bola baslaydı. Ma'selen; ko'zdin ko'riwi xa'lsireydi, tisleri qarawitip korroziyag'a ushiraydı, revmatizm, xronicheskiy tonzillit, nevroz kesellikleri menen awıradı. Mine usılar esapqa alınıp vrachlardın ko'rsetpesine muwapıq is alıp barıladi. 2. Xa'reket etiw sipatların rawajlandırıw (Juwiriw, sekiriw, tezlik x.t.b.) 3. Xa'reket etiw uqiylılıq xa'm ko'nlikpelerin qa'liplestiriw. 4. Turaqli tu'rde dene ta'rbiyası menen shug'illanıwǵa qizig'iwshiliq xa'm talaptı ta'rbiyalaw.

O`tmishtin` pedagogikaliq miyraslarinda da dennin` sawlig`i ma`selesine ayriqsha itibar beriledi. Ma`selen deni saw anadan, deni saw bala tuwiladi, sap denede sap aqil, densawliq-teren` bayliq.x.t.b. usig`an uqsas naqil-maqallar bug`an da`lil boladi. Xaliq da`stanlarinda da den sawliq xa`m dene ta`rbiyasi ma`seleleri ko`plep so`z etiledi.

Mektep, mektepten tis ta`rbiyalig mekemeler xa`m shan`araq balalardin` duris, fizikaliq jaqtan rawajlaniwin ta`miynlew xa`m den-sawlig`in bekkemlew islerinde birgelikte xa`reket etedi.

Dene ta`rbiyasinin` tiykarg`i qurallari xa`m ta`big`iy sharayatlari. Dene ta`rbiyasinin` tiykarg`i qurallari. 1. **Dene shiniqtiriwlar** degende biz dene ta`rbiyasinin` nizamliq xa`m waziypalarina muwapiq, arnawli sho`lkemlestirilgen xa`m sanali tu`rde orinlanatug`in qiymilli xa`reketlerdi tu`sinemiz. 2. **Gimnastika.** Bul tiykarg`i, gigienaliq, sport, ko`rkemlik, o`ndirislik, emlik bolip bo`linedi. Balalar oqiw bag`darlamasına muwapiq top, jip, tayaq, flajok penen ten` salmaq saqlaw, ju`riw, juwiriw, ilaqtiriw, akrobatikaliq shinig`iwlar islew arqali gimnastika menen shug`illanadi. 3. **Oyin.** Oyin balalardin` qiymilli xizmetlerge bolg`an talaplarin qanaatlandiradi. Oyinda dosliq, joldasliq bekkemlenedi, kollektiv bolip qa`weterleniw, bolisiw rawajlanadi. Baslawish klasslarda xa`reketli oyunlar, orta xa`m joqari klasslarda sport oyinari qollaniladi. 4. **Turizm**-bul oqiwshilardi tuwg`an u`lkesinin` ta`biyati, tariyxi xa`m ma`deniyati menen tanistiriw ushin sho`lkemlestiriletug`in qidiriw, ekskursiya, poxod xa`m sayaxatlar bolip esaplanadi. Turistik sayaxatqa shiqqan waqitlari oqiwshilar fizikaliq tayarliqti, ja`maatlik turmisti, basshiliq etiw xa`m bag`iniwdi, juwapkershilikti u`yrenedi. Turizm-jayaw, velosipedli, qarli ku`nleri shana yaki lijada, qayiqta, avtobusta iske asiriladi. 5. **Sport.** Bunin` fizikaliq ta`rbiyadan ayirmashilig`i onda ayirim fizikaliq shinig`iwlar boyinsha en` joqari na`tiyjelerge erisiledi. 6. **Ta`biyg`iy sharayatlar.** Ku`n, xawa, suw balalardin` den sawlig`in bekkemlewde ayriqsha orin iyeleydi. 7. **Gigienaliq faktorlar.** Bul fizkul`tura sabaqlarin gigienaliq ta`miynlew din`, oqiw, dem aliw, awkatlaniw, uyiqlaw rejimlerin duris qollaniwdi o`z ishine aladi.

Mektepte oqiwshilardi fizikaliq jaqtan ta`rbiyalaw jollari.** Bul da o`z gezeginde birneshe to`rlerge bo`linedi; 1. **Dene ta`rbiyasi sabaqlari.** Ol oqiwshilardi qiymilli xa`reketler xaqqindag`i bilim, uqiyliliq, ko`nlikpelerdin` minimum da`rejesi menen tanistiradi. Dene ta`rbiyasi sabaqlarina didaktikaliq xa`m arnawli talaplar qoyiladi. Bul talaplardin` orinlaniwi, balada sharshawdi boldirmaydi. 2. **Oqiwshilardin` oqiw sharayatlarin jaqsilaw ushin qollanilatug`in gigienaliq ila`jlar. Bul o`z gezeginde to`mendegishe bo`linedi. a) Sabaqqa shekemgi gimnastika. Bul 10-15 minut dawam etip oqiwshilardin` sabaqqa aktivligin arttiradi. b) Fizkul`turaliq minutlar xa`m pawzalar. Bul sabaq barisinda 3-4 turli fizkul`turaliq shinig`iwlar islew menen sheklenedi. Na`tiyjede oqiwshilardin` sharshag`ani shig`adi, aktivlik da`rejesi artadi. Dawam etiw waqti 4-7 minut boliwi mu`mkin. 3. **Ta`nepisler.** Bul waqitta balalardin` barlig`i klasstan shig`ip, fortochkalar ashilip, klass samallawi kerek. Ta`nepislerde oqiwshilar ushin aqilg`a muwapiq sho`lkemlestirilgen oyunlar boliwi kerek. 4. **Klasstan xa`m mektepten tis isler protsesinde oqiwshilardin` dene ta`rbiyasi.** Oqiwshilarg`a dene ta`rbiyasin beriw ushin klasstan xa`m mektepten tis ta`rbiyalig isler protsesinde fizkul`turaliq do`gerekler, klublar, sport seksiyalari sho`lkemlestiriledi, oyunlar, jarislar o`tkeriledi. Mektepten tis isler JEK yaki oqiwshilar sarayinda, sport mekteplerinde, stadionlarda o`tkeriledi.

Mektep direktori xa`m onin` orinbasarlari dene ta`rbiyasi xizmetlerin uliwma basqaradi, jumisti jobalastiradi, sho`lkemlestiredi, qadag`alaydi. Mektepte tek dene ta`rbiyasi mug`allimi usi jumis penen shug`illansa onda na`tiyje shiqpaydi. Sonliqtan dene ta`rbiyasi protsesinde jumisti sho`lkemlestiriw formalari to`mendegishe a`melge asiriladi. 1. **Qatan` sabaq kestesi xa`m turaqli oqiwshilar kontingenti menen o`tkeriletug`in sabaqlar.** Bul o`z gezeginde 4 ke bo`linedi. 1. Fizkul`tura sabaqlari. Buni mug`allim o`tkeredi. 2. Uliwma fizikaliq tayarliq seksiyasi (Buni mug`allim, ja`miyetlik baslamadag`i instruktor alip baradi). 3. Sport seksiyalari (buni da mug`allim xa`m ja`miyetlik instruktor alip baradi). 4. Sawallandiriwshi dene ta`rbiyasi sabaqlari (buni mug`allim xa`m vrach o`tkeredi). 2. **Ku`nlik rejimdegiz fizkul`turaliq sawallandiriwshi ila`jlar.** Bul o`z gezeginde 1) mektepte o`tkeriletug`in, 2) o`ndiriste xa`m miynet sabaqlarinda otkeriletugin, 3) u`yde o`tkeriletug`in bolip u`shke bo`linedi.

Mektepte o`tkeriletug`in fizkul`turaliq sawallandiriwshi isler o`z gezeginde ja`ne u`shke bo`linedi; 1. Sabaq aldindag`i gimnastika (buni mug`allim, ja`miyetlik instruktor xa`m fizorg o`tkeredi). 2. Sabaq waqtinda fizkul`tpawzalar (buni sabaq o`tip atirg`an baslawish klass mug`allimleri o`tkeredi) 3. Ta`nepis waqtindag`i xa`reketli oyunlar (buni fizkul`taktivler o`tkeredi). 4. O`ndiriste yaki miynet sabaqlarinda o`tkeriletug`in fizkul`tpauzalardi mug`allim

yaki ja'miyetlik instruktor o'tkeredi. 3. U'yde o'tkeriletug'in fizkul'turaliq sawallandiriwshi islerde o'z gezeginde 3 ke bo'linedi. 1. Azang'i gimnastika xa'm juwiniw, 2. Sabaq tayarlaw waqtindag'i fizkul'tpauzalar, 3. Seyil xa'm xa'reketli oyunlar.

Bunnan tisqari klasstan xa'm mektepten tis massaliq-fizkul'turaliq ila'jlar bar. Ol o'z gezeginde 4 ke bo'linedi. 1. Mektep bag'darlamasi boyinsha jaris. 2. Sport tu'rleri boyinsha jaris. 3. Sport kesheleri xa'm bayramlari. 4. Turistik poxodlar.

Al shan'araqta balag'a dene ta'rbiyasini beriw bolsa da'slepki waqitlari ata-analardin' aktivliginde ko'rinedi. Olar balalardin' duris o'siwine ayriqsha itibar beredi. Biraq bala mektepke barg'annan keyin bul xaqqinda az oylaytug'in boladi.

Studentlardin' o'zin-o'zi tekseriwi, o'z betinshe u'yreniwi ushin sorawlar;

1. Estetikaliq ta'rbiya degen ne xa'm onin' tiykarg'i waziypalari nelerden ibarat?
2. Ne sebep estetikaliq ta'rbiya, milliy ta'rbiya menen tig'iz baylanisadi?
3. Balalar turmisinin' xa'm xizmetinin' estetikasi nelerden ibarat?
4. Ta'biyat qanday jag'daylarda estetikaliq ta'rbiyanin' quralina aylanadi?
5. Estetikaliq sezim dep nege aytamiz?

Testler

1. Qaysi juwap estetikanin' ma'nisin ilim sipatinda ken'irek sa'wlelendiredi? A. Estetika-adamnin' emotsionalliq rawajlanishi xaqqinda ilim. V. Estetika-bolmisti ko'rkemlik jaqtan o'zlestiriwdin' nizamlililari xa'm tiykari xaqqindag'i ilim. D. Estetika bul ko'rkem o'ner nizamlililari u'yreniwshi ilim. E. Duris juwabi joq.

2. Qaysi aniqlamada "Ko'rkem o'ner" o'zinin' duris sa'wleleniwini tapqan? A. "Ko'rkem o'ner"-du'n' yani duris qabillaw degen so'z. V. "Ko'rkem o'ner"-bir adamnin' ekinshi bir adamg'a sezimlerin jetkerip beriw. S. "Ko'rkem o'ner"-bul turmistin' ko'rkem obrazda sa'wleleniw. D. "Ko'rkem o'ner"-oy-pikir, suliwliqqa bolg'an talaptin' qanaatlandiriliwi. E. Duris juwabi joq.

2. To'mende ko'rsetilgen ko'rgizbelerdin' qaysi birin siz mektepte sho'lkemlestirgendi maqul ko'resiz, ne ushin? A. Bir neshe jillap ekspozitsiyalari o'zgermeytug'in muzey ko'rgizbesi. V. Jilina eki-u'sh ret ekspozitsiyalari o'zgertiletug'in ko'rgizbe. S. Mekteptin' pu'tkil oqiwsnilari shug'illanatug'in, o'zlerinin' xa'm basqada belgili xudojniklardin' shig'armalari qoyilatug'in, belgili bir temalarg'a arnalg'an muzey ko'rgizbesi. D. Mektepte tek bir g'ana **Kishi Tret'yakov galereyasini** sho'lkemlestiriw kerek. E. Duris juwabi joq.

Tapsirma. Baslawish klass oqiwsnilarini estetikaliq ta'rbiyalawdin' tiykarg'i metodlarini ashin'.

Studentlardin' o'zin-o'zi tekseriwi ushin sorawlar xa'm testler.

1. Dene ta'rbiyasi qaysi waqitlardan baslap bar na'rse?
2. Ne ushin dene ta'rbiyasi adamlarg'a kerek boldi?
3. Qaysi da'stanlarda dene ta'rbiyasi ma'seleleri so'z etiledi?
4. Qanday ta'biyg'iy sharaytlar balalardin' den-sawlig'in bekkemlewde ayriqsha orin iyeleydi?
5. Ku'nlik rejimdeg'i fizkul'turaliq sawallandiriwshi ila'jlar qanday tu'rlerge bo'linedi?
6. Mektepte dene ta'rbiyasini sho'lkemlestiriwdin' jetekshi ro'li nelerden ibarat?
7. Baslawish klass oqiwsnilari ushin ku'nlik rejim du'zip ko'rin'.
8. Dene ta'rbiyasinin' tiykarg'i waziypalari nelerden ibarat?
9. Dene ta'rbiyasinin' qurallari nelerden ibarat?
10. Ta'biyg'iy xa'm gigienaliq faktorlar dene ta'rbiyasi ushin qanday xizmet atkaradi?
11. Dene ta'rbiyasini sho'lkemlestiriwdin' formalarini aytip berin'.
12. Dene shiniqtiriw degende neni tu'sinesiz?
13. Gimnastika degende Siz neni tu'sinesiz?
14. Oyun-balanin' qanday xa'reketlerin qanaatlandiriw mu'mkinshiligine iye?
15. Turizmnin' maqseti ne?
16. Sporttin'-dene ta'rbiyasinan qanday ayirmashilig'i bar?
17. Mektep oqiwsnilarina dene ta'rbiyasini beriw jollari qalayinsha a'melge asiriladi?
18. Dene ta'rbiyasi sabaqlari qanday maqsetlerde o'tkeriledi?
19. Oqiwsnilardin' oqiwsni sharaytlarini jaqsilaw ushin qanday gigienaliq ila'jlar kollaniladi?
20. Dene ta'rbiyasi protsesinde jumisti sho'lkemlestiriw formalarini nelerden ibarat?

21. Qatan` sabaq kesti xam turaqli oqiwhilar kontingenti menen o`tkeriletug`in sabaqlar qanday tu`rlerge bo`linedi?

Testler

1. **Ne sebep jamiyet turmisinda dene tarbiyasi payda boldi?** A. Adamnin` densawlig`ina g`amxorliq jasaw sebepli, V. Adamdi miynetke tayarlawdin` tariyxiy za`rurligi sebepli. S. Adamlardin` sport jumislarina qizig`iwshiliginin` basim bolg`anlig`i sebepli. D. Jamiyettin` adamdi garmonikaliq rawajlandiriwg`a talabinin` ku`sheygenligi sebepli. E. Duris juwap joq.

2. **Dene tarbiyasinin` qanday qurallari klassliq emes kategoriya qatarinan orin aladi?** A. Juwiriw, ilaqtiriw, lijada ju`riw, top oynaw. V. Fizkul`turaliq paradlar, a`skeriyy sport oyinlari, top oynaw, fizkul`turaliq bayramlar. S. Juwiriw, ilaqtiriw, lijada ju`riw, a`skeriyy sport oyinlari. D. Fizkul`turaliq paradlar, top oyini, fizkul`turaliq bayramlar. E. Juwiriw, fizkul`turaliq paradlar, top oyini, fizkul`turaliq bayramlar.

3. **Qaysi aniqlama "fizikaliq ma`deniyat" tu`sinigin toliq sa`wlelendiredi?** A. "Fizikaliq ma`deniyat" xam "dene tarbiyasi" tu`sinikleri arasinda pariqliq joq. Fizikaliq ma`deniyat-bul dene tarbiyasinin` sistemasi. V. Fizikaliq ma`deniyat-oqiwhilarg`a sho`lkemlestirilgen tu`rde ta`sir etiwidin` u`sh faktori; dene tarbiyasi menen fizikaliq shinig`iwlari menen ta`biyat xam gigienaliq ta`biyg`iy ku`shleri menen. S. Fizikaliq ma`deniyat adamlardin` fizikaliq rawajlaniwina ta`sir etiwshi jamiyetlik jetiskenlik xam qurallarinin` jiyindisi. Fizikaliq ma`deniyat-dene tarbiyasinin` natijesi. D. Fizikaliq ma`deniyat-adamlardin` gigiena xam sport tarawlarindagi bilimlardin` jiyindisi.

Shanaraq tarbiyasinin tiykarlari.

Jobasi:

1. Tarbiyada mektep, shanaraq mahalle ham jamiyettin waziypalari.
2. Shanaraq bala tarbiyasi, mamleket ham hukimet gamqorliqlari.
3. Shanaraq ilimiy-ameliy orayinin ham mahalle sholkeminin jumis xizmeti ham waziypalari.

PAYDALANGAN ADEBIYATLAR

1. I.A .Karimov Yuksak ma`naviyat- engilmas kuch. Toshkent 2008 y.
2. Barkamol avlod- O`zbekiston taraqqiyotining poydevori. T-1997 y
3. Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi. Toshkent-1997 y
4. Ozbekiston Respubliqasi " Ta`lim xaqidagi qonuni". T-1997 y
5. Rubinskiy.V. Tarbiyaviy ish metodikasi. T-1991y
6. R.J. Ishmuhamedov «Innovatsion texnologiya yordamida ta`lim samaradorligini oshirish yollari» Toshkent 2004 y
7. U. Tolipov, M.Usmonboeva «Pedagogik texnologiyaning tadbiiy asoslari» Toshkent 2006
8. N.Gaybullayev., R.Yodgorov., R.Mamatkulova. Pedagogika T- 2005
9. O.Xasanbeva va boshkalar Oila pedagogikasi T 2007 y
10. X.Ibragimov Pedagogika T 2007 y

11. U.Askarova va boshkalar Pedagogika T 2008 y
12. Q.Qosnazarov., A.Pazilov., A.Tilegenov Pedagogika «Bilim» NOqis 2009 j
13. A.Pazilov Tarbiya haqqida oylar «Bilim» NOqis 2009 j
14. A.Dosxodjaeva. Xalq ogzaki ijodi namunalari vositasida oilada bolalarni tarbiyalash imkoniyatlari FAN Toshkent-2007 y

Ozbekstan respublikasining xalq bilimlendiriwi haqqidagi nizam tiykarinda oqitiw, bilim beriw ham tarbiya beriw printsiplerinin birligi, balalardi tarbiyalawda mekteptin, shanaraqtin ham jamiyetshiliqtin birge islesiw tiykarlarinan bolip esaplanadi

Hazirgi zaman mekteplerinde, prinsip tiykarinda osip baratirgan jas awlatt tarbiyalaw mektep, shanaraq ham jamiyetshiliq jumislarinin belgili bir sistemasi payda boladi. Tarbiyanin eki formasinin (shanaraqliq ham jamiyetshiliq) uylesiw menen balanin jeke basinin har tarepleme garmonikaliq rawajlaniwina erisemiz.

Shanaraqta bala tarbiyasina pedagogikaliq basshiliqtin waziypalari. Shanaraq jeke adamdi tarbiyalaw tiykarin quraytugin jamiyettin agzasi. Bala bul jerde moralliqlik normalardi, birlikte miynet islew konlikpelerin mengeredi, shanaraqta balalardin turmis jobalari, adep-ikramliq ideyalari qaliplesedi. Watanga degen suyispenishlikte tarbiyalanadi.

Shanaraqta tarbiyalawdin tiykargi waziypasi minalar`

Shanaraq tarbiyasini balalardin har tarepleme rawajlaniwina bagdarlaw

Ata-analardin balalardi tarbiyalawdin metod ham usillarin aniqlawina jardem beriw, ata-analardin mektepke balalardin oqiwi, mugallimge isenimli bolgan unamli qatnaslarin rawajlandiradi

Ata-analardin shanaraqtagi abroyin bekkemleydi

Ata-anlarga balalarnin oqiwi jumisina uy sharayatinda basshiliq etiwine jardemlesiw.

Osip kiyatirgan awladti miynetke tarbiyalaw waziypalarin orinlawda shanaraqtin roli ogada ulli.

Adep-ikramliqqa tarbiyalaw shanaraqta balalardi tarbiyalawdin jetekshi waziypalarinin biri bolip tabilidi. Shanaraqta ayqin kun rejiminin boliwi balalardi tabisli tarbiyalaw sharayatlarinin biri bolip tabiladi. Ol sutka dawaminda (uyqilaw, azangi shinigiw islew ham gigiena, awqat jew, miynet etiw ham dem aliwdin barliq turlerine jumsalatugin waqit) balanin putkil kun tartibin oz ishine aladi. Kun rejimin duziw waqtinda balanin jasi ham onin den-sawliq jagdayin esapqa aliw orinli.

Shanaraqta bala tarbiyasinin jane bir turi balalardin jas ham jinis ozgesheliklerin ata-analardin esapqa alip bariwi shanaraq tarbiyada tabisqa eriswdi ahmiyetli sharti bolip tabiladi.

Bala tek fizikaliq jaqtan er jetedi, onda turmisliq tajiriybe baslanadi, sana-sezimi osedi ol tezirek eresek adam bolgisi keledi. Ata-analar onin usi keleshek niyetin koriwi, jas adamdi-bolajaq akeni, al qizdi-bolajaq anani aqirinlap qaliplestiriwi ahmiyetli boladi.

Shanaraqta bala tarbiyasini tek ana yamasa ake alip bariwi bul juda ulken qateshiliq boladi. Balani shanaraqta tarbiyalaganda ata-ana birgeliqte alip bariwi shart.

Shanaraqtagi tarbiyalawga pedagogikaliq basshiliq etiw din waziypalari`

1. Shanaraq tarbiyasini balalardin har tarepleme rawajlaniwina bagdarlaw.

2. Ata-analardin balalardi tarbiyalawdin metod ham usillarin aniqlawina jardem beriw, ata-analardin mektepke, balalardin oqiwi mugallimge isenimine bolgan unamli qatnaslarin rawajlandirw.

3. Ata-analardin shanaraqtagi abroyin bekkemlew.

4. Ata-anlarga balalardin oqiwi jumisina uy sharayatinda basshiliq etiwine jademlesiw.

5. Ata-analardin oz pedagogikaliq bilimlerin korsetiwine puqtaliq penen basshiliq etiw, olardi ozin-oz jetilistiriwge umtilwdi rawajlandirw.

Shanaraqta bala tarbiyalaw waziypalari har qiyli ham bul [waziypalar](#) osip kiyatirgan awladti har tarepleme uylestirip rawajlaniwga bagdarlangan.

Shanaraqta balalardin osiwi ham rawajlaniwi menen ata-analar balanin fizikaliq jaqtan rawajlaniwi haqqinda gamqorliqtan basqa balalardin aqil tarbisina kewil boledi ham adep ikramliq jaqtan balalardin biliw

belsendiligin rawajlandiradi

Osip kiyatirgan awladti miynetke tarbiyalaw [waziypalarin orinlawda](#). shanaraqqa ulken rol` beredi. Ata-analar balalardi uy jumislarina sistemali turde ham belgili bir maqsetke bagdarlap otiradi, olardi oz-ozine xizmet etiwge uyreledi ham uyde qolinan keletugin waziypalardi atqariwga uyreledi

Shanaraqta balalardi adep-ikramliqqa tarbiyalaw ata-ananin waziypalarinin biri bolip tabiladi. Shanaraqta bul balalardin eresekler menen tuwisqan-tuwganlari menen apa-qarindaslari menen qarim-qatnas jasawdin birinshi mektebi. **Shanaraqta** bala jasi ulkenlerdi hurmetleydi, qartaygan adamlarga ham nawqaslarga gamxorliq korsetiwdi bir-birewge jardemlesiwdi uyreledi.

Balalardi estetikaliq tarbiyalaw ushin shanaraq qolayli jagdaylarga iye. Balalarda estetikaliq sezimler, koz-qaraslar ham olarga eresek adamlar inam etken daslepki aytqan sozler menen qaliplesedi. Onnan keyin bala kitaplarga baylanisli gozzalliq dun`yasin sezedi. y jagdayi` taza ham qolayli jaylar, guller kartinalar ham tagi basqalar shanaraqta balani estetikaliq tarbiyalawda ulken rol` atqaradi. Shanaraqta balalardi tarbiyalaw waziypasin sheshe otirip ata-analar mugallimnen mudami kenese sorap baradi. Meteptin ham jamiyettin jardemi menen olar balalardi tarbiyalawdagi tabislardi ham kemshiliqlerdi koredi jane mektep penen birliqte balani shanaraqta tarbiyalawdin programmasin belgileydi.

[Tarbiyanin tabisli boliwi](#) ata-analardin balani qalayinsha xoshametlep ham jazalaytuginina da, olardin tabisli, jumisti qalayinsha ozlestiretuginliginada jane balani ozin-ozini tarbiyalawga tayarlaytuginliginada baylanisli.

Xoshamettelew ham jazalaw usullari adamnin anaw yamasa minaw qasiyetlerin tarbiyalawda balanin usi waziypalardi orinlap atirganin yamasa kerisinshe ata-analardin talaplarin orinlamay atirganin korsetiw ushin qollaniladi. Balalardi miynette tabislarga erisiwge qalayinsha bagdarlaw, qalay jazalaw kerek-bul masele boyinsha B.A. Suxomlinskiy uliwma balalardi jazalamay-aq, tarbiyalaw mumkin dep esaplaydi.

[Tarbiya teoriyasinda ham praktikasinda xoshamettelew ham jazalaw boyinsha minanday koz-qaras payda boladi`](#)

- 1-Balalardi fizikaliq jaqtan jazalaw kerek emes.
- 2-Balalar materialliq jaqtan xoshamettelesin.
- 3-Shanaraqta maqullaw, maqtaw isenim siyaqli etikaliq qurallardan qollaniw.
- 4-Ata-analardin eskertiwi, ozin awir almaw kerek.

Ata-analar tarepinen xoshamettelew ham jazalaw ulken adeplilikti ham suyispenshilikti talap etedi. Shanaraqta xoshamettelewdi ham jazalawdi natuwri qollaniw balalardi tarbiyalawda qiyinshiliqlar payda etiw jane qateliqlerge alip keliw mumkin. Bunday qiyinshiliqlar shanaraqta jeterli darejede tarbiya almaganliqtan ham de balanin kushine ham mumkinshiligine isenbegen jagdayda payda boladi. Ata-analardin tagi bir jagdaylari` balaga soz benen qatti tasir jasaw, balani alpeshelew shanaraq islerden ham mashaqatlardan shetletiw, balanin barliq ojetligin qanatlandiriwdan ibarat. Bunday oqiwshilardi mektepke juklegen jagdayda balanin orin alghan qateliqlerin mugallim klass basshi bul oqiwshilardi har tarepleme tarbiyalawga ulken jardem beredi.

Balanin den-sawligin onin miynet suygish bolip jetilisiwine ham de jamiyetke paydali azamat etip osiriwde ata-analardin kop jilliq miyneti bolip esaplanadi. Ata-ana bala tarbiyasi ushin jamiyetshilik aldinda juwapker. Jas awladti mektepte oqitiw ham tarbiyalaw protsessi menen tigiz baylanista boladi.

Shanaraq jeke adamdi tiykarin quraytugin jamiyetliq yacheyka. Bala bul jerde birinshi martebe moralliq normalardi, birliqte miynet islew konlikpelerin mengeriwdi, shanaraqta

balalardin turmis jobalari, adep-ikramliq ideyalari qaliplesedi. Shanaraq agzalarin oz ara qarim-qatnasi oz-ara muxabbat, hurmet barliq islerdi qollap quwatlaw tiykarinda quraladi. Ata-analardi adep ikramliq korinisinin darejesi, olardin ideyalari, sotsialliq qatnas jasaw tajiriybesi osip baratirgan jas awladti rawajlandiriwda ulken ahmiyetke iye. Shanaraqta bala tarbiyalawda mektep ham jamiyetshiliq barqulla jardem beriwge minnetlengen. Biz shanaraqta tarbiyalawdi sholkemles-tiriwimiz kerek ham mektep onin baslanawinda sholkemlestiriwshi mamleketliq tarbiyanin wakili sipatinda biliw kerek. Mektep ham jamiyetshiliqtin shanaraq penen birliqte tasir etiw ata-analardin abiroyin hurmetlewge tiykarlanadi. Hazirgi jamiyetliq qurilis praktikasinda turmis penen tigiz baylanisli bolgan mektep jas awladlardi tarbiyalawda jardem беретugin miynetkeshler massasi menen ata-analar, jamiyetliq sholkemler, ondiris jamatlari menen uziliqsiz baylanista boladi. Sonin menen bir waqitta mektep xaliq massasi menen olarga tikkeley tasir etedi. Shanaraqta madeniyattin osiwine moral`din bekkemleniwine moralliq jaqtan osiwine jardem beredi.

Mektep mugallimler, ata-analar menen alip baratugin jekke iske ayriqsha kewil boledi. Bul ata-analardin oz balalarin tarbiyalawga, pedagogikaliq tayaarliq darejesin bilip aliwga mumkinshiliq beredi, natiyjede olarqa aqilga muwapiq pedagogikaliq jardemdi sholkelestiriwge jagday doretip beredi. Keyingi jillari pedagogikaliq propagandani sholkemlestiriwge ulken itibar berilmekte. Bugar ata-analardin jekke bilim aliwi ushin mektep penen shanaraqtin qatnasta boliw formalari ata-analarga balalardi qanday etip jaqsiriq tarbiyalaw haqqinda jaqsi kenesler beriledi. Uliwma orta bilim beriw amelge asirilip atirgan bir jagdayda oqiwdi dawam ettiriw maselesi jane de ahmiyetli bolip bardi. Solay eken shanaraq aldinda oqiwsnilarga asirese joqari klass oqiwsnilarinda oqiwga jaqsi qatnasta boliwdi tarbiyalaw waziypasi turadi. Ul ham qizlardin oqiwin pedagogikaliq oylap, baqlap bariw bilimler sapasi ushin jeke juwapkershiliq seziminde tarbiyalaw hazirgi jagdayda shanaraqtin ahmiyetli waziypasi.

Ata-analar ozlerinin bos waqitlarin bala tarbiyasi ushin paydalaniw maselesi ozine tan sotsial-pedagogikaliq masele boladi. Bul tarawda jaqsi shanaraqliq urp-adetlerdi uyreniw ham en jaydiri w har bir pedagogikaliq jamaattin ahmiyetli jumisi. Ata-analar ham de jamiyetshiliq wakiller, turli kasip iyeleri oqiwsnilardi mektepti taslap ketiwinin aldin aliw, mekteplerdin materilli q bazasin bekkemlew. Oqiwsnilardin dem aliwin sholkelestiriw, tarbiyasi qiyin balalardi qayta tarbiyalaw menen shugillanadi.

Mektep shanaraq ham jamiyetshiliqtin jaslar tarbiyasi barisida jamiyettin jaqsilaw maqsetinde de zaman talabinan kelip shiqqan zaruriy usillardi islep shigiw ham olardin tarbiyalig islerinin mazmunin aniqlaw maqsetinde ham waziypalarin belgilew zarur.

Bunda tiykarinan`

- mektep shanaraq ham de jamiyetshiliqtin oz-ara isenimi ham hurmeti
- birliqtegi xizmetinin zarurligi, imkaniyatlari, waziypalarin ham abzalliqqlarin tuwra anlaw
- oqiwsnilardin juris-turis qagiydalari juzesinde mektep, shanaraq hamde jamiyet jaylarin

bir qiyli talaplardin qoyiliwi

- Tarbiyada sistemaliq izbe-izliq islerine amel qiliw

- Oqiwsnilardin shanaraqta, mektepte ham mahallede bolatugin barshe jamiyetliq-tarbiyalig islerge qatnasiwin taminlew usi maselelerge ulken itibar beriw, mektep, shanaraq ham mahallelerden jaslardi ruwxiy adep-ikramli tarbiyada malim bir aniq dizim tiykarinda jumis alip bariw ikaniyatini tuwdiriwi mumkin

Usi masele juzinde Respubliqa mekteplerde shanaraq ham jamiyetshiliq penen alip bariliwi mumkin bolgan isler

Birinshiden` ata-analar menen islesiwde, tiykarinan analar mektebi, pedagogikaliq bilim beriw universiteti, shanaraqta tarbiyalig tajiriybesin uyreniw boyinsha konferentsiyalar, soraw-juwap kesheleri, shanaraqlar arasinda jarislar ham har turli tanlawlar otkeriw islerin sholkemlestiriw

Ekinshiden` mektep oqiwsnilarinin ata-analar menen islew, payda bolgan xaliq urip-adet dasturleri menen tanisip bariw

Ilmiy-ameliy konferentsiyalar

Ushinshiden` oqiwshilar menen islesiw juzesinde dem aliw klublari, Ne qashan qay jerde Jarislar ham tanlawlar, kasip haqqinda sawbetler, dogerekler, sektsiyalar, madeniy ruwxiy islerdi sholkemlestiriw tek gana birliqtegi jumislarin bekkemlemesten, balkim bugingi kunde ekstremistliq tasirinen jaslardi saqlap qaladi.

Solay etip oqiwshilardi adep-ikramli, iybeli, izzet-hurmet, jaqsi munasibette boliwda atanalardin orni ayriqsha.

Ta`lim mekemelerinin` menejmenti

Jobasi:

1. ta`lim mekemelerinde ma`mleket-ja`ma`a`t basqariwinin` psixologik-pedagogik tiykarlari

2. Ta`lim mekemelerin baskariw waziypalari ha`m printsipleri.

3. Pedagog kadrlar bilimin asiriw ha`m attestatsiyadan o`tkiziw

q. Oqiw orinlarin basqariwdin` pedagogikalik psixologiyaliq tiykarlari.

Basqariw tek o`ndiriske ta`n bolg`an protsess emes. Basqariwdin` ja`miyetlik tarawlarda a`sirese bilimlendiriw sistemasinda duris sho`lkemlestiriliwi u`lken a`hmiyetke iye.

Ha`zirgi da`wirde bir pu`tin pedagogikalik protsessti ilimiy jaqtan basqariw isleri jolg`a qoyilmaqta. Bul jag`day aqiliy ta`repten joqari rawajlang`an kadrlardi jetilistiriwde u`lken a`hmiyetke iye boladi.

Da`slep basqariwdin` ja`miyetlik ma`nisin aniqlap alayiq. Basqariw **-bul** belgili bir ob`ektke sho`lkemleskenlik penen jobalastirilg`an sistemali ta`sir etiw demekdur.

Oqiw orinlarinin` pedagogikalik xizmetin basqariw dep pedagogikalik protsessti jobalastiriw, sho`lkemlestiriw, xoshametlew, na`tiyjelerdi baqlaw ha`m analizlewge aytiladi..

Bu`gingi kunde pedagogika pa`nine oqiw orinlarin basqariw boyinsha jan`a tu`sinikler engizilgen. Olardin` ma`nisleri alding`ilarinan teren`irek. Misal ushin alatug`in bolsaq ta`sir etiw tu`siniginin` ornina o`z-ara ha`reket, tatiwliq, reflektivlik basqariw siyaqli tu`sinikler qollanilmaqta.

Oqiw orinlarin basqariw teoriyasi **Oqiw orni menejmenti** teoriyasi menen toliqtirildi. Menejment teoriyasi xizmetkerlerge isenim olardin`o`nimli miynet etiw ushin sharayat jaratiw ha`m oz-ara hu`rmetke tiykarlanadi.

Bizin` «menejment» ha`m «menejer» atamalarinin` ma`nisin tu`siniwimizge oqiw orinlarinda ma`mleketlik-ja`miyetlik basqariwdin` pedagogikalik psixologiyaliq tiykarlari boyinsha izertlew jumislarin alip barg`an pedagog alim R. Axliddinovtin` pikirleri jaqinnan ja`rdem beredi.

«Menejment» ha`m «menejer» atamalari ha`zirgi tallaniwinda o`ndiris ha`m ma`keme iyeleri o`z mu`lkleri menen xizmetkerlerin o`zleri basqariwdan go`re olardi belgili mamaniq boyinsha arnawli tayarliqtan o`tken qa`niygege tapsiriwdi abzal ko`rgeninen keyin payda boldi. Bu`gingi ku`nde menejer rawajlang`an ma`mleketlerde abroyli ka`siplerden biri bolip esaplanadi.

Menejment degende, a`dette basqariwshi lawazimdag`I shaxslardin` jumisi tu`siniledi. Ta`rbiyashiliq ta basqariw xizmetine jatadi. Menejment (**yamasa basqariw**) – **bul bar minimal**

mu'mkinshiliklar menen maksimal na'tijelerga erishilgan maqsatida belgili bir bir xizmatkerga yamasa toparg'a ta'sir etiw olar menen awizbirshilikke ha'reket etiw protsesi.

Bilim beriw menejmentinin'o'zgesheligin ilimpazlar bilay sipatlaydi'

Bilim beriw menejmenti «maqsatke muwapiq»degen so'z benen aniqlanatug'in ruxiy o'lsheimga iye~

- bilim beriw menejmenti – bul ilim ha'm iskusstvo,bunda adamlar arasindag'I qatnash a'hamiyetli rol oynaydi~

-menejment mazmunindag'I jeke adam ma'mleket ha'm ja'miyet arasindag'I baylanislardin' dialektikaliq birligi

- bilimlendiriw basqariwda ja'ma'a'ttin' qatnashiwi.

Usi aytilg'anlardan ko'rinip turg'aninday,bunnan bilay bilimlendiriw sistemasima'mleketlik basqariwdan ma'mleketlik-ja'miyetlik basqariwg'a o'tiledi. . Ma'mleketlik-ja'miyetlik basqariwdin' maqsati—bilimlendiriw ma'kemelerinin' actual ma'selelerin ma'mleket ha'm ja'miyettin' birliginde sheshiw,oqiwshilar,oqitiwshilar ha'm atanalarg'a oqiw bag'darmalarin,tu'rlerin.oqiw orinlarin tan'lawda huquq ha'm erkinligin ken'eytiw.

«Bilimlendiriw haqqindag'i»Nizamda O'zbekstanda bilimlendiriw tarawin (mektep)basqariw O'zbekstan Respublikasi aymag'inda joqari hu'kimet ha'm basqariw organlarita'repinen,jergilirli hu'kimet ha'mbasqariw organlari ta'repinen a'melge asiriliwi ko'rsetilgen.

Xaliq Bilimlendiriw ministrligi Joqari ha'm orta arnawli bilimlendiriw ministrligi O'zbekstan Respublikasinda bilimlendiriw basqariwdin' joqarg'I' organi esaplanadi. Ministrlar o'z imkaniyatlari shen'berinde'

- bilimlendiriw tarawinda bir ta'repleme ma'mleketlik siyasatti a'melge asiradi~

- oqiw orinlarinin' xizmetin basqaradi ha'm metodikaliq ma'selelerde olarg'a yetekshilik etedi

-ma'mleketlik bilimlendiriw standartlari,qa'niygelerdin'bilim da'rejesi ha'm ka'sipliktayarlig'ina bolg'an talaplardin'orinlaniwin ta'miynleydi~

- oqitiwdin' alding'I formalari ha'm jan'a pedagogikaliq texnologiyalardi oqitiwdin', texnikaliq ha'm xabar qurallarini oqiw protsesine engizedi –

~ oqiw ha'm oqiw-metodikaliq a'debiyatlar jaratadi ha'm olardi baspadan shig'ariw shi'lkemkestiredi~

-bilim aliwshilardin' juwmaqlawshi ma'mleketlik attestatsiya menen ma'mleketlik bilimlendiriwma'kemelerinde eksternat haqqindag'I nizam bekitiledi~

- ma'mleketlik bilimlendiriw ma'kemesinin' rektorin saylaw haqqinda O'zbekstan Respublikasi Ministrlar Ken'esesine usinis kirgizedi~

- pedagog kadrlardi tayarlaw,olardin' bilimlerin jetilistiriw ha'm qayta tayarlaw shi'lkemlestiredi .

Xaliq bilimlendiriw ministrliginin' jergilikli organlarina xaliq bilimlendiriw oblastliq basqarmalari,qala,rayon bo'limlari kiredi.Xaliq bilimlendiriw bo'limlari jergilikli ha'kimyat quramina kiredi ha'm og'an bag'inadi.Olar mektep islerinde ma'mleketlik qadag'alawdi a'melge asiradi ha'mja'rdem ko'rsetedi.Olardin'waziypasina (kompetentsiyasina) mektep direktorlarin ha'm olardin' orinbasarlarin saylaw da kiredi.

Mektepti basqariw isine mektep inspeksiyasi,yag'niyministrliktin',xaliq bilimlendiriw bolimlarinin' inspektorlari jaqinnan ja'rdem beredi.Olardin' waziypasi mektep xizmetin aniq u'yreniw,oqiw-ta'rbiya jumslarinin' na'tijelerin talqilaw,aldin'g'I ta'jiriybelardi aniqlaw ha'm en jaydiriwi,kemshiliklerdi ashiw ha'm olardi saplastiriwdin' shaharlarin qabillaw,mektep direktori menen oqitiwshilarg'a aniq ja'rdem ko'rsetiw.

Akademiyaliq litsey ha'm ka'sip-o'ner kollejlerge shi'lkemlestiriwshilik,oqiw-metodikaliq ha'm ilimiy jaqtan yetekshilik etiw, ma'mleketlik bilimlendiriw standartlarin esaplap shig'iw ha'm oni o'ndiriske engiziwi,teoriyalik ha'm a'meliy bag'darlamalardi birlestiriw,pedagog kadrlar menen ta'miynlew olardi tayarlaw ha'm qayta tayarlaw Joqari ha'm orta arnawli

bilimlendiriwministrliğı (Orta arnawlı ka'siplik bilim beriw ortalıǵı),onın jergilikli organları ta'repinen taraw ministrlikleri,ken'seler ha'mo'ndiris orınları menen birgelikte a'melge asiriladi.

Bilimlendiriw sistemasin ja'miyetlik basqariw dep oqitiwshılar,oqiwshılar,ata-analar ha'm ja'miyetshilik wa'killerinen du'zilgen mektep ken'esinin' mektepte ja'miyetlik basqariwdı ju'rgiziw xızmetine aytiladi.

Jılına bir ret shaqirilatuǵın mektep konferentsiyası da ja'miyetlik basqariwǵa kiredi.. Konferentsiyada mektep ken'esi,onın jetekshisi saylanadi, mekteptin' Ustavi qabıllanadi..

Tema: Korreksion (arnawlı) pedagogika

Jobası:

1. Korreksion pedagogikanın tiykarǵı wazıypaları.

2. «Anomal»(anatomik,fiziologik ha'm ruwıy jaqtan kemshiligi bar) balalar haqqında . 3.Aqiliy jaqtan rawajlanbag'an ballardı oqitiw ha'm ta'rbiyalaw

Balanın' mektepge tayarlaw toparına o'tiwi onı ayırıqsha orıǵa qoyadı : ol o'zin jan'a turmis –mektep turmisi bo'sag'asında turg'anlıǵın an'laydı; ol endi ta'rbiyashisın o'qitiwshi dep bileadı. Balanın' shinig'iwlardan tisqari waqıttaǵı ja'moiyetlik islerde o'zin-o'zi qa'liplestiriw ha'm bir-birin qadag'alaw ku'sheyip baradı. Balalardıń topar pikirleri ha'm ulıwmalıq a'piwayı talapları payda boladı. Bul jastag'ı balalar ortasında shinig'iwlar, sonday-aq, didaktikalıqlıq oyınlar, qag'ıydalı oyınlar ha'm ha'reketli oyın-jarısar ja'nede ko'birek a'hmiyet qazanadı. Bala oyın menen shin ortasındaǵı pariqtı tusınıp aladı, qashan ha'm qay jerde oynaw, shin is menen shug'ullanıw kerekligin bilip alǵan boladı. Ol shan'arag'ında ha'm balalar baqshasında o'zine tapsirilg'an anıq wazıypalardı orınlaydı. Bunda u'ken jastag'ilardıń balalar miyneti na'tiyjelerine, bul miynettin' a'tırapındaǵılar ushin bolg'an a'hmiyetine tiyisli baha beriwleri, balanın' o'z ha'reketi menen qandayda bir isti baslab jiberiw tilegin maqullawları a'hmiyetli.

Balanın' biliw iskerligi quramalı tu's ala baslaydı, an'lap jetiw anıq maqsetke bag'darlay baslaydı. Turli na'rseler yamasa olardıń ko'rınisleri menen u'ziliksiz tu'rde tanısıp bariw na'tiyjesinde balanın' anıq wazıpag'a bo'ysındirilg'an ku'zetuwshen'ligi artıp baradı. Idraknıń o'siwine basshılıq qılınsa, mektepke shekemgi ta'rbiya jasi aqırında balada a'hmiyetli sensor qa'biletler: ko'z menen anıq shamalab biliw, proporsiyalarg'a ko'rib turıp baha beriw, fonematikalıq uqiqları ha'm muzika dawislerin durıs an'lay biliw ha'm ayta biliw qa'biletleri payda bolıp baradı. Bala namanın' ha'reketine, dawislardıń tomenlewine ha'm ko'teriliwine, joqarılıǵı ha'm uzınlıǵı ha'r qiyli bolg'an dawislardı, qosıq aytiw ha'm taqmaq oqiw tempinin' o'zgerip turiwin pariqlaw ha'm buni o'zi a'melde ko'rsetip beriwı mu'mkin.

Anıq maqsetke qaratilg'an ta'lim na'tiyjesinde balanın' qa'lewi boyınsha este saqlap qalıw ha'm ko'rsetip beriw qa'bileti o'sedi. Bala este saqlap qalıwnın' ha'r qiyli usılların qo'llay baslaydı: materialdı ma'nisine qarap toparlarga bo'ledi, este saqlap qalmaqsı bolg'an na'rsesin ko'p ma'rte takrarlaydı ha'm t.b. Balalar en' a'piwayı logikalıq pikirlewdi u'yrene baslaydı. Olar so'ylewnin' dawis du'zilisın taliqlay alatug'in bolıp qaladı: bala so'zdegi dawislardı o'z aldına o'zini aytiwi, so'z qaysı dawislardan du'zilgenligini aytip beriwı mu'mkin. Onın' anıq ha'diyselerdi izshillikte bir tegis ha'm tolıq gu'rın' qılıp beriw ko'nlikpesi artıp baradı.

Tayanish da'stu'rida balalar so'ylewi ha'm tafakkurını rawajlandiriw islerine u'ken itibar berilgen bolıp, olardı didaktikalıq oyınlar arqalı a'melge asiriw talap etilgen.

Solay etip, tayyarlaw toparı ta'rbiyalanıwshıları oqiw jilinin' aqırında quramalı ha'm u'ken ko'lemdegi bilim, ko'nlikpe ha'm ta'jriybelerdi iyelep aliwları lazim. Biraq barlıq balalar birden da'stur talap etken bilimlerdi o'zlestire almaydı.

Xa'r qanday ja'miyet o'z perzentlerin ha'r ta'repleme jetik , ka'mil insan bolipjetilisiwi, mu'na'sip puqaralar bolip, ma'mleket rawajlaniwina, gu'llep jasnawina o'z u'leslerin qo'siqlarına ha'reket qiladi dep u'mit etedi.

Biraq, dunyanin' ko'p g'ana ma'mleketlerinde balalar ele de huqqlarınan mahrum etilgenlar, yag'niy olardin' sow-salamat ha'mme qatari toliq rawajlaniwi ha'm ja'miyet turmisinda aktiv qatnasiqlari ushin kerekli imkaniyatlar jaratilmag'an.

Mektepke qabil etilgen ayrim balalar oni to'liq pitkere almaytir, fizikaliq yamasa ruwxiy rawajlaniwında nuqsani bar balalar u'ye o'tiripti ta'lim aliwdan mahrum, ayrimlarinin' ta'lim aliwi shegaralang'an.

Keselliktin' aldin aliw mu'mkin bolg'an jerlerde ele de ju'da' ko'p balalar nawqasliqlardan nabit bolmaqta, toyip awqat jew, taza ishimlik suwinan tamiyinleniw ko'p ma'mleketlerde ele de to'liq sho'lkemlestirilmegen.

Bunnan tisqari, dunyanin' ayrim jerlerinde Mektep jasindag'i balalar da quralli ku'shlar qatarına shaqirilmaqta, olar zo'bir tegisliklerge, qiynaqlarg'a dus bo'lmoqda, fizikaliq jazalanbaqta, kerek bolsa, azatliqtan, kepillengen huqqlarınan mahrum qilinbaqtalar.

Tiykarg'i zaru'rlikleri ha'm huqqlari qopal buzilg'an balalar hesh qashan basqalardin' huqqlarin hu'rmet qila almaydi ha'mde a'dil ha'm g'amhor bo'la almaydi. Huqiqtin' buziliwi tek shaxstin' azab-uqu'betleniwini ju'zege keltiriwige sebep bolip g'ana qalmastan, al olardin' an'ında siyasiy barqararlıq uriqlarının' egiliwine ha'm quralli nizalarg'a sebep bo'lmoqta. Huqiq kemshilikleri ha'r bir insang'a tuwrıdan-turi yamasa tikkeley tiyisli.

1 dekabr 1993 jilda 153 ma'mleket bala huqqlari haqqindag'i konvensiyanı ratifikatsiya qiliw joli menen, o'zlerinin' balalar kelesheğini qorg'awg'a tayar ekenligini ko'rsetti. Bala huqqlari haqqindag'i Konvensiya – bul pu'tkil dunya balalarına ta'n bolg'an balalar huqqlari haqqindag'i Birlesken Milletler Sho'lkeminin' shartnomasi. Konvensiya - bala huqqlari haqqindag'i universal su'wretlewshi Kodeks bolip eseplanadi. Konvensiyada balalar huqqlari to'rt toparg'a ajiratip berilgen bolip, olar 54 moddani o'z ishine qamrab alga'n.

1. jasaw huqiqi: bala talapların qandiriw ha'm turmisliq huqqlardi o'zinde ja'mlegew siyaqli tiykarg'i sha'rtlardi ha'mde medistina hizmetinen paydalaniw, awqatlaniw, baspanag'a iye bolıw siyaqli a'dalatli, turmisliq da'rejelerdi o'z ishine aladi.

2. rawajlana aliw huqiqi: balardin' o'z qa'biletlerinin ken'irek rawajlandiriwga erisiqleri ushin za'ru'r. Buga'n misal retinde, bilim aliw, oyın, dem aliw, ma'deniy iskerlikler, informatsiya aliw ha'm hujdani tazaliq siyaqli huqqlarin aliw mu'mkin .

3. balalar zo'bir tegislik ha'm ekspulatatsiya qiliniwden ximayalang'an bo'liqlari sha'rt. Bul barada to'mendegi kemshiliklerg'a yag'niy: qashaq balalar kemshiligi, adliya sistemasindag'i zo'bir tegisliklar, balalardi qurolli nizalarg'a qaratiw kemshiliklerına, balalalar miynetine; kamalat jasına jetpeytug'inlardi seksual ekspulatatsiya qiliw ha'm o'smirlerdin' na'shebentlikke beriliwi kemshiliklerına ayriqsha itibar bolıwi kerek.

4. Qatnasiw huqiqi: balanı ja'miyet ha'm ma'mleket turmisında aktiv qatnasiwg'a shaqiradi. Bul topar balalardin' turmisına tiyisli bolg'an kemshilikler boyınsha dunya ju'zlik jiynalis ha'm ta'dbirlerde qatnasiw huqiqini ha'm o'z pikir-oyların aytiwda erkin bolıw siyaqli huqqlardi belgileydi. Balalar u'lkeyip bariqlari dawamnida ja'miyet turmisında aktiv qatnasiqlari ushin barlıq payda bolıwshi imkaniyatların' barlıg'ına iye bolip bariqlari , ha'mde turmisliq ahmiyetli sheshimlerden' juwapkershiligin sezingen halda olardi o'z minnetlerine aliwg'a tayar bolıqlari kerek.

Pu'tkil dunya balalarına ta'n bolg'an balalar huqiqi haqqindag'i Konvensiya, O'zbekstan Respublikasi "Ta'lim haqqında"gi nızami, "O'zbekstanda kadrlardi tayarlaw milliy da'sturi" siyaqli ha'm basqa normaıy hu'jjetlerdi ko'rsatiwine, barlıq balalar, sonnan, fizikaliq yamasa ruwxiy rawajlaniwında nuqsani bar balalar ham miynet etiw, ta'lim aliw, turmista o'z ornın tawip ketiw huqqlarına iye. Bala huqqlari haqqindag'i Konvensiyanın' 19 moddasiga ko'ra " Bala ata-ana yamasa ha'r qanday basqa shaxs ta'repinen haqaratlaniwi, qopal qatnasta bolıwdan qorg'aliwi huqiqına iye ekenligin inabatqa alıp, ayrim ma'mleketlerde aldinlari isletiletug'in atamalardan "Pedagogikaliq korreksiya", "anomal balalar ", "aqliy zayıp" siyaqli

ha'm basqalardan bas keshpekte. XIX a'sirdin' 20 jillaridan beri Defektologiya pa'ni – fizikaliq yamasa ruwxiy rawajlaniwinda nuqsani bar balalar ta'lim ta'rbiyasi menen shug'ullanatug'in pa'n sipatinda u'yrenilip kelinbekte. Xa'zirgi ku'nde bul pa'n «Pedagogikaliq korreksiya» dep te ju'ritilmekte. Insan xuquqlari deklaratsiyasi, balalar konvensiyasi talaplaridan kelip shiqqan halda fizikaliq yamasa ruwxiy rawajlaniwinda nuqsani bar adamlardi kemsitpew, masqaralamaw ushin misali, Moskva qalasindag'i Defektologiya ilimiy izertlew instituti "Korreksiyaliq pedogogika ilimiy izertlew instituti" dep atalmaqta. Defektologiya pa'ni ko'p ma'mleketlerde Pedagogikaliq korreksiya dep ju'ritilmekte. Pedagogikaliq korreksiya pa'ninin' predmeti - anomal balalar, yag'iniy fizikaliq yamasa ruwxiy rawajlaniwinda nuqsani bar balalar (yunonsha anomalos - a'detten tisqari), norasao degen ma'nisti bildiriwshi so'zi menen ju'ritiledi. Xa'zirgi ku'nde O'zbekstanda **Pedagogikaliq korreksiya** —arnawli ja'rdemge mu'ta'j fizikaliq yamasa ruwxiy kemshilikleri bar balalardin' psixofiziologiyaliq rawajlaniwindagi o'zgesheliklerin u'yrenetug'in, olardin' ta'lim-ta'rbiyasi menen shug'ullanatug'in pa'n bolip esaplanadi. Pedagogikaliq korreksiya so'zi latinsha du'zetiwi— jog'altiw, pedagogika— ta'lim-ta'rbiya, u'yreniw degen so'zlerden aling'an. Ruwxiy ha'm fizikaliq kemshilikleri bar balalar **anomal balalar** dep ataladi (yunonsha a'detten tisqari, noraso degen ma'nisti bildiriwshi anomalos so'zinen aling'an). Pedagogikaliq korreksiya pa'ninin' tema ba'sekesi anomal, **arnawli ja'rdemge mu'ta'j balalar**. Pedagogikaliq korreksiyanin' wazipasi — anomalialardin' kelip shig'iw sebepleri, tu'rlerin, anomal balalardin' psixofiziologiyaliq rawajlaniwindagi o'zgesheliklerin u'yreniw, usilar tiykarinda **integratsiyalasqan, inklyuziv yamasa differensial ta'limdi** sho'lkemlestiriw, olardin' ta'lim-ta'rbiyasi menen shug'ullaniw bolip esaplanadi. Pedagogikaliq korreksiya pa'ninin' **maqseti** — anomal balalarg'a integratsiyalasqan-inkiyuziv ha'mde differensial ta'limdi sho'lkemlestiriw ushin za'ru'r shart-sharayatlardi u'yreniw, olardag'i psixofiziologiyaliq kemshiliklerdi ilaji bolg'aninsha jog'altiw, du'zetiwi yamasa bilinbeytig'in halg'a keltiriw usullarin belgilew ha'm a'meliyatqa engiziw jollarin ta'rbiyasi ha'mde o'qitiwshilarg'a ko'rsetip beriwden ibarat. Anomaliyalar ha'r qiyli boladi, olardin' ba'zilari tolighi menen **joq etiwge erisiledi**, ba'zilari bir qansha du'zeteledi, **korreksiyalanadi**, basqalari bolsa bilinbeytig'in halg'a keltiriledi, ba'zilari bolsa **kompensatsiyalanadi**. Bala so'lewinde qopal kemshilikler bolsa, duris sho'lkemlestirilgen logopediyaliq ilajlardi o'z waqtinda ko'riw joli menen olardi to'liq jog'altiw mu'mkin. Baladag'i nuqsan organikaliq kemshilikler na'tiyjesinde payda bolg'an bolsa (ma'selen, oligofreniya sonday nuqsan qatarina kiredi), oni to'liq jog'altip bolmasa da, biraq qisman du'zetiwi mu'mkin. Pedagogikaliq korreksiya a'meliyatinda ja'ne sonday anomaliyalar ushirap, olardi du'zetip da, korreksiyalab ta bolmaydi, ma'selen, tuwma ko'rlik yamasa geren'lik usilar qatarina kiredi. Bunda ko'riw analizatorinin' wazipasini sezgi organlarina, esitiw analizatorinin' wazipasini bolsa ko'riw analizatorina ju'klew, yag'niy **kompensatsiyalaw**, ornin bosiw mu'mkin. Ko'riw qa'bileti a'zzi balalar sezgi organlarina tayang'an halda barmaqlari menen Brayl shriftinen paydalanadi. Bunda ha'rip alti nuqta kombinatsiyasi menen belgilenedi. Esitiw qa'bileti a'zzi balalar bolsa ima-ishara, yag'niy daktil so'ylewdan, barmaqlar ha'reketi menen an'latilatug'un so'ylewdan paydalanilari mu'mkin.

Pedagogikaliq korreksiya jan'a pa'n. Ol tiykaridan 19 a'sirdin' ortalarinda rawajlana basladi. 1925 jilda Moskva qalasinda Eksperimental defektologiya instituti du'zilip bul institutti ulli psixolog professor Vigotskiy L. S. basqardi.

L.S. Vigotskiy anomal balalar rawajlaniwindagi o'zgesheliklerdi u'yrenip, nuqsannin' quramali du'zilisi haqqindag'i ta'liymatti islep shiqti. Ol "Pedagogikaliq korreksiyanin' tiykarig'i kemshilikleri" kitapinda anomal balalar menen rawajlantiriwshi ta'limdi alip bariw kerekligini, korreksiya, kompensatsiya usullari ha'm bulardi a'melge asiriw jollarin ko'rsetip berdi. L.S. Vigotskiy anomal balada tek g'ana "unamsiz" emes, al "unamli" ta'replerin de u'yrenip, aniqlap, usilarg'a tayang'an halda ha'm potensial qa'biletti inabatqa ala otirip, ta'lim-ta'rbiya islerini sho'lkemlestiriw za'ru'rligine dikkatti qaratadi. Ol defektologiya tarawinda u'lken teoriyalik miyras qaldirdi ha'm haqli tu'rde defektologiya pa'ninin' tiykarin saliwshi bolip sanaladi.

Ataqli psixolog L. V. Zankov 1935 jildan L. S. Vigotskiy menen birgelikte isley basladi. Bul alimlardin' buring'i sovet psixologiyasi ha'm defektologiyani' teoriyalik ta'repten qaliplesiwinde u'lken a'hmiyetke iye bo'ldi. Olar aqliy ta'repten qalaq balalar psixikasi rawajlaniwi nizamliqlarin u'yrenip, "rawajlaniwdin' toqtaw teoriiyasi", "shegara" degeneratsiya teoriiyasi", "ruwhiy defektli" siyaqli g'ayri ilmiy ha'm reaksiya teoriiyalardi ashti.

Eksperimental psixologiya laboratoriyasida anomal balalardin' rawajlaniwi arawli ta'lim ta'siri astinda qanday o'zgerip bariwini u'yreniw, olardag'i bar bolg'an nuqsanlardi da, unamli ham unamsiz ta'replerdi aniqlaw ushin qiyosiy eksperimental izertlewler o'tkerildi.

Sag'lam ha'm anomal balalarda biliw iskerliginin' rawajlaniwin I. M. Solovyev te ha'r ta'repleme u'yrendi. "Normal ha'm anomal balalarda biliw iskerliginin' psixologiyasi" atli kitap usi istin' na'tiyjesi bo'ldi. I. M. Solovyev bir topar xizmetkerleri menen qiyoslashnin' quramali formalarin eksperimental izertlewler ja'rdeminde u'yreniwde haqiyqiy novatorlik ko'rsetti.

Eksperimental defektologiya instituti 1943 jilda Rossiya Pedagogika pa'nleri akademiysinin' Defektologiya iilmiy-izertlew institutina aylantirildi. Ha'zirgi zaman Pedagogikaliq korreksiya pa'ninin' rawajlaniwinda usi institut xizmetkerlerinin' roli u'lken boldi.

1920 jilda Rusiyada anomal balalardi ta'rbiyalaw instituti ashilip, 1925 jilda bul institut 2-Moskva ma'mleket universiteti pedagogika fakultetinin' defektologiya bo'limine aylantirildi, 1930 jili Moskva ma'mleket pedagogika instituti qasinda o'z aldina defektologiya fakulteti ashildi. Ha'zir Rossiya ma'mleketinin' derlik barliq jerlerinde Pedagogikaliq korreksiya akultetleri yamasa bo'limlarinda joqari mag'liwmatli defektologlar tayarlaw jolg'a qo'yilg'an.

O'zbekstanda Pedagogikaliq korreksiya pa'ninin' rawajlaniw 1967 jildan baslab tezlesti, sebebi usi jili Nizomiy atindag'i Toshkent ma'mleket pedagogika institutinin' Pedagogika ha'm psixologiya fakulteti qasinda oligofrenopedagogika bo'limi sho'lkemlestirildi. Bul bo'limge 1976 jili surdopedagogika bo'limi qosildi. 1984 jili bolsa mustaqil defektologiya fakultetinin' bir neshe bo'liminde ta'lim berile baslandi. Ha'zirgi ku'nde TDPU BTU ha'm defektologiya fakultetinde Defektologiya kafedrası jumis alip barmaqta, defektolog bakalavr ha'm magistrlar bilim almaqta. Ta'lim ku'ndizgi ha'm sirtqi bo'limde o'zbek ha'm rus tilinde sho'lkemlestirilgen.

Defektologiya pa'ninin' rawajlaniwi na'tiyjesinde onnan to'mendegi tarmoqlar o'z aldina pa'n sipatinda ajralib shiqti: **surdopedagogika** (latinsha surdus — geren', gun' so'zinen aling'an) — esitiwide nuqsani bolg'an balalardin' ta'lim ta'rbiyasi menen shug'ullanatug'in pa'n; **tiflopedagogika** (yunonsha tiflos — ko'r, so'qir so'zinen aling'an) — ko'zi a'zzi balalardin' ta'lim-ta'rbiyasi menen shug'ullanatug'in pa'n; **oligofrenopedagogika** (yunonsha oligos — kem, fren — aql), so'zlarinnen aling'an, — aqliy ta'repten a'zzi balalardin' ta'lim-ta'rbiyasi menen shug'ullanatug'in pa'n; **logopediya** (yunonsha logos — so'z, padeo — ta'rbiya so'zlarinnen aling'an) — awir so'ylew nuqsanlarin u'yreniw, aldin aliw, jog'altiw jollari, usillarin u'yrgenetugin pa'n.

1994 jillarda YUNESKO "Aravli ta'lim za'ru'riyati" atli hu'jjetti tayarlap, onda aravli ta'limge mu'ta'j balalar ha'm jaslar ushin ta'limdi sho'lkemlestiriw ha'm qa'liplestiriw ma'seleleri ko'rib shiq'ilg'an. Usi ta'lim turindr tiykarg'i orin **reabilitatsiya** ma'selelerine ajratilg'an. Xu'jjetde: «Aravli ta'limdi aravli ja'rdemge mu'ta'j kisilerga sho'lkemlestiriwden maqset - fizikaliq yamasa ruxiy rawajlaniwinda nuqsani bar balalar ha'm o'smirlerdi mustaqil, ha'mme qatari jasaw sharayatinda **ja'miyetge tiklew**», dep aytadi. Balada nuqsan boliwina qaramay onin' qolinar keletug'in is tu'rin og'an u'yretip, oqitip, ta'rbiyalap, ja'miyette o'z ornin tawip ketiwge ja'rdem beriw - **siyasiy reabilitatsiya**.

Rawajlang'an ma'mleketlerde "Aravli ta'lim za'ru'riyati" atli xujjetke juwap retinde SVR — Reabilitatsiya sho'lkemi (Sommin.Vased Reabilitatlop) sho'lkemlestirildi. Sholkem nagiranlar ja'miyeti, nagiranlar semyalari, den sawliqti saqlaw, miynet ha'm xaliqti siyasiy qorg'aw ha'mde ka'siplik awqam sho'lkemler wakillerin o'z ishine qamrab alga'n.

Bunday sho'lkemlerdin' tiykarg'i maqseti - fizikaliq yamasa ruwxiiy rawajlaniwinda nuqsani bolg'an balalardi qorg'aw, huquqlarin tiklew, , ta'lim-ta'rbiya sistemasin qaliplestiriw, ja'miyet ha'm bashiliq diqqatini bul na'rsega qaratiw bolip esaplanadi.

Arnawli ja'rdemge mu'ta'j bolg'an balalar ushin sho'lkemlestirilgen ta'lim sistemasinda birinshi na'wbette balanin' talaplari u'yreniledi, unamli ta'repleri, qa'bileti esapqa alinadi, kemshilikleri u'yreniledi, Usi ta'lim sistemasinda belgili sharayat jaratiliwi lazim. Buga'n modifikatsiya, kompensatsiya, adaptatsiya ,reabilitatsiyalar kiredi. Ma'selen, egerde bala esitpese, oni esitiw apparati menen ta'minlew; ju're almasa - nagiranlar arabasinan paydalaniw, qolinda a'piwayi qasiq uslay almasa, oni basqa qolay uskene menen ta'minlew ha'm basqalar.

Inklyuziv ta'lim bul arnawli ja'rdemge mu'ta'j balalar ha'm jaslar ushin individuallasqan ha'm sharayatqa qarab o'zgariwshen' ta'lim sistemasidir. Usi isler a'piwayi, normada rawajlang'an balalar oqiw orinlarinda a'melge asiriladi. Inklyuziv-jalb etiw (vklyusheniye)degen ma'nisti an'latadi, yag'niy fizikaliq yamasa ruxiy rawajlaniwinda nuqsani bar balalardi sag'lam ten' doslari menen o'zara bag'lanip, birgelikte ta'lim aliwi bolip esaplanadi. Buni a'melge asiriw ushin ha'r bir balag'a individual jantasiw, nuqsaninan kelip shiqqan halda belgili ol ushin qolay sharayat jaratiw, kerek bolsa, da'stur ha'm rejeni qisman o'zgartiriw ha'm t.b. Anomal bala uyine jaqin, o'zine qolay jergilikli baqsha yamasa mektepke qatnaydi. Ol jerde tiykarg'i isti ta'rbiyashi yamasa klass basshisi a'melge asiradi. Xa'r bir mektepke shekemgi ta'rbiya orninda yamasa Mektepte arnawli tayarlang'an resurs ta'rbiyashi bolip, ol topar ta'rbiyashisina ma'slahatlar beredi ha'm ko'meklesedi: arnawli oqitiw u'skeneleri, aparatlari menen ta'minlenedi; ata-analar, o'qitiwshilar menen tusindiriw jumislari o'tkeriledi: sabaq kestesi, dastu'rge, kerek bolsa , o'zgertiwler kiritwdi, olardi tyikarlap beredi; o'qitiwshilardi ta'jriybesin asiradi, bilim ko'likpesin bayitadi; saw'liqti saqlaw xizmetlerin sho'lkemlestiredi, qolay psixologik ortalikti jaratadi. Fizikaliq yamasa ruxiy rawajlaniwinda nuqsani bolg'an balani a'piwayi baqsha yamasa mektepke jaylastiriw integratsiya jolindag'i birinshi qa'dem. Ta'lim integratsiyasinin' turli formalari ha'm da'rejelari bar bolg'an. Fizikaliq integratsiyada nagiran ha'm sag'lam bala arasindag'i fizikaliq parq ilaji bolg'aninsha kemeytiriliwi lazim. Bunin' ushin arnawli klass yamasa bo'lim sho'lkemlestiriliwi mu'mkin. Funktsional integratsiyada nagiran ha'm sag'lam bala arasindag'i funktsional parq ilaji bolg'aninsha joq etiliwi lazim. Bunin' ushin arnawli ja'rdemge mu'ta'j balalardi muzika, san'at, drammatikaliq do'gerek ha'm sportqa qaratiwi paydali.

Siyasiy integratsiya siyasiy parqti kemeytiriwge, nagiran ha'm normada rawajlang'an balalardi o'zaro doslasiwina, bir birine xu'rmet penen qarawg'a u'ndeydi, normada rawajlang'an balalardi muruwbetli boliwg'a u'yretedi. Ja'miyet nagiranlarg'a tuwri qatnasta boliwi kerek. Konstitutsiyamizdag'i barliq bandlar olar ushin da tiyisli. Ha'r qanday ta'lim integratsiyasi inklyuziv ta'lim sipatin asiradi. Inklyuziv ta'lim orayinda fizikaliq yamasa ruwxiiy rawajlaniwinda nuqsani bar bala turadi, og'an ha'r ta'repleme g'amxorliq ko'rsetiledi.

Integratsiyalasqan -birlesken, ajiratip bolmaytug'in bo'limdegen ma'nisti bildiredi. Ha'r bir bala ta'limge qaratiwi lazim. Integratsiyalasqan ja'miyette barlig'i ten' huquqg'a iye, bul bir ja'miyet. Inklyuziv ta'lim sebepli ja'miyet integratsiyalasqan ja'miyetke aylanadi.

2001 jilda YUNESKO "Ta'lim ha'mme ushin" da'sturin qabil etedi. Birlesken Milletler sho'lkemine ag'za bolg'an barliq ma'mleketler, sonnan O'zbekstan Respublikasi da, usi da'sturge imza shekken. Da'stur global, ken' tu'rde "Ta'lim ha'mme ushin"(Obusheniye dlya vse) engiziliwi YUNESKO ta'repinen baslab jiberilidi. O'zbekstanda «Ta'lim ha'mme ushin» milliy da'sturi 2005 jili dekabr ayinda qabil etildi. Usi da'wirden beri oni endiriw jumislari basqishpa-basqish a'melge ashirilmaqta. Xa'zirgi ku'nde ma'mleket ta'repinen inklyuziv ta'lim haqqindag'i xu'jjetlertastiyqlanbaqta, turmisliq za'ru'riyatlaridan kelip shiqqan halda turli ma'mleket emes sho'lkemler shet ellerde bul islerdin' ahwalin u'yrenip shig'ip, inklyuziv ta'limnin' ayrim tu'rlerin engizbekte. O'zbekstanda YUNESKONIN' ta'lim boyinsha maslahatshisi ja'rdeminde Respublika ta'lim orayinin' arnawli ta'lim bo'limi ag'zalari, "Oila" Ilmiy pedagogik orayi, Nagiran perzentli hayallar ja'miyetleri, "Umr" orayi, "Ulybki detyam"halqaro ja'miyetnin' O'zbekstandag'i topari (Lorans Mirelett-direktori), "Umid"orayi,

(Maxmudova N.M-direktor), xalqaro” Opereyshin Mersi” sho’lkemi (direktor-Andreya Vogt), ”Kenes-” sentr reabilitatsii i trudovoy adaptatsii (direktor-Suleyeva M.M.), ”Beguborlik”-siyasiy birlespe (baslig’i-AbdubekovaD.N), ”PEGAS-AL-FALAK” orayi (direktor-AminovaV.YU.) ”KRIDI”, ”Feniks”orayi (direktor-Yusupova G.S.Navoi viloyatida), Respublika Siyasiy adaptatsiya orayi ha’m basqalar talayg’ana jetiskenliklarga erisip atir.

O‘zbekstanda defektologlardin’ alip barip atirg’an jumislari da diqqatg’a ilayiq. Arnawli orinlarda alip barilip atirg’an islerde inklyuziv ta’lim elementleri talay g’ana. Ko’p jillardan beri uliwma ta’lim beriwshi Mektepke shekemgi ta’rbiya orinlari, Mekteplerde arnawli topar, klasslar sho’lkemlestirilgen ha’m tabisli o‘z wazipalarin orinlap kelimekte. Ha’r bir rayondag’i ja’rdemshi miynet ta’limi Mektebi, normada rawajlang’an balalar ta’lim aliwshi orinlarda u’lgermewshi oqiwsilar menen jil dawamnida belgili islerdi alip barip atir, olar ushin arnawli klasslar sho’lkemlestirilgen. Bala u’yine jaqin jaylasqan Mektepke qatnaydi. Ja’rdemshi ten’lestiriwshi klasslar iskerligi ham inklyuziv ta’lim formalarinnan biri bolip esaplanadi.